

KS. PIOTR BIERNACKI
Raniżów

Wyższe Seminarium Duchowne w Sandomierzu w latach 1939–1945

Seminaria duchowne odgrywają istotną rolę w działalności Kościoła katolickiego. Prawo kanoniczne stanowi, że każda diecezja powinna posiadać swoją uczelnię teologiczną. Ma ona charakter zamkniętego zakładu naukowo-wychowawczego. To w seminarium kształcą się przyszli kapłani, którzy na mocy otrzymanych święceń będą pasterzować ludowi Bożemu, aby mógł on osiągnąć zbawienie. Wychowanie alumnów, czyli kandydatów do kapłaństwa, polega na formacji duchowej, tj. przysposobieniu do prowadzenia świętego życia i do przodowania w cnotach i dobrych uczynkach, przez kultywowanie pobożnych praktyk życia modlitewnego i sakramentalnego. W seminarium trwa równocześnie formacja intelektualna, która polega na kształceniu kleryków w naukach filozoficznych i teologicznych.

Wyższe Seminarium Duchowne w Sandomierzu jest uczelnią o ponad 200-letniej historii. Powstało w 1820 r. w konsekwencji utworzenia diecezji sandomierskiej przez papieża Piusa VII bullą *Ex imposita nobis* z 30 czerwca 1818 r.¹ Jego założycielem był bp Adam Prosper Burzyński. Pierwsza siedziba uczelni mieściła

---

¹ B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska 1818–2018. Tradycje historyczne*, Sandomierz 2018, s. 20; T. Moskal, *Zarys dziejów diecezji sandomierskiej (1818–2018)*, w: *Rocznik Jubileuszowy Diecezji Sandomierskiej*, Sandomierz 2018, s. 10; R. Pomerańska, *Z dziedzictwem w przyszłość. 200 lat diecezji sandomierskiej*, Sandomierz 2018, s. 19. Pierwsze seminarium duchowne zlokalizowane w Sandomierzu założono w 1636 r. Jego fundatorem był ks. Mikołaj Leopoldowicz, proboszcz miejscowej parafii św. Piotra, który na ten cel przeznaczył m.in. własną kamienicę. Grono profesorskie seminarium tworzyli jezuita z pobliskiego kolegium, przełożonymi zaś byli kapłani diecezjalni. Po śmierci ks. Leopoldowicza szkoła przeszła pod całkowity zarząd jezuitów. Placówka ta istniała do 1773 r. Szacuje się, że mogła przygotować do posługi duszpasterskiej około 200 alumnów. Po 1773 r. kleryków przeniesiono do Domu Księży Emerytów przy ulicy Panny Maryi, a 10 lat później do Kielc. L. Piechnik, *Seminarium diecezjalne w Sandomierzu (1635–1773)*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 8 (1970), s. 159–229; J. Kaczor, *Seminarium duchowne archidiak[onatu] sandomierskiego (1636–1773)*, „*Kronika Diecezji Sandomierskiej*” 63 (1970), s. 249–253; T. Białousz, *Collegium Gostomianum. Dzieje szkoły jezuickiej w latach 1602–1773*, t. 1, Sandomierz 2002, s. 93–123.

się przy ulicy Mariackiej, w obecnym budynku Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu. Gmach ten był jednak za mały, aby zapewnić dobre warunki życia i pracy. Okazja do zmiany lokum nadarzyła się w momencie, kiedy rząd rosyjski zlikwidował klasztor benedyktynek sandomierskich, zamierzając przeznaczyć budynki poklasztorne na urzędy powiatowe. Ówczesny administrator diecezji sandomierskiej, ks. Stanisław Zdzitowiecki, oraz późniejszy ordynariusz, bp Stefan Aleksander Zwierowicz, zwrócili się do władz z prośbą o przekazanie owych zabudowań na potrzeby seminarium, w zamian zaś zaproponowali oddanie dotychczasowej siedziby uczelni na cele administracji państwowej. Strona rządowa przystała na ten układ. Od 1904 r. Seminarium Duchowne przeniosło się do budynków poklasztornych. W 1906 r. dobudowano tam nowe skrzydło². Po I wojnie światowej podjęto starania o przyznanie seminarium praw szkoły wyższej. Zakończyły się one sukcesem dopiero za bp. Jana Kantego Lorka w 1938 r.³ We wrześniu 1924 r. przy seminarium utworzono tzw. kursy niższe, przeznaczone dla młodszych kandydatów do kapłaństwa. Dwa lata później przekształcono je w Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu, popularnie nazywanego niższym seminarium⁴.

Przyjęta cezura czasowa obejmuje okres od września 1939 do sierpnia 1945 r., czyli lata akademickie przypadające na czas trwania II wojny światowej. Były to czasy walki i niepokoju, obfitujące w wiele dramatycznych wydarzeń. Od momentu wkroczenia wojsk niemieckich do Sandomierza życie w seminarium uległo całkowitej zmianie. Choć uczelnia nie przestała funkcjonować, wielokrotnie musiała tymczasowo przerywać działalność.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie dziejów Seminarium Duchownego w Sandomierzu w latach 1939–1945. Tak sformułowany temat pociąga za sobą również wiele zagadnień szczegółowych. Pierwsze z nich to kontekst wydarzeń w świetle trwającej wojny i sytuacji w Sandomierzu oraz jego okolicach. Konieczna jest

² S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne w Sandomierzu w latach 1820–1926*, oprac. i przygotowała do druku H.I. Szumił, Sandomierz 2010, s. 225; W. Gałązka, *175 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu*, Sandomierz 1996, s. 6–10; P. Tylec, *Bp Marian Ryx (1853–1930). Ordynariusz Sandomierski*, Sandomierz 2020, s. 28–30; P. Tylec, R. Kobiałka, *Seminarium. 200 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu*, Sandomierz 2020, s. 6–9.

³ B. Stanaszek, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918–1939*, Lublin 1999, s. 158.

⁴ Władze diecezjalne zdawały sobie sprawę, że placówka ta do normalnego i sprawnego funkcjonowania powinna posiadać własny budynek. Ze względu na brak odpowiednich zabudowań, które można by adaptować na ten cel, podjęto decyzję o wystawieniu nowego gmachu. O wsparcie tej inicjatywy bp Ryx zwrócił się do Polonii amerykańskiej. Nowy budynek, który zlokalizowano w południowo-wschodniej części placu seminaryjnego, powstał w latach 1927–1928. Zaprojektował go słynny architekt Stefan Szyller. Natomiast prace budowlane prowadziła firma „S. Pronaszko i R. Sobieszek” z Warszawy. R. Rędzio, *Prywatne Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu w latach 1928–1938*, Lublin–Sandomierz 2019, mps w Bibliotece Diecezjalnej w Sandomierzu, s. 19–20.

także wiedza, jak traktowano pozostałe uczelnie tego typu w Polsce oraz jak utrzymywało się ono finansowo i gospodarczo. Kolejny wątek dotyczy osób odpowiadających za uczelnię i posługujących w niej, tj. zarządu seminaryjnego, profesorów, a także pracowników świeckich oraz sióstr zakonnych. Następną ważną kwestią wymagającą omówienia jest najliczniejsza grupa tworząca seminarium, czyli klerycy. Ważna zatem będzie odpowiedź na pytania, jak liczebna była ta wspólnota, skąd pochodzili alumni i jak wyglądało ich życie codzienne. Na końcu niniejszego opracowania poruszono zagadnienie formacji sandomierskich alumnów. Wyjaśniono, jak przebiegała formacja intelektualna i duchowa, a także jak wyglądało przyjmowanie święceń niższych i wyższych.

Dotychczas żaden z historyków nie zajmował się szczegółowo i całościowo tym tematem. Nieliczni badacze podejmowali owe wątki częściowo albo pośrednio przy okazji innych badań⁵. Kilku autorów, zwłaszcza bp Walenty Wójcik, omawiało niektóre kwestie w artykułach biograficznych drukowanych w czasopiśmie „Studia Sandomierskie”. Najobfitszy materiał zawierał artykuł o ks. Adamie Szymańskim, rektorze w prezentowanym okresie. Szeroko omówiono w nim funkcjonowanie seminarium⁶. Inną wartościową pozycją okazała się praca ks. Stanisława Kotkowskiego *Seminarium Duchowne w Sandomierzu w latach 1820–1926*, która zajmuje się, co prawda, wcześniejszym okresem, jednak rzuca dużo światła na wiele aspektów życia codziennego, które zasadniczo nie zmieniało się w czasie okupacji niemieckiej. Poza tym autor ten przybliży sylwetki profesorów seminaryjnych⁷. Szerszy kontekst historyczny można było ukazać na podstawie publikacji *Dzieje Sandomierza* pod redakcją Wojciecha Czajki oraz *Historii Kościoła* ks. Bolesława Kumora⁸.

Wymienione powyżej publikacje nie odnoszą się bezpośrednio do tematu niniejszego artykułu i nie opisują w pełni wojennych dziejów sandomierskiego seminarium. Z tego powodu konieczne było przeprowadzenie kwerendy archiwalnej. Objęła ona Bibliotekę Diecezjalną w Sandomierzu, Archiwum Diecezji Sandomierskiej oraz Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu. Kwerenda w Bibliotece Diecezjalnej dotyczyła zespołu rękopisów. Najbardziej przydatna okazała się spuścizna archiwalna sandomierskiego seminarium (m.in. dokumentacja finansowa) oraz zapiski zawierające wspomnienia ks. Józefa Pastuszki, profesora seminarium w okre-

⁵ Jeden krótki akapit poświęcił tej kwestii ks. Andrzej Zapart w swoim artykule opublikowanym w dziele zbiorowym pod redakcją ks. Zygmunta Zielińskiego. A. Zapart, *Diecezja sandomierska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 443. Do tego zagadnienia nawiązuje również ks. Bogdan Stanaszek w albumie historycznym wydanym z okazji 200-lecia diecezji sandomierskiej. B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska 1818–2018...*, dz. cyt., s. 103.

⁶ W. Wójcik, *Ks. Adam Szymański (1880–1956)*, „Studia Sandomierskie” 2 (1981), s. 311–335.

⁷ S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt.

⁸ *Dzieje Sandomierza*, t. 4, red. W. Czajka, Warszawa 1994; B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 8, Lublin 2001.

sie międzywojennym. Duchowny ten opisywał bardzo drobiazgowo wiele szczegółów dotyczących życia codziennego kleryków i wykładowców⁹. Autor wykorzystał również album z fotografiami, które pochodziły z czasu okupacji i obrazowały ówczesne życie seminaryjne. Największe rezultaty przyniosła kwerenda w Archiwum Diecezji Sandomierskiej. Bardzo wartościowe dla niniejszej pracy okazały się akta studiów wyższych i nauki¹⁰ oraz akta święceń alumnów obcych diecezji i zakonników¹¹. Zawierają one kilkadziesiąt kart dokumentów, tabel i listów szczegółowo opisujących zagadnienia prawne i formalne, będące jednocześnie świadkami wydarzeń w Sandomierzu i w całej Polsce, a nawet poza jej granicami. Nieocenioną pomocą w ustaleniu liczby kleryków przebywających w tym czasie na uczelni okazała się księga posług biskupich Jana Kantego Lorka¹². Kwerenda w Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu pozwoliła odnaleźć trzy cenne pozycje: księgę ocen alumnów oraz dwie księgi protokołów posiedzeń rady pedagogicznej. Źródła te pozwoliły m.in. na ustalenie liczby wykładanych przedmiotów. Dzięki nim możliwe było przybliżenie tematów poruszanych przez kadrę na spotkaniach profesorskich. Odzwierciedlały one dokładnie to, co działo się na uczelni i czym ona żyła. Spośród źródeł archiwalnych przydatna okazała się kronika ceremoniarzy oraz kronika sióstr służek, szeroko opisująca prace prowadzone w gospodarstwie i niektóre ważniejsze wydarzenia. Podstawowym źródłem drukowanym okazała się „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, periodyk urzędowy diecezji wydawany od 1908 r., w którym zamieszczono noty biograficzne o zmarłych kapłanach oraz artykuły o tematyce historycznej.

Ze względu na profil przedstawionego artykułu i charakter materiałów źródłowych zastosowano tu metodę analizy źródeł oraz syntezy zgromadzonych informacji. Natomiast plan skonstruowano w układzie problematycznym. Niniejsza praca jest podzielona na cztery części. Pierwsza ukazuje kontekst polityczno-ekonomiczny. Druga jest poświęcona kadrze seminaryjnej i pracownikom: zarządowi, profesorom, siostrzom zakonnym i pracownikom świeckim. W części trzeciej opisano życie codzienne kleryków oraz ich liczbę i pochodzenie. Ostatnia część prezentuje formację duchową oraz intelektualną alumnów.

Kontekst polityczno-ekonomiczny

Polityka Generalnego Gubernatorstwa wobec seminariów duchownych

W Generalnym Gubernatorstwie sytuacja Kościoła była nieco lepsza niż w innych regionach Polski okupowanej przez III Rzeszę i ZSRR. Pozostawiono jego mieszkańcom względną swobodę działania. W przeciwieństwie do pozostałych ziem

⁹ Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu [dalej: BDS], Zespół Rękopisów [dalej: ZR], sygn. R 2116/1; BDS, ZR, sygn. R 2116/2.

¹⁰ Archiwum Diecezji Sandomierskiej [dalej: ADS], Kuria Diecezjalna w Sandomierzu [dalej: KDwS], sygn. U-5.

¹¹ ADS, KDwS, sygn. F-16.

¹² ADS, KDwS, sygn. B-26.

tutejsi ordynariusze trwali na swoich urzędach. Gubernator Hans Frank przejawiał zdecydowanie wrogi stosunek do chrześcijaństwa. Stosowano krwawe metody prześladowań: aresztowania, egzekucje i obozy koncentracyjne¹³.

Początkowo we wszystkich diecezjach seminaria duchowne działały, choć ich program był okrojony. Nie wolno było przyjmować nowych kandydatów, co miało doprowadzić do ich odłożonego w czasie wygaszenia. Okupanci zamierzali zamknąć wszystkie uczelnie teologiczne, a pozostawić tylko dwie: w Krakowie i w Sandomierzu. Spotkało się to ze stanowczym protestem Kościoła, a zwłaszcza abp. Adama Stefana Sapiehy, metropolity krakowskiego. Pod koniec 1940 r. władze niemieckie zażądały sporządzenia wykazu przedmiotów i wykładowców seminaryjnych. Jednocześnie marca 1941 r. bp Jan Kanty Lorek i bp Teodor Kubina, ordynariusz częstochowski, na spotkaniu z podsekretarzem stanu Ernstem Kundtem zostali poinformowani o decyzjach w sprawie seminariów. Rozporządzenie gubernatora z 13 lutego tegoż roku pozwalało na prowadzenie seminariów w każdej diecezji i wykładanie zwykłych przedmiotów. Wszyscy alumni będący studentami według ewidencji z tego dnia mogli pozostać na uczelni. Biskupi mieli sporządzić pisma, w których należało przedstawić stan posiadanych budynków i liczbę kleryków. Zabroniono przebywania w seminariach poza diecezją. Postanowiono dodatkowo, że seminarium diecezji lubelskiej miało znajdować się poza obszarem Lublina. Również w 1941 r. Kuria Metropolitalna w Krakowie próbowała bezskutecznie uzyskać zgodę na przyjmowanie nowych kandydatów. Nie powiodły się też próby w 1942 r. Budynki seminarium w Krakowie skonfiskowano, a studia musiały odbywać się w pałacu biskupim i na plebaniach. W takich warunkach przygotowano i wyświęcono 103 kapłanów dla diecezji krakowskiej i tarnowskiej. Oprócz seminarium krakowskiego i sandomierskiego wszystkie tego typu uczelnie w Generalnym Gubernatorstwie zamknięto¹⁴.

Kwestie ekonomiczne

Seminarium Duchowne w Sandomierzu, mając kościelną osobowość prawną, mogło posiadać zarówno majątek ruchomy, jak i nieruchomy, dokonywać aktów prawnych oraz samodzielnie prowadzić swoje sprawy. Prawo kanoniczne zastrzegало wówczas, że w przypadku braku oddzielnych funduszy na szeroko rozumiane utrzymywanie alumnów zapewnienie tych środków należało do biskupa. Mógł on w oznaczone dni zarządzić składki w kościołach diecezji, nawet nieparafialnych, mógł również nałożyć podatek, tzw. *seminaristicum*, a gdyby i te środki nie wystarczały, mógł przyłączyć do seminarium beneficjum proste. Beneficjum to urząd kościelny, z którym złączono pewne dochody z dóbr kościelnych¹⁵. *Seminaristicum*

¹³ O. Kiec, *Kościoły w Polsce w okresie niemieckiej okupacji 1939–1945*, „Poznańskie Studia Sławistyczne” (2016), nr 10, s. 149–150.

¹⁴ ADS, KDwS, sygn. U-5, k. 683, 686–688, 693; Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1983, s. 45–131.

¹⁵ Więcej na temat beneficjów kościelnych: zob. F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957, s. 334–412.

z kolei było podatkiem nałożonym na wszystkich wiernych, proporcjonalnie równym, w wysokości zależnej od potrzeb seminarium. Wedle przyjętego w diecezji zwyczaju źródło dochodów stanowiły ofiary wiernych, coroczna zbiórka na tacę w kościołach, stypendia z Mszy Świętych tzw. binowanych, dochody z gospodarstwa i opłaty alumnów (których wysokość ulegała częstym zmianom). Po wejściu w życie konkordatu z 1925 r. uczelnia otrzymywała dotację rządową, której z wiadomych powodów nie pobierano po wybuchu wojny. Konieczne było pobieranie opłat od alumnów, nawet mimo trudnych warunków okupacyjnych. Próbowano również zabezpieczać się składaniem opłaty częściowo w naturze, np. w tłuszczach i mące¹⁶.

W zarządzaniu sprawami finansowo-gospodarczymi rektorowi seminarium miał służyć pomocą prokurator, czyli dyrektor administracyjny, zwany również ekonomem. Jednak w praktyce rektor ks. Adam Szymański przez cały okres swojego urzędowania pełnił obowiązki prokuratora, mimo że prawo kanoniczne stanowiło inaczej (kan. 1358). Lękał się, aby ktoś inny nie spowodował jakichś szkód. Biskup akceptował taki stan rzeczy, co świadczy o właściwym wywiązywaniu się rektora z dodatkowych obowiązków¹⁷.

Zgodnie z prawem kanonicznym i statutami seminarium biskup wyznaczał dwóch deputatów do zarządzania majątkiem na sześcioletnią kadencję. Byli to zwykle członkowie kapituły, którzy przynajmniej raz w roku sprawdzali księgi rachunkowe i zapoznawali się z administracją gospodarczą uczelni. Swoje spostrzeżenia i uwagi umieszczali w protokole wizyty. W czasie wojny w wyniku trudności finansowych wynikających z utraty dotacji rządowej i przyjmowania coraz to nowych alumnów z pozamykanych seminariów oraz ogólnych trudności wojennych deputaci zwracali się do bp. Lorka z wnioskiem o zwiększenie dotacji lub zarządzenie składki na tacę, lub też zwiększenie *seminaristicum*. Wnioski te były zazwyczaj rozpatrywane pozytywnie¹⁸.

Ks. Szymański, pragnąc zabezpieczyć podstawy gospodarcze uczelni i zaopatrzenie w żywność, nabywał ziemię w okolicach Sandomierza. W 1931 r. kupił grunty w Złotej, a w 1933 r. w Rzeczycy Mokrej. Gospodarstwo w Rzeczycy o łącznej powierzchni prawie 23 ha stało się głównym źródłem dostaw żywności dla seminarium. Rektor znalazł środki na nabycie ziemi również w czasie trwania wojny. Umowa podpisana 8 września 1943 r. stwierdza zakup gruntu ornego o powierzchni

¹⁶ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 2, Opole 1958, s. 487–488; W. Wójcik, *Ks. Adam Szymański...*, art. cyt., s. 320–322; A. Szylar, P. Tylec, *Osobliwości kuchni klasztornej i seminaryjnej, czyli o pokarmach, gotowaniu i jedzeniu w dawnych czasach*, Sandomierz 2020, s. 164–167.

¹⁷ W. Wójcik, *Ks. Adam Szymański...*, art. cyt., s. 319–320.

¹⁸ ADS, KDwS, sygn. U-5, k. 309; F. Bączkowski, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, dz. cyt., s. 490; W. Wójcik, *Ks. Adam Szymański...*, art. cyt., s. 324.

2 ha 3 849 m² na tzw. Mansjonarii na własność Seminarium Duchownego od Juliany Biernickiej¹⁹.

Finansowanie ze strony władz państwowych przywrócono dopiero pod koniec działań wojennych. Tuż przed sowiecką ofensywą zimową, 9 stycznia 1945 r. zebrała się komisja mająca oszacować zniszczenia zabudowań seminaryjnych. W jej skład weszli: ks. Edward Górski (delegat biskupa), ks. Adam Szymański (rektor), Józef Pietraszewski (budowniczy miejski)²⁰, Józef Amanowicz (z komisji śledczej Milicji Obywatelskiej) oraz Kazimierz Miernowski (mistrz murarski). Wykonany raport przekazano Ministerstwu Sztuki i Kultury (Wydział Ochrony Zabytków w Lublinie), które przyznało dotację na remont w wysokości 45 tys. zł. Była to jednak suma niewystarczająca wobec zniszczeń głównego gmachu (m.in. zawalone sklepienia nad środkowym korytarzem, zdemolowane pomieszczenia mieszkalne, sala biblioteczna, aula wykładowa, wybite okna, zniszczone zlewy, drzwi itp.²¹). Z tej racji do sfinansowania renowacji dołożył się jeszcze bp Włodzimierz Jasiński z Łodzi, zbierano też ofiary od wiernych²².

Obsada personalna

Zarząd

Władza zwierzchnia nad seminarium znajdowała się w rękach biskupa diecezjalnego, który miał prawo i obowiązek wydawania wszelkich decyzji służących dobru zarządu, kierownictwa i rozwojowi seminarium. Jego obowiązkiem były częste wizyty, czuwanie nad kształceniem alumnów i poznawanie ich charakteru,

¹⁹ ADS, KDwS, sygn. G-133, k. 9; sygn. U-5, k. 709–713; W. Wójcik, *Ks. Adam Szymański...*, art. cyt., s. 323.

²⁰ Zob. J. Pietraszewski, *Sandomierz. 10 widoków piórkowych*, Sandomierz 1929, J. Pietraszewski, *Sandomierz. Przewodnik po mieście*, Sandomierz 1938.

²¹ ADS, KDwS, sygn. U-5, k. 843.

²² W. Wójcik, *Życie religijne*, w: *Dzieje Sandomierza*, t. 4, red. W. Czajka, Warszawa 1994, s. 195, 266. Treść raportu dotycząca zniszczeń w seminarium: „W kościele św. Michała: dach miedziany został uszkodzony w ok. 30%; szyby w oknach wybite w ok. 30%; ściana wschodnia zewnętrzna ma dużo śladów od pocisków. W gmachu seminarium: okna na I-y piętrze zostały wybite (wraz z ramami) w 80%; sklepienie na korytarzu północnym I piętro zostało częściowo zerwane, częściowo jest porysowane, tak że grozi zawaleniem; ściana boczna północna na długości ok. 30 m jest nadwyrężona; 12 drzwi jest rozbitych; sześć obrazów ściennych z XVII w. [nieczytelne] jest podartych (dadzą się jednak naprawić); sklepienie na korytarzu zachodnim i wschodnim jest miejscami porysowane, w kilku miejscach groźnie; w pokojach nr 25 i 27 ściana działowa i część sklepienia rozbita; tram żelazny sklepienia zniszczony; w ścianie wewnętrznej jest wyłom o rozmiarach 1,50 m × 1,20 m; połowa instalacji wodociągowej uszkodzona; nad pokojem nr 21 i salą teologiczną jest uszkodzony gzyms, więźba dachowa, nad nimi dachówka rozbita; w pawilonie północnym rozbita jest ściana zewnętrzna [nieczytelne]; w pokoju nr 20 rozbita ściana zewnętrzna, piec zniszczony, (nieczytelne)”. ADS, KDwS, sygn. U-5, k. 714–716.

pobożności, powołania oraz postępów (kan. 1357)²³. Ordynariusz czuwał też nad urządzeniem i utrzymaniem placówki. W sprawach większej wagi korzystał z opinii dwóch rad: do spraw naukowych i wychowawczych oraz do spraw gospodarczo-finansowych (kan. 1359). W myśl dekretu Kongregacji dla Seminarium i Uniwersytetów z 1924 r. miał obowiązek co trzy lata składać sprawozdanie ze stanu seminarium. W omawianym okresie biskupem diecezji sandomierskiej był Jan Kanty Lorek, który urodził się 20 października 1886 r. w Błazejowie na Śląsku. Ukończywszy seminarium Zgromadzenia Księża Misjonarzy św. Wincentego à Paulo, 2 lipca 1911 r. przyjął święcenia kapłańskie w Krakowie z rąk bp. Anatola Nowaka. Pracował wśród biednej i osieroconej młodzieży Krakowa. W 1916 r. został powołany do armii niemieckiej. Po zwolnieniu od 1917 r. opiekował się w Niemczech polskimi robotnikami sezonowymi. Po wojnie zaangażował się w plebiscyt na Śląsku. Później został kierownikiem krakowskiego Zakładu im. ks. Siemaszki zajmującego się opieką nad dziećmi i młodzieżą. Za działalność społeczną został odznaczony Orderem Polonia Restituta. W 1932 r. przeniósł się do Warszawy, gdzie został proboszczem parafii św. Krzyża. Natomiast w 1936 r. mianowano go administratorem apostolskim diecezji sandomierskiej. Święcenia biskupie przyjął 7 czerwca 1936 r. w Warszawie, a dwa dni później dokonał ingresu do katedry sandomierskiej. Czynnie uczestniczył w posiedzeniach zarządu i często wizytował seminarium. W czasie wojny już od jej pierwszych dni działał na rzecz ochrony ludności i duchowieństwa oraz interweniował w ich sprawie u władz okupacyjnych. Przyjmował do diecezji księży i kleryków wysiedlonych z ziem wcielonych do Rzeszy oraz uciekinierów, ukrywał ich przed Gestapo. Wspomagał również Żydów. Po zakończeniu wojny na skutek wypowiedzenia konkordatu w 1946 r. został prekonizowany ordynariuszem diecezji sandomierskiej. Władze komunistyczne atakowały go i oskarżały o zdradę w czasie wojny. Zmarł 4 lutego 1967 r. w Sandomierzu i został pochowany w podziemiach katedry²⁴.

Bezpośredni zarząd nad seminarium sprawował regens, czyli rektor, który dbał o zachowanie porządku i karność, kierował pracą naukową i wychowawczą. Poma-

²³ Kanony według *Kodeksu Prawa Kanonicznego* z 1917 r. Por. F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1–3, Opole 1957–1958.

²⁴ Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu [dalej: ASD], Księgi protokołów sesji profesorskich Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu [dalej: KPS] (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); B. Stanaszek, *Usunąć biskupa! Władze PRL wobec ordynariusza diecezji sandomierskiej Jana Kantego Loraka*, Sandomierz 2004, s. 19–41; A. Warso, *Bp Jan Kanty Lorek jak administrator apostolski diecezji sandomierskiej (1936–1946)*, w: *Biskup Jan Kanty Lorek (1886–1967). Życie i dzieło*, red. B. Stanaszek, Sandomierz 2009, s. 45–115; A. Schletz, *Lorek Jan Kanty Rafał*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 17, Wrocław 1972, s. 547–548; B. Stanaszek, R. Nowakowski, P. Tylec, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 4, S–Ż. *Biskupi i uzupełnienia*, Sandomierz 2019, s. 313–316; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, dz. cyt., s. 489; M. Zimałek, „Był dobry” (wspomnienie o Ks. Bpie Janie Kantym Lorku 1886–1967), KDS 60 (1967), nr 2–3, s. 46–50.

gał mu wicerektor, który zastępował go również w razie nieobecności. Do zarządu należał ekonom, czyli prokurator, który według prawa kanonicznego nie mógł być rektorem, zajmował się zaś sprawami finansowo-gospodarczymi. Prefekci piastowali stanowisko sekretarza seminarium, zastępowali nieobecnego wicerektora i sprawowali bezpośredni nadzór nad wychowaniem alumnów przez wspólne przebywanie z nimi. Oprócz nich w zarządzie było dwóch spowiedników zwyczajnych, ojciec duchowny i profesorowie (kan. 1358). Spowiednicy i ojciec duchowny nie brali udziału w posiedzeniach rady pedagogicznej²⁵.

W omawianym czasie funkcję rektora pełnił ks. Adam Szymański, który urodził się 14 września 1880 r. w Zawichoście. Seminarium Duchowne w Sandomierzu ukończył w 1901 r. i został wysłany na dalsze studia na Akademii Duchownej w Petersburgu (gdzie w 1917 r. nadano mu doktorat *honoris causa* z teologii). Tam w 29 maja 1904 r. otrzymał święcenia kapłańskie z rąk abp. Jerzego Szembeka, metropolity mohylewskiego. Studia ukończył rok później z tytułem magistra teologii. Kontynuował studia w Instytucie Filozoficznym w Lowanium, które ukończył w 1907 r., uzyskując tytuł doktora filozofii. Po powrocie do Sandomierza został rektorem kościoła św. Józefa oraz wykładowcą w seminarium. W 1909 r. mianowano go wicerektorem (pełnił tę funkcję do 1910 r.). Natomiast w 1913 r. powołano go na stanowisko profesora Akademii Duchownej w Petersburgu, gdzie przebywał do zakończenia I wojny światowej. Wtedy został rektorem seminarium w Sandomierzu i pełnił tę funkcję aż do śmierci w 1956 r. Był również dyrektorem niższego seminarium duchownego, czyli Prywatnego Gimnazjum Kurii Sandomierskiej, kanonikiem gremialnym kapituły sandomierskiej (1918) i prałatem papieskim (1922). Opiekował się również wspólnotą sióstr służek NMP Niepokalanej, które pracowały w gospodarstwie seminaryjnym. Wykładał przedmioty filozoficzne i teologiczne. Dbał, aby profesorowie kładli nacisk na przygotowanie i poziom wykładów. Jak mawiał, wszyscy zatrudnieni mieli pracować dla alumnów. Bywał na egzaminach i w razie potrzeby ratował gorzej przygotowanych. Dał się poznać jako wnikliwy obserwator i wychowawca. Potrafił trafnie ocenić charakter alumnów oraz tchnąć w nich ducha miłości i przywiązania do Kościoła. Czuł się odpowiedzialny za formację wszystkich kleryków. Doskonale znał każdego z nich, czym wzbudzał podziw profesorów, kiedy charakteryzował na sesjach pedagogicznych kandydatów do święceń. Był wymagający, a jednocześnie wyrozumiały. Mimo sztywności i jego surowego wyglądu klerycy dostrzegali w nim człowieka o dobrym, matczynym sercu. Bardzo boleśnie przeżywał moment usunięcia kleryka z seminarium. Przemawiał do alumnatu przy wielu okazjach, zawsze mówiąc wtedy z pamięci, logicznie i przekonująco. Przy oficjalnych wydarzeniach, np. akademiach, mówił uroczyście, przeplatając swoje wystąpienie sentencjami zwłaszcza z pism ojców Kościoła i filozofów. Wygłaszał też do alumnów przemówienia zachęcające, np. przy okazji ich powrotu z ferii, lub

²⁵ ADS, KDwS, sygn. U-5, k. 308–309; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 232; F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, dz. cyt., s. 489–491.

pouczające na konferencji w każdy wtorek. Aktualne sprawy często poruszał na wykładach. Kiedy karcił, nigdy nie groził ani nie podawał nazwisk. Zwracał baczną uwagę na złe przygotowanie ceremonii, potknięcia w śpiewie lub zaniedbania w porządku i ubiorze. Miał ogromny talent organizacyjny i sprawami gospodarczymi zarządzał sam. Przez większość czasu swego urzędowania prowadził księgi rachunkowe i składał sprawozdania, dzierżył również pieczę nad kasą. Jak sam mawiał: „kto ma materialia, ten ma rządy”. O całkowitym poświęceniu się sprawom seminarium świadczy przekazanie przez niego wszystkich swoich oszczędności na utrzymanie uczelni. W marcu 1942 r. ks. Szymański został na krótko aresztowany wraz z kilkoma innymi profesorami. Podczas śledztwa wypytywano go o czytanie podziemnej prasy. Szybko został zwolniony z aresztu i mógł wrócić do seminarium. Zwracał uwagę klerykom, aby czas poświęcali przede wszystkim na formację i nie zajmowali się bieżącą polityką, ograniczyli korespondencję do minimum, podobnie jak przyjmowanie gości. Alumni rozumieli powagę sytuacji i bez zastrzeżeń podporządkowali się zaleceniom rektora. W wyniku wylewu krwi do mózgu przez ostatnie dwa lata życia pozostał sparaliżowany. Zmarł 17 lutego 1956 r. w Sandomierzu, w swoim seminaryjnym mieszkaniu. Został pochowany w grobie rodzinnym w Zawichoście²⁶.

Jedynym wicerektorem w Seminarium był ks. Władysław Krawczyk, który urodził się 12 grudnia 1892 r. we wsi Pilica koło Grójca. Ukończył Seminarium Duchowne w Sandomierzu i 30 lipca 1916 r. przyjął święcenia kapłańskie z rąk bp. Mariana Ryksa. W 1920 r. zgłosił się jako ochotnik do wojska, gdzie pełnił funkcję kapelana aż do zawieszenia broni w 1921 r. Później podjął studia specjalistyczne polityczno-ekonomiczne na Uniwersytecie Poznańskim i ukończył je z tytułem magistra. Rozpoczął pisanie doktoratu, który jednak porzucił w związku z podjęciem pracy w diecezji. W 1928 r. udał się znowu do Poznania, gdzie pracował w Katolickiej Szkole Społecznej. Ostatecznie wrócił do diecezji w 1931 r. Od początku roku szkolnego objął funkcję profesora w Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu, gdzie wykładał nauki społeczne, katechetyczne oraz homiletykę. Angażował się również w Akcję Katolicką oraz w redakcję prasy diecezjalnej. Powierzano mu także różne stanowiska kurialne. Był również znany jako wybitny kaznodzieja. We wrześniu 1939 r. jako oficer rezerwy udał się na miejsce zbiórki w rejon Grodna, gdzie się dowiedział, że ze względu na swój wiek nie podlega już mobilizacji. Szesnastego marca 1942 r. w kościele seminaryjnym został aresztowany przez Gestapo. Osadzono go na zamku sandomierskim wraz z kilkudziesięcioma innymi aresztantami. Został zwolniony 28 marca tegoż roku. Ks. Krawczyk był człowiekiem zdolnym i potrafił wnikliwie obserwować rzeczywistość, odznaczał się też zdrowym krytycyzmem. Do każdego człowieka odnosił się z głębokim szacunkiem. Przejawiał

²⁶ ADS, KDwS, sygn. FS-206; ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); W. Wójcik, *Ks. Adam Szymański ...*, art. cyt., s. 311–338, S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 251–254; B. Stanaszek, R. Nowakowski, P. Tylec, *Słownik biograficzny...*, t. 4, dz. cyt., s. 137–138; J. Pastuszka, *Wspomnienie o ks. Adamie Szymańskim*, KDS 61 (1968), nr 11, s. 256–260.

skromność i nigdy nie zabiegał o awans. Jako wicerektor był zobowiązany pełnić funkcję wychowawcy, jednak zadanie to wykonywał już gorliwie ksiądz rektor, więc nie wchodził mu w paradę. Rzadko kontrolował kleryków, a ich mieszkania wizytował sporadycznie. Wobec alumnów zachowywał powagę i życzliwy dystans, nie szukał z nimi znajomości. Nigdy nie podnosił na nich głosu ani nie okazywał gniewu. Czasem wystarczało tylko jedno spojrzenie, aby przemówić komuś do rozsądku. Na sesjach profesorskich opowiadał się zwykle za klerykami. Alumni wyczuwali, że jest im przychylny, i darzyli go zaufaniem. Kiedy ks. Szymański po wylewie został sparaliżowany, wykonywał obowiązki rektora. Po jego śmierci w 1956 r. formalnie objął urząd rektora i pełnił go aż do śmierci. Zmarł nagle w następstwie wylewu krwi do mózgu 24 czerwca 1973 r. w Sandomierzu. Tu też został pochowany na cmentarzu katedralnym²⁷.

W omawianym okresie w sandomierskim seminarium pracowało dwóch prefektów. Jednym z nich był ks. Jan Stępień, który urodził się 10 czerwca 1910 r. w Osieku, ukończył Seminarium Duchowne w Sandomierzu i 4 czerwca 1933 r. przyjął święcenia kapłańskie z rąk bp. Jasińskiego. Jeszcze przed święczeniami podjął specjalistyczne studia z biblistyki na Uniwersytecie Warszawskim zakończone doktoratem w 1936 r. Później kształcił się w Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie, gdzie w 1938 r. uzyskał licencjat kościelny z nauk biblijnych. Bp Lorek powołał go w 1939 r. na stanowisko profesora Pisma Świętego w sandomierskim seminarium. Od początku II wojny światowej włączył się w konspirację. Angażował się przede wszystkim w tajne nauczanie. Wiadomo, że pomagał ukrywającym się Żydom. W marcu 1942 r. podczas masowych aresztowań w Sandomierzu uniknął obławy, uciekając z seminarium w przebraniu. Ukrywał się w Warszawie i kontynuował pracę w konspiracji. Brał czynny udział w powstaniu warszawskim, sprawując kierownicze funkcje. Po powstaniu ukrywał się w Krakowie. Po wojnie podjął wykłady na Uniwersytecie Poznańskim. Ostrzeżony, że bezpieka gromadzi o nim informacje i że powinien spodziewać się rychłego aresztowania, pod zmienionym nazwiskiem podjął pracę duszpasterską na ziemiach odzyskanych. Został aresztowany w 1947 r. w Jezioranach na Mazurach. Skazano go na karę śmierci, zamienioną przez akt łaski prezydenta Bolesława Bieruta na 15 lat więzienia. W 1955 r. został zwolniony z odbywania kary, do czego z pewnością przyczynił się werbunek na tajnego współpracownika Urzędu Bezpieczeństwa (kontakty z bezpieką utrzymywał do 1987 r.). Po wyjściu z więzienia podjął pracę w seminarium w Sandomierzu i Drohiczynie oraz na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Od 1960 r. związał się z Akademią Teologii Katolickiej w Warszawie. W 1960 r. otrzymał habilitację, a w 1974 r. tytuł profesora zwyczajnego. W latach 1972–1981 był rektorem ATK. Pozostawił po so-

²⁷ ASD, KPS (1939–1943), ASD, KPS (1943–1952); W. Wójcik, *Ks. Władysław Krawczyk (1892–1973)*, „*Studia Sandomierskie*” 3 (1982), s. 450–463; B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 2, H–L, Sandomierz 2015, s. 151–152; M. Ceglarek, *Kapelani Wojska Polskiego z okresu wojny polsko-sockieckiej 1919–1921*, Warszawa 2021, s. 100, 212, 239–240, 242.

bie bogaty dorobek naukowy w dziedzinie bibliistyki. Był związany ze środowiskiem Zakładu dla Ociemniałych w Laskach. Zmarł 8 stycznia 1995 r. w Laskach koło Warszawy i tam został pochowany²⁸.

Drugim prefektem był ks. Stanisław Legięć, który urodził się 26 listopada 1911 r. w Skierniewicach. Do Seminarium Duchownego w Sandomierzu wstąpił w 1931 r., ukończył je, przyjmując 28 czerwca 1936 r. święcenia kapłańskie z rąk bp. Loraka. Na Uniwersytecie Warszawskim odbył specjalistyczne studia bibliistyczne. Przygotowywał się do wyjazdu na studia w Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie, lecz plany te zniweczył wybuch wojny. W 1942 r. został mianowany profesorem w miejsce ks. Jana Stępnia, który musiał uciekać przed aresztowaniem. Piastował to stanowisko aż do końca życia. Objął również funkcję prefekta. Wykładał przedmioty biblijne. Ks. Legięć starał się wpajać alumnom umiłowanie Pisma Świętego, budził w nich pietyzm do słowa Bożego i pragnął, aby weszło ono w ich życie kleryckie i kapłańskie. Wymagał, aby każdy z nich przeczytał całą Biblię. Od czasu do czasu organizował na korytarzach wystawę biblijną, wykorzystując zbiory biblioteki. W późniejszych latach został mianowany wicerektorem seminarium (1947), którą to funkcję pełnił 10 lat. Był również diecezjalnym dyrektorem misyjnym, wspierając zwłaszcza misje w Afryce i dzieła prowadzone przez służki NMP Niepokalanej w Indiach. Przez 25 lat redagował „Kronikę Diecezji Sandomierskiej”, na której łamach publikował wiele własnych artykułów. Brał czynny udział w Diecezjalnej Komisji Liturgicznej. Pracował nieustannie aż do końca życia. W ostatnich latach chorował na raka wątroby. Zmarł 1 czerwca 1982 r. w swoim mieszkaniu w domu kanonicznym. Został pochowany na cmentarzu katedralnym w Sandomierzu²⁹.

Kadra profesorska

Profesorów seminarium mianował biskup diecezjalny. Wykładowcami mogli zostać tylko duchowni posiadający stopień naukowy na uniwersytecie uznanym przez Stolicę Apostolską. W przypadku braku odpowiedniej osoby biskup mógł tymczasowo powołać na stanowisko zastępcę. Obowiązkiem profesorów była praca na polu nauk katolickich, wykładanie pewnej gałęzi wiedzy filozoficznej lub teologicznej, kierowanie ćwiczeniami seminaryjnymi i przyczynianie się do wychowania świątłych i cnotliwych kapłanów. Wszyscy z nich podlegali rektorowi, który z kolei

²⁸ ASD, KPS (1939–1943); J. Krasiński, *Ks. rektor Jan Stępień (1910–1995)*, KDS 88 (1995), nr 12, s. 454–470; A. Kończak, *In vinculis Christo*, „Studia Sandomierskie” 6 (1990–1996), s. 439–453; J. Mandziuk, *Stępień Jan Piotr*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 9, Warszawa 2006, s. 617–623; B. Stanaszek, *Księża diecezji sandomierskiej więzieni przez władze komunistyczne po II wojnie światowej*, Rzeszów 2008, s. 25–40; B. Stanaszek, R. Nowakowski, P. Tylec, *Słownik biograficzny...*, t. 4, dz. cyt., s. 83–84.

²⁹ ASD, KPS (1939–1943); ADS, KPS (1943–1952); J. Krasiński, *Śp. Ks. Stanisław Legięć*, KDS 76 (1983), nr 9–10, s. 233–235; W. Wójcik, *Ks. Stanisław Legięć (1911–1982)*, „Studia Sandomierskie” 4 (1984), s. 343–356; B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny...*, t. 2, dz. cyt., s. 199–200.

podlegał biskupowi. Razem stanowili radę pedagogiczną. W latach 1939–1945 w seminarium posługiwało 12 profesorów³⁰.

Ks. Adam Szymański przez długie lata wykładał wiele przedmiotów filozoficznych i teologicznych, metodologię, nauki społeczne, patrologię i język francuski³¹. W latach II wojny światowej nauczał teologii pastoralnej, historii filozofii i wstępu do filozofii. Chciał prowadzić taki zakres przedmiotów, aby mieć zajęcia na wszystkich kursach i w ten sposób móc oddziaływać na cały alumnat. Bardzo starannie przygotowywał się do wykładów i korzystał z własnych skryptów. Mówił jasno i zrozumiale, lecz bez polotu i dość monotonicznie, rzadko gestykulował. Miał charakterystyczny głos: nieco podniesiony, jakby uroczysty. Przesadnie akcentował niektóre wyrazy i lubił stosować w mowie składnię łacińską, przesuwając orzeczenie na koniec zdania. Wplatał w treść wykładów przysłowia i porównania pomagające zrozumieć treść wykładu lub różne dygresje odnoszące się do aktualnych tematów i wydarzeń. Jako profesor pracował w latach 1907–1913 oraz 1918–1954³².

Ks. Władysław Krawczyk wykładał homiletykę (wymowę kościelną), technikę wymowy, ekonomię społeczną, metodykę pracy społecznej, katechetykę teoretyczną i praktyczną oraz pedagogikę wraz z dydaktyką. Na zajęcia przynosił odpowiedni podręcznik i własne skrypty. Podawał też literaturę przedmiotu. Starannie przygotowywał się do wykładu i logicznie układał tok prelekcji. Mówił jednym tonem, językiem poprawnym i płynnym, czasem zbliżonym do potocznego. Lubił wtrącać wyraz „prawda”. Klerykom trudno było odróżnić treści ważne od mniej istotnych. Nie było problemów z zaliczeniem materiału, jeśli korzystało się z podręcznika i notatek. Niewielu kleryków posiadało wówczas podręczniki, większość notowała więc treść wykładów. Ks. Krawczyk nie był wymagający podczas egzaminów oraz kolokwii i nie stawiał zwykle ocen negatywnych, gdyż miał świadomość, że jego przedmioty mają charakter pomocniczy. Zajęcia z katechetyki kończyły się przeprowadzeniem katechezy, najpierw próbnej przed profesorem i kolegami kursowymi, a później w jednej z klas miejscowej szkoły. Ks. Krawczyk pomagał zwykle przy układaniu planu i korygował konspekt katechezy. W podobny sposób wyglądały ćwiczenia homiletyczne, począwszy od pierwszego kursu. Na początku klerycy głosili proste nauki podczas posiłków. Kurs czwarty głosił kazania w kościele seminaryjnym lub w jednym z innych kościołów Sandomierza. Ks. Krawczyk wysłuchiwał wcześniej próbnego kazania w pustym kościele i zgłaszał konieczne uwagi. Przy każdej okazji

³⁰ ADS, KDwS, sygn. U-5, k. 310; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, dz. cyt., s. 495–496.

³¹ W związku z corocznymi zmianami podano przedmioty wykładane przez wszystkie wymienione osoby w 1939 r. lub w pierwszym roku pracy. Co roku zmieniała się również liczba godzin.

³² ADS, KDwS, sygn. FS-206; ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); W. Wójcik, *Ks. Adam Szymański...*, art. cyt., s. 311–338; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 251–254.

wpajał uczniom poczucie odpowiedzialności za głoszone słowo Boże. Ks. Krawczyk uczył kleryków w latach 1931–1973³³.

Pierwszy prefekt, ks. Jan Stępień, w latach wojny wykładał egzegezę Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu, archeologię biblijną, introdukcję ogólną do ksiąg biblijnych i język hebrajski. Po ks. Józefie Stępnii objął również posługę prefekta. Przez krótki czas po zwolnieniu z więzienia wrócił z wykładami do seminarium, lecz władze komunistyczne nie udzieliły mu pozwolenia na działalność dydaktyczną. Pracował jak profesor na sandomierskiej uczelni w krótkim okresie od 1939 do 1942 r.³⁴

Drugi prefekt, ks. Stanisław Legięć, przejął zajęcia po ks. Janie Stępnii. Wykładał następujące przedmioty: egzegezę Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu, archeologię biblijną i introdukcję ogólną do ksiąg biblijnych, pozostałych zaś powiązanych przedmiotów nie mógł prowadzić z powodu braku młodszych roczników. Z czasem wraz z ubywaniem kleryków liczba godzin dydaktycznych malała. Pełny wymiar godzin prefekt mógł osiągnąć dopiero kilka lat po zakończeniu wojny, po skompletowaniu wszystkich roczników. Cieszył się opinią dobrego wykładowcy. Zawsze korzystał z autorskiego skryptu, który w późniejszych latach udostępnił klerykom. Powtarzał sformułowania i definicje. Czasem przytaczał dowcipy. Po przerobieniu większej partii materiału przeprowadzał kolokwium, a także pracę klauzурową na koniec semestru. Zwykle chwalił najzdolniejszych uczniów. Miał bardzo głęboką wadę wzroku, co na wykładach i podczas kolokwiów klerycy bezwzględnie wykorzystywali na swoją korzyść. W czasie egzaminów był wymagający, a w ocenianiu sprawiedliwy, czasami dochodziło do zgrzytów wobec słabszych słuchaczy. Wtedy najczęściej przychodził im z pomocą rektor ks. Szymański. Pełnił obowiązki profesora seminarijnego w latach 1942–1982³⁵.

Najstarszym wykładowcą był ks. Andrzej Wyrzykowski, który urodził się 24 listopada 1879 r. w Krakówce pod Sandomierzem. Ukończył Seminarium Duchowne w Sandomierzu i został wysłany na dalsze studia na Akademii Duchownej w Petersburgu. Tam 25 marca 1906 r. otrzymał święcenia kapłańskie z rąk bp. Gaspara Cytowta, sufragana żmudzkiego. Rok później ukończył studia z tytułem magistra teologii i został mianowany profesorem seminarium w Sandomierzu. Wykładał historię Kościoła, historię sztuki kościelnej i patrologię. Opiekował się również biblioteką seminaryjną, w której podjął się zadania katalogowania zbiorów. Prowadził zajęcia, chodząc po sali, przystając tylko wtedy, gdy zadawał pytania. Nigdy nie wykładał z katedry. Głos miał silny i przyjemny. Wykład miał zwykle formę pogadanki, często przeplatanej osobistymi refleksjami. Łączył dwie różne cechy: opowiadał bardzo

³³ ASD, KPS (1939–1943), ASD, KPS (1943–1952); W. Wójcik, *Ks. Władysław Krawczyk...*, art. cyt., s. 452, 455–457.

³⁴ ADS, KDwS, sygn. FS-120; ASD, KPS (1939–1943); B. Stanaszek, *Księża diecezji sandomierskiej...*, dz. cyt., s. 38.

³⁵ ADS, sygn. FL-20; ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); W. Wójcik, *Ks. Stanisław Legięć...*, art. cyt., s. 343–356.

ciekawie, ale jednocześnie chaotycznie, bez planu. Przeżywał osobiście i emocjonalnie wydarzenia historyczne. Czasem opowiadał anegdoty o postaciach historycznych, przy czym śmiał się w charakterystyczny sposób. Miał pogodne usposobienie, był bardzo serdeczny i towarzyski, nigdy nie okazywał gniewu. Klerycy lubili i szanowali ks. Wyrzykowskiego, ale nie był ich przedmiotem podziwu. Przeżywali go skrótowo „Wyrzyk” i wykorzystywali jego przychylnie usposobienie. Na sesjach profesorskich rzadko zabierał głos, a jeżeli już, to z reguły w obronie kleryka. Był sędzią Trybunału Biskupiego, a w latach 1945–1951 jego oficjałem. Pełnił również funkcje kurialne. W 1942 r. został tymczasowo aresztowany przez Gestapo. W ostatnich latach życia chorował na serce. Zmarł w Sandomierzu 4 listopada 1955 r. w wyniku zawału. Został pochowany na cmentarzu parafialnym św. Pawła w Sandomierzu. Pracował jako profesor od 1907 r. aż do śmierci³⁶.

Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej wykłady rozpoczął ks. Edward Górski, który urodził się 11 lipca 1888 r. w Radomiu. Wstąpił do Seminarium Duchownego w Sandomierzu w 1903 r. Został wysłany na studia specjalistyczne na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, uzyskując tytuł doktora teologii. W bazylice laterańskiej 23 marca 1910 r. przyjął święcenia kapłańskie. W 1912 r. został mianowany profesorem sandomierskiego seminarium oraz prefektem, a później wicerekteorem. W latach II wojny światowej nauczał liturgii teoretycznej i ceremonii kościelnych. W pozostałych latach wykładał również nauki biblijne. Zajęcia prowadził monotennie, bez polotu, nie potrafił wzbudzić zainteresowania. Mówił powoli, jakby przez nos, co klerycy parodiowali. Nie przygotowywał się zbyt solidnie do wykładów. Od 1932 r. przeszedł do pracy w kurii, co stanowiło jego główne zajęcie. W 1952 r. został wikariuszem generalnym i pozostał nim aż do 1961 r. W tym czasie pełnił również funkcję rektora katedry. Zmarł w Sandomierzu 12 marca 1973 r. po ciężkiej chorobie, tuż przed peregrynacją do katedry obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej. Został pochowany w Radomiu, w grobie rodzinnym. Pracował w seminarium w latach 1912–1964³⁷.

Prawie 20-letnim stażem profesorskim mógł się wykazać ks. Franciszek Jop, który urodził się 8 października 1897 r. w Starej Słupi. Wstąpił do Seminarium Du-

³⁶ ADS, KDwS, sygn. 105; ASD, KPS (1939–1943), ASD, KPS (1943–1952); BDS, ZR, sygn. 2116/1, k. 65–67; BDS, ZR, sygn. 2116/2, k. 87–90; Ks. *Pralat Andrzej Wyrzykowski*, KDS 48 (1955), nr 6, s. 140–142; W. Wójcik, *Ks. Andrzej Wyrzykowski (1879–1955)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2 (1960), z. 1–2, s. 298–302; B. Stanaszek, R. Nowakowski, P. Tylec, *Słownik biograficzny...*, t. 4, dz. cyt., s. 250–251; P. Matusak, *Wojna i okupacja*, w: *Dzieje Sandomierza*, dz. cyt., s. 168. Więcej na temat ks. Andrzeja Wyrzykowskiego: zob. F. Sidor, *Życie i działalność ks. Andrzeja Edmunda Wyrzykowskiego (1879–1955)*, Lublin–Sandomierz 2019, mps w Bibliotece Diecezji Sandomierskiej.

³⁷ ADS, KDwS, FG-76; ASD, KPS (1939–1943); ADS, KPS (1943–1952); N., *Śp. Ks. Edward Górski*, KDS 66 (1973), nr 9, s. 215–216; A. Kończak, *Górski Edward*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 247–250; BDS, ZR, sygn. 2116/1, k. 56; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 271.

chownego w Sandomierzu w 1914 r. Przyjął święcenia kapłańskie 29 sierpnia 1920 r. w katedrze sandomierskiej z rąk bp. Mariana Ryksa. Jeszcze w 1919 r. został wysłany na dalsze studia z zakresu prawa kanonicznego do Rzymu, na Uniwersytet Gregoriański. W 1922 r. uzyskał doktorat i jeszcze tego samego roku został profesorem Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu. Wykładał prawo kanoniczne, w różnych latach prowadził również zajęcia z prawa świeckiego, kwestii społecznych, liturgii teoretycznej i praktycznej oraz ceremonii kościelnych. Po wprowadzeniu kursu szóstego objął również wykłady z kościelnego prawa publicznego. Prawo kanoniczne aż do 1936 r. wykładał po łacinie, potem przeszedł na język polski. Mówił z pamięci, dość szybko, przyciszonym głosem. Dodawał zawsze najnowsze przepisy Stolicy Apostolskiej oraz normy synodalne. Przekazywał też powiązane z tematem przepisy państwowe. Wykład bogato ilustrował przykładami. Wnikał w szczegóły praktyczne i odnosił się do pracy duszpasterskiej. Czasem opowiadał jakieś dowcipy. Pozwalał klerikom podczas wykładu zadawać swobodne pytania. Każde zajęcia rozpoczynał od zadawania symbolicznych pytań z przerobionego materiału. Z kolei na egzaminach był wymagający i stawiał sprawiedliwe oceny. Przez pytania pomocnicze starał się naprowadzić alumna na właściwą odpowiedź. Z funkcji wykładowcy został zwolniony już po konsekracji biskupiej w 1947 r. Pełnił również funkcję spowiednika zwyczajnego alumnów. W 1925 r. otrzymał nominację na stanowisko kanclerza kurii diecezjalnej, które pełnił do 1946 r. Po wybuchu II wojny światowej znalazł się na liście kapłanów upoważnionych do zarządu diecezją w okolicznościach uniemożliwiających rządu biskupa. Pracował również w Sądzie Biskupim oraz był redaktorem „Kroniki Diecezji Sandomierskiej”. Angażował się w wiele dzieł diecezjalnych. W 1942 r. został tymczasowo aresztowany przez Gestapo. Po śmierci bp. Piotra Kubickiego, już po zakończeniu działań wojennych, w 1944 r. bp Lorek rozpoczął starania o mianowanie nowego sufragana dla diecezji. Ks. Jop został mianowany biskupem 24 października 1945 r., konsekrowany zaś 19 maja 1946 r. przez bp. Lorca. Włączył się aktywnie w obowiązki wobec diecezji. W 1952 r. został mianowany wikariuszem kapitulnym w Krakowie, a w 1956 r. został *de facto* biskupem opolskim. Brał udział w pracach Soboru Watykańskiego II. Zmarł w wyniku choroby 24 września 1972 r. w Opolu i został pochowany w kryptach katedry opolskiej. Pracował jako profesor seminaryjny w latach 1922–1946³⁸.

Wieloletni staż w pracy dydaktycznej miał też ks. Michał Łagocki, który urodził się 23 września 1899 r. w Darominie. W 1920 r. wstąpił do sandomierskiego seminarium. Trzydziestego pierwszego maja 1925 r. został wyświęcony w Sandomierzu przez bp. Kubickiego. Wysłano go na dalsze studia na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, gdzie po pięciu latach uzyskał doktorat z teologii i filozofii. Po

³⁸ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); W. Wójcik, *Działalność biskupa Franciszka Jopa w Sandomierzu*, KDS 70 (1977), nr 7–8, s. 161–170; T. Moskał, *Ks. Franciszek Jop (1897–1976). Biskup pomocniczy w Sandomierzu*, „Studia Sandomierskie” 25 (2018), s. 67–81; *Biskup Franciszek Jop (1897–1976). Wspomnienia w 40. rocznicę śmierci*, red. H.J. Sobeczko, Opole 2016; P. Matusak, *Wojna i okupacja...*, art. cyt., s. 168.

powrocie do Sandomierza otrzymał stanowisko profesora w seminarium. Wykładał teologię dogmatyczną, teologię moralną i etykę, a w innych latach również teologię dogmatyczną fundamentalną. Ponadto w latach 1931–1934 był ojcem duchowym kleryków. Poza pracą w seminarium zajmował się innymi funkcjami. Był sekretarzem diecezjalnym do spraw misyjnych, współpracował w redagowaniu prasy diecezjalnej i pełnił funkcję cenzora książek religijnych. Zmarł nagle 19 lipca 1947 r. w Sandomierzu. Pełnił posługę profesora w latach 1930–1947³⁹.

Długoletnim profesorem seminarium był również ks. Julian Jarzyna, który urodził się 31 grudnia 1901 r. w Winnicy koło Połańca. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej, po niej w 1922 r. wstąpił do seminarium w Sandomierzu. Świecenia kapłańskie przyjął 29 maja 1926 r. z rąk bp. Ryksa. Po święceniach studiował filologię klasyczną na Uniwersytecie Jagiellońskim, którą ukończył w 1931 r. z tytułem magistra. W tym też roku został mianowany profesorem Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu. Wykładał język łaciński i grecki. Z powodu swojego charakteru nie miał jednak cierpliwości do systematycznego i konsekwentnego przekazywania wiedzy. Jego słuchacze cenili go jednak za dużą wiedzę i dobre serce. Pełnił również funkcję spowiednika alumnów i deputata do spraw gospodarczych. Poza pracą w seminarium był kapelanem II Pułku Piechoty Legionów oraz ZHP, pracował w Sądzie Biskupim w Sandomierzu. W czasie II wojny światowej zaangażował się w tajne nauczanie oraz współpracował z podziemiem. Szesnastego marca 1942 r. uciekł z niemieckiej oblawy i pod zmienionym nazwiskiem ukrywał się w Ostrowsku koło Nowego Targu. W 1945 r. podjął pracę w Toruniu jako kapelan wojskowy. Wrócił do Sandomierza w 1947 r. W późniejszych latach został proboszczem parafii św. Pawła w Sandomierzu. Zrezygnował wówczas z prowadzenia wykładów w seminarium. Zmarł 18 grudnia 1978 r. w Połańcu i tam został pochowany. Był profesorem w latach 1931–1957⁴⁰.

Do najwybitniejszych wykładowców należał ks. Wincenty Granat. Późniejszy błogosławiony urodził się 1 kwietnia 1900 r. w Ćmielowie. Wstąpił do Seminarium Duchownego w Sandomierzu w 1918 r., a następnie kontynuował studia na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, które ukończył w 1928 r. z doktoratem z teologii i filozofii. Świecenia kapłańskie przyjął 24 sierpnia 1924 r. w Sandomierzu z rąk bp. Ryksa. W 1933 r. został profesorem seminarium sandomierskiego. Wykładał teologię dogmatyczną i nauki filozoficzne: logikę, kryteriologię, kosmologię, psychologię, ontologię i teodyceę. Na zajęciach korzystał z podręczników i oczekiwał ich znajomości od kleryków. Starał się dorzucać od siebie rzeczy nowe. Argumenty

³⁹ ADS, KDwS, sygn. FŁ-1; ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); R. Nowakowski, *Kapłani, których nekrologi nie znalazły się na łamach „Kroniki”*, KDS 103 (2010), nr 9–10, s. 721–722; B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny...*, t. 2, dz. cyt., s. 216–217.

⁴⁰ ADS, KDwS, sygn. FJ-42; ASD, KPS (1939–1943); W. Wójcik, *Śp. Ks. Julian Jarzyna*, KDS 72 (1979), nr 7–8, s. 185–192; B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny...*, t. 2, dz. cyt., s. 39.

teologiczne zawsze popierał Pismem Świętym w językach oryginalnych. Często naświetlał problemy od strony nauk przyrodniczych. Przynosił czasem inne materiały naukowe albo pisma popularne. Zawsze odnosił się do aktualnych prądów światowych i teorii filozoficznych, wiązał je też z życiem społecznym i religijnym. Miał zwyczaj odpytwać wrywkowo z wiadomości z poprzednich wykładów. Ks. Granat imponował klerykom charakterem: bywał opanowany i uśmiechnięty, nawet mimo braku przygotowania ze strony kleryka. Odznaczał się szacunkiem i życzliwością do każdego słuchacza. Potrafił wiązać największe dogmaty z życiem. Obok funkcji profesora był również ojcem duchownym w niższym seminarium duchownym. W okresie okupacji uczestniczył w tajnym nauczaniu. W 1952 r. związał się z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim, gdzie zaczął wykładać teologię dogmatyczną. Był również dyrektorem konwiktury księży studentów. W latach 1965–1970 objął stanowisko rektora tej uczelni. Po osiągnięciu wieku emerytalnego zrezygnował z tej funkcji, a po paru latach wrócił do Sandomierza, cały czas prowadząc działalność naukową. Był członkiem Rady Naukowej Episkopatu Polski. Zmarł w Sandomierzu 11 grudnia 1979 r. i został pochowany na cmentarzu katedralnym. W 1995 r. rozpoczął się jego proces beatyfikacyjny. Był profesorem w latach 1933–1958⁴¹.

Jeszcze przed II wojną światową pracę w seminarium rozpoczął ks. Tadeusz Miazga, który urodził się 3 października 1906 r. we Frampolu w diecezji lubelskiej. W 1926 r. wstąpił do niższego seminarium duchownego w Sandomierzu, potem zaś kontynuował naukę w seminarium. Święcenia przyjął 4 czerwca 1933 r. z rąk bp. Jasińskiego. Podjął dalsze studia w Państwowym Konserwatorium Muzycznym w Warszawie, które zakończył w 1937 r. W tym też roku podjął w seminarium wykłady ze śpiewu kościelnego. W 1942 r. został aresztowany przez Niemców, a po dwóch tygodniach wypuszczony na wolność. W tym samym roku poprosił o zwolnienie z obowiązków profesora seminarium, na co bp Lorek wyraził zgodę. Po wojnie kontynuował studia muzyczne na Uniwersytecie Poznańskim oraz na Uniwersytecie Jagiellońskim. Później podjął wykłady w seminarium w Lublinie oraz na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Zmarł 21 września 1988 r. w Radomiu, pochowany zaś został we Frampolu. Jako profesor pracował w latach 1937–1942⁴².

⁴¹ ADS, KDwS, sygn. FG-91; ASD, KPS (1939–1943); ADS, KPS (1943–1952); B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX-XX w.*, t. 1, A–G, Sandomierz 2014, s. 273–283; S. Sygnet, *Biogram*, „Studia Sandomierskie” 2 (1981), s. 7–9; H.I. Szumił, *Kalendarium życia i działalności*, „Studia Sandomierskie” 2 (1981), s. 10–21; H.I. Szumił, *Profesor i mistrz. Sługa Boży ks. Wincenty Granat*, Lublin 2017; H.I. Szumił, *Oddany Ojczyźnie. Sługa Boży ks. Wincenty Granat*, Sandomierz 2020.

⁴² ADS, KDwS, sygn. FM-79; ASD, KPS (1939–1943); J. Bisztyga, *Ks. Tadeusz Miazga. Szkic biograficzny*, „Studia Sandomierskie” 8 (2001), s. 37–52; S. Makarewicz, *Śp. Tadeusz Miazga*, KDS 82 (1989), nr 11–12, s. 276–279; B. Stanaszek, R. Nowakowski, P. Tylec, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX-XX w.*, t. 3, M–R, Sandomierz 2017, s. 52–53.

Już w czasie trwania II wojny światowej pracę w sandomierskim seminarium podjął ks. Wendelin Świerczek CM, który urodził się 16 stycznia 1888 r. w Żytnej koło Rybnika. Wstąpił do Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Krakowie. Śluby złożył 8 września 1908 r. Ukończył studia filozoficzno-teologiczne i 22 czerwca 1913 r. przyjął święcenia kapłańskie z rąk bp. Sapichy. Brał czynny udział w II powstaniu śląskim jako referent oświatowy. Później odbył studia muzykologiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim. Objął stanowisko wykładowcy w seminarium misjonarskim w Krakowie oraz w diecezjalnym seminarium częstochowskim i tarnowskim. Po wybuchu II wojny światowej pracował w Tarnowie. W 1942 r. bp Lorek zaprosił go do pracy w seminarium w Sandomierzu. Wykładał tu śpiew aż do powrotu do Krakowa w 1968 r. W Sandomierzu prowadził również chór katedralny. Odnalazł i opracował do druku kancjonały benedyktynek sandomierskich. Zmarł w Krakowie 12 sierpnia 1974 r. i został pochowany na cmentarzu Rakowieckim. Był profesorem w latach 1942–1968⁴³.

Na liście profesorów Wyższego Seminarium Duchownego figurowali również ojcowie duchowni. Pierwszym z nich był ks. Piotr Gołębiowski, który urodził się 10 czerwca 1902 r. w Jedlińsku. Ukończył sandomierskie seminarium jako wyróżniający się kleryk, następnie w 1923 r. został wysłany na studia filozoficzne i teologiczne na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, które ukończył w 1928 r. z najwyższą oceną *summa cum laude*. Święcenia kapłańskie przyjął 12 października 1924 r. z rąk bp. Kubickiego. Po powrocie ze studiów został wikariuszem w parafii katedralnej, a rok później, w 1929 r., otrzymał nominację na profesora seminarium, obejmując wykłady z apologetyki i teologii moralnej. W 1930 r. dotychczasowy ojciec duchowny, ks. Grzegorz Janiewski CM, został niespodziewanie odwołany do Krakowa przez wizytatora księży misjonarzy. Mimo zabiegów wikariusza kapitulnego diecezji bp. Kubickiego, decyzja nie została odwołana. Zdecydowano wtedy, aby stanowisko objął ks. Gołębiowski. Dotychczasowe przedmioty przejął ks. Łagocki, a nowy kierownik duchowy alumnów, oprócz pouczania, prowadzenia konferencji ascetycznych, spowiadania i innych obowiązków ojca duchownego, zaczął wykładać teologię ascetyczną i mistyczną oraz liturgię praktyczną. W 1941 r. przeżył załamanie nerwowe. Wysłano go na wypoczynek, a później na jego prośbę w marcu tegoż roku zwolniono z funkcji sprawowanych w seminarium. Później mianowano go proboszczem w Baćkowicach. W 1957 r. przyjął sakrę biskupią i został biskupem pomocniczym diecezji sandomierskiej ze stolicą tytularną Panium. Po śmierci bp. Lorka papież Paweł VI mianował go administratorem apostolskim diecezji, którą kierował aż do śmierci 2 listopada 1980 r. w Na-

⁴³ L. Sieńko, *Przemówienie na pogrzebie ks. prof. Wendelina Świerczka CM w Krakowie 15 VIII 1974*, KDS 67 (1974), nr 9–10, s. 235–240; M. Szymanowicz, *Leksykon muzyków kościelnych diecezji sandomierskiej 1818–1992* [w przygotowaniu]; B. Stanaszek, R. Nowakowski, P. Tylec, *Słownik biograficzny...*, t. 4, dz. cyt., s. 155–156.

łęczowie. Został pochowany w podziemiach katedry sandomierskiej. Profesorem w seminarium był w latach 1929–1941⁴⁴.

Miejsce ks. Gołębiowskiego na stanowisku ojca duchownego zajął ks. Jan Sinka CM, który urodził się 16 czerwca 1892 r. w Kryrach na Śląsku, w zaborze pruskim. Wstąpił w 1910 r. do Zgromadzenia Księża Misjonarzy, a 1 listopada 1912 r. złożył śluby wieczyste. Po powołaniu do armii niemieckiej w 1914 r. pełnił w randze podoficera różne obowiązki w wojskowej służbie zdrowia. Po demobilizacji kontynuował przerwana drogę do kapłaństwa i rozpoczął studia filozoficzno-teologiczne. Świecenia kapłańskie przyjął 17 kwietnia 1921 r. z rąk bp. Sapiehy. Pracował najczęściej przy wychowaniu kandydatów do kapłaństwa. Najpierw posługiwał w tzw. Małym Seminarium Księża Misjonarzy. W kolejnych zaś latach w małym seminarium w Wilnie, w małym seminarium w Bydgoszczy, w seminarium misjonarzy w Krakowie na Kleparzu, w Śląskim Seminarium Duchownym w Krakowie, a w końcu w konwiktzie księży studentów na Uniwersytecie Warszawskim. W 1941 r. objął wakant w Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu po ks. Gołębiowskim. Był ojcem duchownym, jak też wykładowcą teologii ascetycznej i mistycznej oraz liturgii praktycznej. W Sandomierzu pozostał aż do 1954 r., kiedy powrócił do krakowskiego seminarium misjonarzy. Zmarł w 1981 r.⁴⁵

Członkowie zarządu i profesorowie spotykali się na tzw. radach pedagogicznych. Przewodniczącym takiej rady był rektor, sekretarzem zaś wicerektor. Choć figurował na liście profesorów, ojciec duchowny nie brał udziału w posiedzeniach, bardzo ściśle bowiem przestrzegano rozdziału forum wewnętrznego od forum zewnętrznego. Ojciec duchowny słuchał spowiedzi alumnów i był powiernikiem problemów ich życia wewnętrznego. Klerycy nie mieli pod tym względem żadnych wątpliwości i darzyli go pełnym zaufaniem. Działania rady obejmowały sprawy wykształcenia i wychowania. Układała ona programy wychowania i nauczania, podejmowała decyzje o przyjmowaniu i usuwaniu wychowanków, weryfikowała ich postępy naukowe i moralne, wydawała dyplomy ukończenia seminarium. Ponadto ustalała regulaminy dla poszczególnych działów w seminarium, decydowała o dopuszczeniu do święceń oraz rozpatrywała wszelkie sprawy wnoszone na posiedzeniu. Uchwały podejmowano zwykłą większością głosów, a w przypadku dopuszczenia do święceń większością trzech czwartych głosów. Uchwały stawały się prawomocne po zatwierdzeniu przez biskupa. Wyniki obrad przedstawiał rektor lub wicerektor

⁴⁴ W. Wójcik, *Ks. Piotr Gołębiowski – ojciec duchownym w seminarium sandomierskim*, „Studia Sandomierskie” 3 (1982), s. 47–55; J. Banaśkiewicz, *Bp Piotr Gołębiowski*, Sandomierz 1989; S. Makarewicz, *Sługa Boży biskup Piotr Gołębiowski (1902–1980)*, Sandomierz 2000; B. Stanaszek, „*Wrogo ustosunkowany do naszego państwa*”. *Biskup Piotr Gołębiowski w dokumentach komunistycznej bezpieki i władz wyznaniowych*, Sandomierz 2006; S. Kowalik, *Eksperyment. Władze PRL wobec biskupa Piotra Gołębiowskiego*, Radom 2006.

⁴⁵ T. Sinka, *Ksiądz Jan Sinka CM (1892–1981)*, „Studia Sandomierskie” 4 (1983–1984), s. 468–477.

w porozumieniu z rektorem. Do zadań rektora należało wykonywanie powziętych uchwał. Uczestników obowiązywał tajemnica przebiegu i treści obrad. Posiedzenia według statutu miały się odbywać co miesiąc, a w razie potrzeby częściej⁴⁶.

W latach akademickich 1939/1940–1944/1945 odbyło się 19 udokumentowanych spotkań rady pedagogicznej, zaprotokołowanych w dwóch księgach (zob. Aneks 1). Najmniej zebrań zorganizowano w roku akademickim 1940/1941 – tylko jedno. W roku 1942/1943 odbyły się dwa spotkania, a w pozostałych latach po cztery. Początkowo protokoły sporządzał rektor, ks. Adam Szymański, a następnie ks. Stanisław Legięć. Redagowano je już po spotkaniu, odczytywano zaś podczas kolejnego; zwykle wszyscy obecni profesorowie popisywali się wtedy pod protokołem. Najwięcej tematów (18) podjęto podczas narady z 9 września 1941 r., najmniej z kolei (dwa) podczas obrad z 10 listopada 1943 r. Na wszystkich zebraniach byli obecni: Adam Szymański, Władysław Krawczyk, Michał Łagocki i Wincenty Granat. Najrzadziej w spotkaniach brał udział ks. Wendelin Świerczek – tylko sześć razy. Najmniej liczne spotkanie odbyło się 14 grudnia 1944 r., kiedy to obecnych było siedmiu uczestników, najliczniejsze zaś spotkania zgromadziły 12 uczestników (5 grudnia 1939 r., 28 marca 1940 r., 9 września 1940 r., 6 lutego 1942 r.)⁴⁷.

Siostry zakonne i pracownicy świeccy

Oprócz zarządu i profesorów, którzy czuwali na formacją alumnów, w seminarium pracowały osoby pełniące różne posługi, które swoją pracą utrzymywały cały kompleks. Zabudowania seminaryjne i ogród wymagały ogromnego nakładu pracy. Równie ważną kwestią było wyżywienie. Zajmowały się tym zarówno osoby świeckie, jak i siostry zakonne. Siostry służki były obecne w diecezji sandomierskiej już od samego początku istnienia Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej, gdy w 1905 r. powstała prowincja sandomierska tegoż zgromadzenia. Siostry mieszkały wówczas w domach przy ulicy Mariackiej, przy której mieściło się również seminarium. Wtedy zaczęły się pierwsze, jeszcze nieformalne posługi sióstr dla uczelni. W 1908 r. wspólną decyzją rektora ks. Kubickiego i bp. Zwierowicza pierwsze trzy siostry podjęły pracę w kuchni, zastępując częściowo dotychczasową służbę świecką. Z czasem liczba sióstr i podejmowanych przez nie dzieł zaczęła wzrastać. Siostry pracę tę widziały jako służbę swojego zgromadzenia na rzecz Kościoła⁴⁸.

⁴⁶ ADS, KDwS, sygn. U-5, k. 310–311; W. Wójcik, *Ks. Piotr Gołębiowski...*, art. cyt., s. 52.

⁴⁷ ASD, KPS (1939–1943); ASD, Księga protokołów (1944–1952).

⁴⁸ Archiwum Sióstr Służek NMPN przy Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu [dalej: ASS], Kronika Domu Sióstr Służek NMPN pod wezwaniem św. Michała Archanioła [dalej: KSN], k. 3; A. Szylar, P. Tylec, *Osobliwości kuchni...*, dz. cyt., s. 177–179; M. Grunt, *100-lecie domu Zgromadzenia Sióstr Służek NMPN przy Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu*, „Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek NMP Niepokalanej” 40 (2008), s. 57–63.

W przededniu II wojny światowej siostry wykonywały następujące zajęcia: prowadziły chlewnię, oborę i kurnik, uprawiały pole i ogród z „ciepłownią”, posługiwały w piekarni, kuchni i pralni. W chlewni było ok. 60 świń, którymi zajmowały się dwie siostry. Była to ciężka praca, więc wśród opiekunek często następowały zmiany. Z kolei w oborze było ok. 30 krów. Zajmowała się nimi jedna służka, a przy samym dojeniu pomagały jeszcze dwie inne. Zatrudniony był również starszy służący świecki, który wyrzucał obornik i prowadził krowy na pastwisko nad Wisłą. W kurniku hodowano dużą ilość drobiu: było w nim ok. 300 kur, 80 indyków, 15 kaczek, 30 perliczek, siedem gęsi i 11 pawi. Opiekowała się nimi jedna siostra. Do gotowania paszy używała kuchni polowej, zostawionej przez polskich żołnierzy we wrześniu 1939 r. Do ogrodu seminaryjnego przylegało 12-morgowe pole. Jedną z sióstr doglądała pracujących na nim robotników. W ogrodzie służki hodowały kwiaty i drzewa owocowe. Stały tam dwie cieplarnie, w których hodowano warzywa. Rosły w nich również kwiaty, które czasami sprzedawano. W sezonie pracowały przy roślinach dwie siostry i trzy probantki, a także świeccy. Członkinie zgromadzenia pracujące w ogrodzie pomagały również na polu. Z mięsa, mleka i jaj oraz płodów ziemi korzystano w kuchni seminaryjnej, gdzie przygotowywano posiłki dla wszystkich osób w seminarium: profesorów, kleryków, sióstr i pracowników. Oddzielna kucharka zajmowała się posiłkami dla profesorów i zarządzała całą kuchnią, druga zaś przygotowywała posiłki dla kleryków. Łącznie było sześć kucharek. Jedną z sióstr obsługiwała windę. Siostry pracujące w kuchni wyrabiały również wędliny. Dwie z nich co drugi dzień piekły chleb. Trwało to aż do końca wojny, kiedy zatrudniono dwóch dochodzących piekarzy zawodowych. Pralnia znajdowała się przy oborze. Pranie odbywało się co dwa tygodnie: prano tylko rzeczy osobiste sióstr i bieliznę gościnną. Później ubrania prasowano i magłowano⁴⁹.

Siostry mieszkały w kilku miejscach: siedem spało w budynku seminarium, w suterynach i na poziomie przy kuchni, 10 mieszkało w murowanym budynku obok cieplarni, który był chłodny i wilgotny. Członkinie zgromadzenia mieszkały jeszcze w jednej izbie przy wejściu na podwórko od strony ulicy Żeromskiego. Na początku wojny zajęły również dwa pokoiki obok drukarni, tak że trzy mieszkające tam siostry „jakby strzegły” jej inwentarza. Codziennie uczestniczyły we Mszy Świętej we własnej kaplicy położonej obok kuchni. Dzień zaczynały od pobudki o piątej rano, a kończyły modlitwami o dziewiątej wieczorem. Jako wynagrodzenie za pracę pobierały symboliczną pensję⁵⁰.

W 1939 r. stan osobowy służek w domu przy Seminarium Duchownym w Sandomierzu był następujący: Agnieszka Grzesiewicz (przełożona), Józefa Serwan (zastępczyni, praczka, zakrystianka), Maria Gordian (ekonomka), Maria Trzaska (ogrodniczka), Maria Mazur (obsługa windy), Katarzyna Klimczak (kurnik), Katarzyna Gałka (chlewnia), Florentyna Cieślak (piekarka), Ewa Kwiecień (kuchar-

⁴⁹ ASS, KSN, k. 6–10.

⁵⁰ ASS, KSN, k. 13–14.

ka kleryków), Jakubina Węska (kucharka), Józefa Ryciak (kucharka profesorów), Bronisława Mruk (ogrodniczka), Genowefa Rej (kucharka), Maria Żyła, Katarzyna Woźniak (obora) i pięć probantek⁵¹.

W czasie okupacji Niemcy zajęli część budynków seminaryjnych na własne potrzeby, tj. dla około 100 osób, m.in. kuchnię i jadalnię. Dlatego posiłki dla profesorów i kleryków przygotowywano i podawano w pokoju gościnnym przy głównym wejściu do seminarium. Siostry i pracownicy świeccy mieli kuchnię i jadalnię w pralni obok obory. Czasami kucharz niemiecki prosił o pomoc w przygotowaniu posiłków siostrę pracującą w kuchni, za co odwdzięczał się produktami żywnościowymi dla kuchni profesorskiej. W czasie okupacji siostry musiały pracować więcej i ciężiej, ponieważ ogólna zawierucha wojenna powodowała konieczność pomocy wszelkiego rodzaju potrzebującym i uchodźcom, zwłaszcza podczas działań wojennych w 1939 i 1944 r. Taka wyjątkowa sytuacja wymagała pomocy chorym i ranym, w czasie gdy ewakuowano do gmachu seminaryjnego Szpital Ducha Świętego. Często pomocna była znajomość języka niemieckiego s. Katarzyny Klimczak. Z kolei s. Helena Łaboda umożliwiła ucieczkę z obławy Gestapo ks. Janowi Stępniewi, przebierając go w strój zakonnicy i wyprowadzając z seminarium do domu prowincjalnego⁵². W lipcu 1944 r. do Sandomierza weszły oddziały radzieckie. Seminarium na swoją siedzibę w miejsce Niemców zajęła Milicja Obywatelska oraz Kielecki Urząd Wojewódzki, z kolei kuchni na swoje potrzeby używali partyzanci. W okresie po odejściu Niemców siostry opiekujące się drukarnią drukowały blankiety urzędowe. Sytuacja ustabilizowała się po przesunięciu się frontu w styczniu 1945 r.⁵³

Obok sióstr zakonnych w seminarium pracowali także stali pracownicy świeccy zajmujący się służbą domową i ogólnym utrzymaniem zabudowań gospodarczych. Było to 13 mężczyzn, z których 11 miało opłacone ubezpieczenie społeczne. Wypłacana im pensja wynosiła mniej więcej 25 – 40 zł⁵⁴. Zatrudnieni byli: Leon Woźny, Jan Orłowski, Stanisław Kula (bez ubezpieczenia), Andrzej Kula, Jan Dobek, Jan Chrobot (bez ubezpieczenia), Antoni Sukiennik, Marcin Lipiec, Józef Włoch, Ludwik Korzeń, Józef Robótka, Jan Dała i Jan Socha⁵⁵.

Alumni

Liczebność i pochodzenie kleryków

Ustalenie stanu liczebnego alumnatu w sandomierskim seminarium w omawianym okresie nastrocza pewnych trudności. Przez uczelnię tę przechodziła bowiem

⁵¹ ASS, KSN, k. 13.

⁵² Zob. B. Stanaszek, *Księża diecezji sandomierskiej...*, dz. cyt.

⁵³ ASS, KSN, k. 15–17.

⁵⁴ Przeciętny tygodniowy zarobek służby i dozorców domowych w Polsce w 1935 r. wynosił ok. 15 zł. Por. Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 270.

⁵⁵ BDS, ZF, sygn. SD 131, k. 670, 676; BDS, ZF, sygn. SD 132, k. 133.

w różnych okresach wojny spora liczba kleryków z terenu niemalże całej Polski. Ich pobyt nie zawsze wiązał się z podejmowaniem studiów. Niektórzy klerycy jedynie przyjmowali w Sandomierzu święcenia albo tylko zaliczali egzaminy. Zwykle przybywali na prośbę swojego biskupa, lecz zdarzały się sytuacje, gdy klerycy sami trafiali do Sandomierza w wyniku wojennej tułaczki⁵⁶.

Tab. 1. Przynależność diecezjalna alumnów Seminarium Duchownego w Sandomierzu w latach 1939–1945

Przynależność do diecezji	Liczba alumnów
sandomierska	72
chełmińska	6
gnieźnieńska	1
katowicka (śląska)	3
łomżyńska	4
łódzka	5
łucka	4
pińska	1
płocka	5
poznańska	12
wileńska	2
włocławska	11
bez określenia	8
Razem	134

Źródło: ADS, KDwS, sygn. B-26, k. 102–133; ASD, KO (1939–1945).

Najwięcej kleryków (72), co całkiem nie dziwi, pochodziło z diecezji sandomierskiej. Większość z nich rozpoczynała swoją formację jeszcze przed wybuchem II wojny światowej. Najwięcej kleryków spoza diecezji sandomierskiej pochodziło

⁵⁶ Ustalenie pochodzenia społecznego alumnów jest niemożliwe z powodu szczątkowej dokumentacji na ten temat. Zresztą już badania dotyczące pochodzenia alumnów sandomierskiego seminarium w XIX w. napotykały na trudności. Przez lata zacierała się świadomość odrębności stanowej, zwłaszcza wśród szlachty, która zaczyna zanikać. Równie trudno jest ustalić wiek kleryków przechodzących przez seminarium, także ustalenie odpowiedniego kryterium jest kłopotliwe. Zdecydowana większość kleryków przyjmowała święcenia między 25. a 30. rokiem życia. Zob. S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 328; ADS, KDwS, sygn. U-33.

z diecezji poznańskiej, a najmniej z pińskiej i gnieźnieńskiej. Razem było 134 alum-
nów, w tym 54 spoza diecezji sandomierskiej.

Arcybiskup w Poznaniu i Gnieźnie, kard. August Hlond, na wezwanie rządu we wrześniu 1939 r. opuścił Poznań i przez Rumunię udał się do Watykanu. Tamtejsze seminaria zostały zamknięte w listopadzie 1939 r., a kurie diecezjalne w kwietniu 1941 r. W Wielkopolsce wprowadzono rozdział narodowościowy dla Polaków i Niemców, w związku z czym zaczęto otwierać kościoły tylko dla jednych albo dla drugich. W 1941 r. namiestnik Kraju Warty, Arthur Greiser, wprowadził prawo o stowarzyszeniach religijnych, które praktycznie zakazywało działalności Kościoła, a duszpasterstwo ograniczało drakońskimi przepisami. Wikariusz generalny diecezji poznańskiej, bp Walenty Dymek, od października 1939 r. przebywał na internowaniu w Poznaniu⁵⁷. Bp Dymek od 1940 r. utrzymywał korespondencję z bp. Lorkiem. Prosił w niej o umożliwienie kontynuowania studiów, udzielenie święceń (dołączał dymisorie) oraz powierzenie im pracy w diecezji sandomierskiej tak długo, dopóki nie będą mogli powrócić do Poznania. Prosił jednocześnie o przeprowadzenie wszelkich formalności poprzedzających święcenia, ponieważ sam nie miał takich możliwości. Ponadto z powodu braku dostępu do akt nie był w stanie poświadczyć święceń udzielonych dotychczas alumnom. Na tej zasadzie do Sandomierza trafili: Tadeusz Biela, Henryk Ćwikliński, Wacław Eborowicz, Tadeusz Kowalski, Teodor Lerch, Roman Michałek, Janusz Piechowiak, Jan Pohl, Jerzy Ponicki, Franciszek Robakowski, Roman Siwa (z Gniezna), Marian Wolniewicz i Mieczysław Smorawiński⁵⁸.

Większość obszaru diecezji włocławskiej znalazła się w granicach Kraju Warty. Podobnie jak działo się w Poznaniu i Gnieźnie, tutejsze seminarium zostało zamknięte w 1939 r., a kuria diecezjalna w 1941 r. Bp Karol Radoński opuścił diecezję jeszcze we wrześniu tegoż roku. Ostatni wikariusz generalny, ks. Ignacy Majewski, przestał pełnić swą funkcję na przełomie 1941 i 1942 r. Masowo mordowano kapłanów tej diecezji, toteż tych kilkudziesięciu, którzy uniknęli aresztowania, musiało się ukrywać, głównie w Generalnym Gubernatorstwie⁵⁹. W taki sposób po uprzedniej poufnej prośbie napisanej w imieniu administratora, ks. Stefana Kulińskiego, do seminarium w Sandomierzu do trafiło aż 11 alumnow z Włocławka: Hieronim Brzozowski, Leon Dębowski, Zygmunt Grynagiel, Sylwester Janiak, Witold Romański, Stefan Smarzyński, Edward Smolarek, Józef Sobieraj, Aleksander Winiarski, Ste-

⁵⁷ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 717–718; C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 2, Warszawa 1970, s. 180–181; B. Kumor, *Historia Kościoła...*, dz. cyt., s. 434–439.

⁵⁸ ADS, KDwS, sygn. F-16, k. 12–15, 22, 28, 31, 35, 40–41, 45–49, 55–56, 60, 63–34, 73–75, 80–82, 84–85, 96.

⁵⁹ S. Librowski, *Diecezja włocławska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, dz. cyt., s. 111–131; zob. W. Frątczak, *Diecezja włocławska w okresie II wojny światowej*, Włocławek 2013.

fan Wojtas i Lucjan Zielonkiewicz. Rada pedagogiczna seminarium wrocławskiego pozwoliła studiować klerykom poza macierzystym seminarium przez rok, gdyby nie byli w stanie kontynuować jej w innym działającym seminarium. W sprawie udzielania święceń profesorowie zdali się później całkowicie na radę pedagogiczną sandomierskiego seminarium duchownego, ponieważ zabrakło władzy zwierzchniej we Wrocławku. Ze strony diecezji wrocławskiej korespondencję w sprawie kleryków prowadził z Warszawy ks. Piotr Tomaszewski i ks. Stefan Wyszyński (będący przed wojną profesorem w seminarium we Wrocławku), który prosił, aby aż do czasu zakończenia wojny już wyświęconym kapłanom znaleźć zajęcie w diecezji sandomierskiej. Święceń udzielano im bez dymisoriów, po powiadomieniu Nuncjatury Apostolskiej w Niemczech zgodnie z kanonem 992 prawa kanonicznego⁶⁰.

Teren diecezji chełmińskiej został w całości wcielony do Rzeszy, do Okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie, którego namiestnikiem był Albert Forster. Gauleiter rozpoczął drastyczną eksterminację duchowieństwa i germanizację struktur kościelnych. Zabroniono Polakom wstępu do kościołów, zakazano posługiwania się językiem polskim w duszpasterstwie i katechezie, a nawet przy spowiedzi. Duszpasterstwo zostało ograniczone do kościołów i objęte kontrolą Gestapo. Ponadto zamykano i grabiono wiele świątyń i innych posiadłości Kościoła. Na miejsce zamordowanych i aresztowanych księży sprowadzono duchownych z Niemiec. Jeszcze we wrześniu 1939 r. zamknięto seminarium w Pelplinie, a wszystkich profesorów zamordowano. Ordynariusz bp Stanisław Okoniewski uszedł przed Niemcami we wrześniu 1939 r., administrację zaś nad diecezją przejął bp Carl Splett, ordynariusz diecezji gdańskiej, który wspierał działania władz niemieckich⁶¹. Do sandomierskiego seminarium trafiło w tym czasie pięciu tamtejszych kleryków: Sylwester Kończal, Józef Lewandowski, Józef Małkiewicz, Paweł Müller i Feliks Piechowski. Nie wiadomo, jak dostali się do Sandomierza. Zachowały się tylko listy od alumna wysiedleńca Kończala, który z własnej inicjatywy prosił o przyjęcie do seminarium. Bp Splett, mimo swojej skrajnie proniemieckiej postawy, wystawiał wszystkim klerykom dymisorie do święceń w diecezji chełmińskiej. Po święceniach dwaj z nich: Lewandowski i Małkiewicz, dzięki pomocy bp. Lorka znaleźli pracę duszpasterską w diecezji tarnowskiej⁶².

Terytorium diecezji płockiej w większości wcielono do Rzeszy. Jej ordynariuszem był bp Antoni Julian Nowowiejski, który razem z biskupem pomocniczym Le-

⁶⁰ ADS, KDwS, sygn. F-16, k. 278, 281, 284, 287, 290, 293–298, 301, 307, 314–316, 323, 328–333, 337–340; ADS, KDwS, sygn. U-33, k. 431–432.

⁶¹ J. Walkusz, *Diecezja chełmińska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, dz. cyt., s. 86–97; zob. Z. Girzyński, *Towarzysze męczeńskiej drogi bł. ks. Stefana Frelichowskiego. Losy duchowieństwa diecezji chełmińskiej w latach 1939–1945*, Toruń 2005; L. Molendowski, *Zakony męskie diecezji chełmińskiej i ich losy w czasie II wojny światowej*, Gdańsk–Warszawa 2017.

⁶² ADS, KDwS, sygn. F-16, k. 459–462, 469–474, 476–479, 484–485, 491–492, 501–502, 508–509, 515–523.

onem Wetmańskim zostali w 1940 r. aresztowani, a rok później zginęli śmiercią męczeńską w Działdowie. W grudniu 1939 r. zamknięto seminarium w Płocku, a wielu kleryków uciekło na tereny Generalnego Gubernatorstwa⁶³. W tym czasie przez seminarium w Sandomierzu przeszło pięciu płockich alumnów: Witold Biały, Romuald Biedrzycki, Czesław Chojecki, Marian Olkowski i Józef Poskart. W sprawie ich przyjęcia do sandomierskiego seminarium i święceń korespondencję prowadził z Warszawy ks. Wacław Jezusek, który administrował parafiami diecezji płockiej położonymi w Generalnym Gubernatorstwie. Alumnów przyjęto pod warunkiem posiadania odpowiednich dokumentów i oficjalnego zameldowania⁶⁴.

Diecezja katowicka została wcielona do Rzeszy. W przeciwieństwie do Kraju Warty nie wprowadzono tam tak restrykcyjnej polityki kościelnej, co nie znaczy, że na Śląsku obyło się bez prześladowań Kościoła. Przede wszystkim konfiskowano tu majątek kościelny. Wprowadzono do duszpasterstwa jedynie język niemiecki. Władze okupacyjne usiłowały również włączyć te tereny do archidiecezji wrocławskiej. Aresztowano 114 kapłanów, do wojska zaś wcielono 20 alumnów. Biskup katowicki Stanisław Adamski od 1941 r. przebywał w Generalnym Gubernatorstwie. W 1939 r. skonfiskowano gmach seminarium. Alumni rozproszyli się i kończyli studia głównie w seminariach niemieckich⁶⁵. Bp Adamski w liście z lipca 1940 r. prosił bp. Lorka o przyjęcie do seminarium sandomierskiego kilku swoich kleryków celem ukończenia studiów. W ten sposób do Sandomierza przybyło trzech alumnów: Jerzy Guttry, Czesław Kurzawski i Jan Rother⁶⁶.

Diecezję łódzką podzielano terytorialnie między Kraj Warty na ziemiach wcielonych do Rzeszy a Generalne Gubernatorstwo. W Kraju Warty panował wcześniej opisany terror niemiecki. Seminarium zostało zamknięte w 1939, a kuria diecezjalna w 1941 r. Bp Jasiński oraz sufragan łódzki byli od 1941 r. internowani, a potem deportowani do Biecza w diecezji tarnowskiej. Duszpasterstwo w Gubernatorstwie nie podlegało takim restrykcjom jak na ziemiach włączonych do Rzeszy. Zakazano tam elementów patriotycznych w celebracji nabożeństw, wprowadzano wobec ludności liczne restrykcje, które utrudniały jej praktyki religijne. Przy kościołach urządzano łapanki, wprowadzono nadzór nad treścią kazań, zamykano kościoły. Nauka religii została drakońsko ograniczona⁶⁷. W tym okresie na prośbę bp. Jasińskiego do semi-

⁶³ M.M. Grzybowski, *Diecezja płocka*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, dz. cyt., s. 406–427; W. Lis, *Martyrologia duchowieństwa diecezji płockiej podczas II wojny światowej*, „Studia Płockie” 3 (1975), s. 382–397.

⁶⁴ ADS, KDwS, sygn. F-16, k. 174–177, 181–193, 195–198.

⁶⁵ J. Pawlik, *Diecezja katowicka*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, dz. cyt., s. 218–233; J. Myszor, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999, s. 293–394; C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy...*, t. 2, dz. cyt., s. 188.

⁶⁶ ADS, KDwS, sygn. F-16, k. 145–150, 156–160, 165–166, 170, 173.

⁶⁷ M. Budziarek, *Diecezja łódzka*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, dz. cyt., s. 380–405; zob. *Archi/diecezja łódzka. Zarys dziejów*, t. 1, 1920–1945, red. M. Różański, W. Gliński, Łódź 2021.

narium sandomierskiego przyjęto pięciu łódzkich kleryków: Bolesława Grabowicza, Kazimierza Gorszwe, Tadeusza Kowalczyka, Jana Kulika i Edwarda Wilka. Bp Jasiński udzielił im wszystkim koniecznych dymisoriów i utrzymywał stałą korespondencję z władzami seminarium⁶⁸.

Diecezja łucka znalazła się pod okupacją radziecką, a od 1941 r. niemiecką. Rozwiązano wszelkie organizacje kościelne albo je upaństwowiono. Kościoły obłożono dodatkowymi podatkami, duszpasterstwo ograniczono i podporządkowano ustanowionym komitetom kościelnym. Wprowadzono agresywną ateizację w szkołach i na ulicach. NKWD siało terror przez aresztowania, deportacje i mordy. Władze radzieckie zamknęły seminarium, które biskup łucki Adolf Szelązek potajemnie zorganizował na nowo w Warszawie. Po wkroczeniu Niemców Gestapo aresztowało kilkudziesięciu księży, z których kilkunastu zginęło w obozach. Trwały również masowe mordy na Polakach dokonywane przez nacjonalistów ukraińskich, ginęli również kapłani, palono kościoły, prześladowano parafie, a ich majątki niszczone lub grabiono. Po ponownym wkroczeniu Sowieców bp Szelązek i pozostali kapłani byli represjonowani i aresztowani, a sam ordynariusz skończył na wygnaniu pod Toruniem⁶⁹. W takich warunkach do Sandomierza przybyło czterech alumnów: Włodzimierz Gołkiewicz, Stanisław Myśliwiec, Stanisław Zaleski i Marcin Ziółkowski. Sprawa kleryka Gołkiewicza wymagała wielu formalności prawnych, ponieważ pochodził z rodziny obrządku wschodniego, a wybuch wojny przerwał proces prawny zmiany wyznania. Konieczna była korespondencja z Nuncjaturą Apostolską w Niemczech i Kongregacją ds. Kościołów Wschodnich, aby mógł przyjąć wszystkie stopnie święceń. Bp Szelązek prosił również, aby po udzieleniu święceń kapłańskich znaleźć Gołkiewiczowi zajęcie duszpasterskie w diecezji sandomierskiej. Z kolei Zaleski był zmuszony uciekać w 1944 r. z Wołynia przed napadami ukraińskimi, gdzie wcześniej prywatnie kontynuował studia. Na prośbę swego biskupa został przyjęty do seminarium sandomierskiego, natomiast święcenia przyjmował już po wojnie. Równie trudna była sytuacja kleryka Myśliwca, który w bliżej nieznanych okolicznościach przybył do Sandomierza w 1940 r. Z powodu braku jakiegokolwiek kontaktu z bp. Szeląkiem bp Lorek musiał prosić o potrzebne zgody Kongregację ds. Duchowieństwa, aby móc udzielić mu święceń. Takie zabiegi nie były już konieczne w przypadku dwóch alumnów: Zaleskiego i Ziółkowskiego, którzy otrzymali zwyczajne dymisorie od swojego biskupa⁷⁰.

Archidiecezja wileńska w wyniku wojny znalazła się pod okupacją radziecką, a jej część z samym Wilnem początkowo przekazano Litwie, którą potem zaanek-

⁶⁸ ADS, KDwS, sygn. F-16, k. 423–428, 432, 437–441, 454–455, 457–458; sygn. U-33, k. 429–430.

⁶⁹ L. Popek, *Diecezja łucka*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, red. Z. Zieliński, Katowice 1992, s. 497–502; zob. M. Dębowska, L. Popek, *Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945*, Lublin 2010.

⁷⁰ ADS, KDwS, sygn. F-16, k. 199–215, 226–228, 239–246, 258–259.

tował Związek Radziecki. Później nadszedł czas okupacji niemieckiej zakończony kolejnym wkroczeniem Sowietów. Sowietci i Niemcy podsycali również konflikt Litwinów z Polakami. Zginęło 56 alumnów tamtejszego seminarium, a 70 z nich trafiło do więzienia. Seminarium Duchowne działało do 1942 r. Polscy klerycy nie mogli uczęszczać do zorganizowanego później seminarium litewskiego. Metropolita wileński Romuald Jałbrzykowski został po wkroczeniu Niemców aresztowany i osadzony w Mariampolu, skąd wyszedł dopiero w 1944 r.⁷¹ W tym okresie w seminarium w Sandomierzu uczyło się dwóch alumnów wileńskich: Czesław Łaszyński i Waław Śnieg. Zachowała się korespondencja z diakonem Janem Zabańskim, który utknął na ziemiach okupowanych przez Niemców i nie mógł wrócić do Wilna, kiedy tamtejsze seminarium jeszcze działało. Brak jednak świadectw, aby przyjął w Sandomierzu święcenia albo podjął studia. Pozostali trafili do Sandomierza już po zamknięciu własnego seminarium, kiedy Litwa znalazła się pod okupacją niemiecką⁷².

Diecezja pińska należąca do metropolii wileńskiej znalazła się w całości w granicach Związku Radzieckiego. Życie religijne zostało tu poddane ograniczeniom podobnym jak w diecezji łuckiej: konfiskowano majątki, ograniczano duszpasterstwo, ludność zaś poddawano agresywnej ateizacji i wysiedleniom. Zamknięto miejscowe seminarium, a w jego miejsce powstało tajne seminarium w Drohiczyźnie i w Miłkowicach. Po wkroczeniu Niemcy zaczęli podsycać białoruski nacjonalizm i niechęć prawosławnych do katolików, co wywołało kolejne antypolskie i antykatolickie represje. Trwały aresztowania i morderstwa księży, wskutek czego wzrastała liczba parafii pozbawionych duszpasterstwa⁷³. Do diecezji sandomierskiej w tym okresie przybył jeden piński kleryk, Piotr Wilniewicz. Nieznane są szczegóły jego pobytu w Sandomierzu, prawdopodobnie przyjmował tu tylko święcenia. Zachowały się dymisorie do święceń wystawione przez pińskiego biskupa pomocniczego, Karola Niemirę⁷⁴.

Diecezja łomżyńska została podzielona w 1939 r. między Niemcy a Związek Radziecki. W części niemieckiej masowo aresztowano księży i wysiedlano ludność, organizowano łapanki wśród ludzi uczęszczających na nabożeństwa, a samo duszpasterstwo drastycznie ograniczono. Z częścią, która została włączona do Związku Radzieckiego, postąpiono podobnie jak w innych wcielonych do tego państwa diecezjach. Rozwiązano wszelkie organizacje kościelne lub je upaństwowiono. Kościoły obłożono dodatkowymi podatkami, duszpasterstwo zredukowano i podporządkowano ustanowionym komitetom kościelnym. Wprowadzono agresywną ateizację. NKWD siało terror przez aresztowania, deportacje i mordy. Zamknięto seminarium w Łomży. Po wkroczeniu Niemców tereny te administracyjne włączono do Rzeszy,

⁷¹ T. Krahel, *Archidiecezja wileńska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie...*, dz. cyt., s. 11–29.

⁷² ADS, KDwS, sygn. F-16, k. 97–104, 129, 133–134.

⁷³ T. Tararuj, *Diecezja pińska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie...*, dz. cyt., s. 79–84.

⁷⁴ ADS, KDwS, sygn. F-16, k. 270–271, 275.

do Okręgu Białostockiego. Aresztowano i wysyłano do obozów wielu duchownych⁷⁵. Do Sandomierza w tym czasie przybyło czterech alumnów łomżyńskich: Franciszek Januszewski, Jan Misiewicz, Józef Napiórkowski i Adolf Pogorzelski. Korespondencję w ich sprawie prowadził bp Tadeusz Zakrzewski, sufragan łomżyński przebywający w Ostrowi Mazowieckiej, tj. w niewielkiej części diecezji leżącej w Generalnym Gubernatorstwie. Udzielał im również dymisoriów, natomiast w sprawie ich gotowości do święceń zdawał się na opinię przełożonych seminaryjnych⁷⁶.

Życie codzienne

Warunki panujące w seminarium różniły się od codziennej sytuacji laikatu. W realiach sprzed Soboru Watykańskiego II był to zamknięty zakład naukowo-wychowawczy, w którym młodzi ludzie przygotowywali się do życia jako księża. Celem seminarium było m.in. wprowadzenie w posługę duszpasterską, a także pielęgnowanie i rozwijanie powołania kapłańskiego. Realizowano to przez kształtowanie pobożności, naukę i karność. Kapłaństwo, do jakiego przygotowywało seminarium, było przedłużeniem misji nadprzyrodzonej Jezusa Chrystusa i w ówczesnym rozumieniu polegało na szczególnych uprawnieniach do udzielania sakramentów świętych. Zakładało to nie tylko odpowiednią wiedzę teoretyczną, ale i właściwą postawę życiową, ducha apostołstwa i miłości bliźniego. Seminarium miało wydobyć i rozwinąć w kandydatach potrzebne cnoty kapłańskie, co wymagało czasu i pracy. Dlatego kandydaci musieli przejść pewien okres przygotowania, by poznać powołanie i przygotować się do pracy duszpasterskiej, czyli prowadzenia i uświęcania człowieka⁷⁷.

Przebywanie na uczelni o takim charakterze wymagało istnienia jasnych zasad życia codziennego i stosunków międzyludzkich. Regulował je regulamin, który szczegółowo określał wiele aspektów życia, począwszy od planu dnia.

Tab. 2. Plan dnia w Seminarium Duchownym w Sandomierzu według regulaminu z 1926 r.

Dni powszednie		Niedziele i święta	
5.30	Pobudka	6.00	Pobudka
6.00–7.10	Pacierze poranne, Msza Święta	6.30–7.40	Pacierze poranne, Msza Święta
7.20	Śniadanie	8.00	Śniadanie
7.50–12.35	Wykłady	10.00	Suma w katedrze

⁷⁵ W. Jemelity, *Diecezja łomżyńska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie...*, dz. cyt., s. 66–74.

⁷⁶ ADS, KDwS, sygn. F-16, k. 400, 403–406, 409, 412, 416–418, 422.

⁷⁷ ADS, KDwS, sygn. U-5, k. 308; BDS, sygn. 2116/2, k. 23; *Regulamin Seminarjum Duchownego Rz. Katolickiego w Sandomierzu (przepisy dla alumnów)*, Sandomierz 1926, s. 4, 7, 10.

12.45–13.15	Rachunek sumienia, obiad	12.45–15.00	Rachunek sumienia, obiad, rekreacja
13.15–14.00	Rekreacja		
14.00–15.00	Spacer	15.00	Adoracja lub nieszpory w katedrze
15.00–18.00	Nauka prywatna		
18.00–18.30	Czytanie duchowne	15.30–18.30	Nauka prywatna
18.30–19.30	Kolacja, rekreacja	18.30–19.30	Kolacja, rekreacja
19.30–21.00	Nauka prywatna	19.30–21.00	Nauka prywatna
21.15	Pacierze wieczorne, spoczynek	21.15	Pacierze wieczorne, spoczynek

Źródło: *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 19–20.

Rytm życia był wyznaczony przez plan dnia. Inaczej przedstawiał się on w dni powszednie, a inaczej w niedziele i święta. Wielką wagę przykładano do punktualności. Zwykle dni rozpoczynały się o godzinie 5.30 pobudką na dźwięk dzwonka (zawieszono go do dziś przy wejściu do kaplicy, pozostałego jeszcze z czasów benedyktyńskich). Jego bicie ogłaszało kolejne punkty dnia. Alumn miał wówczas uczynić znak krzyża i zwrócić się myślą i sercem ku Bogu. Na powtórny dzwonek udawał się na modlitwę i rozmyślanie do kaplicy. Po modlitwach i Mszy Świętej klerycy kierowali się na śniadanie, a po nim na wykłady. Po wykładach odbywał się rachunek sumienia, następnie rekreacja i spacer. Później trwało studium i czytanie duchowne. Po kolacji znowu przychodził czas na studium. Dzień kończono modlitwami wieczornymi o godzinie 21.15. Niedziele i dni świąteczne różniły się od zwykłych dni, choć generalnie miały podobny plan. Pobudka zaplanowana była na godzinę 6.00, potem odmawiano pacierze, po nich następowało śniadanie. Przed południem uczestniczono we Mszy Świętej w katedrze, a po południu w adoracji Najświętszego Sakramentu lub nieszporych w katedrze. Później przewidziano studium, kolację, rekreację i modlitwy wieczorne. Alumn miał 15 minut na zgłoszenie światła przed spoczynkiem⁷⁸.

Najważniejszym po formacji duchowej obowiązkiem alumna było pilne i staranne przykładanie się do nauki. Toteż wielką wagę przykładano do aktywności naukowej: przed południem odbywały się wykłady, po południu i wieczorem studium, dodatkowo zaś zachęcano kleryków do czytania książek (lecz pod żadnym pozorem nie mogły to być pozycje niezgodne z nauką Kościoła katolickiego) poza wyznaczonym czasem. Nauka w seminarium oznaczała dla alumna nie tylko zaznajomienie z prawdami wiary i ich zrozumienie, lecz całościowy rozwój intelektualny, przede

⁷⁸ *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 6, 17, 19–20.

wszystkim pod kątem jego zadań religijnych, jakie miał w przyszłości spełniać jako ksiądz. Kształtowała ona rozum i wolę jako główne władze człowieka⁷⁹.

Studium było czasem, który miał być poświęcony tylko i wyłącznie sprawom naukowym, tzn. odrabianiu zadanych lekcji, przygotowaniu do wykładów itp. Należało wtedy zachować milczenie i nie wychodzić na korytarz. Studium w pokoju zaczynał senior (czyli najstarszy z mieszkających) od modlitwy, zwykle do Ducha Świętego, po czym klerycy siadali do nauki. Studium kończyło się na dźwięk dzwonka. Następnie zazwyczaj udawano się do kaplicy⁸⁰.

Obok nauki zwracano dużą uwagę na karność, czyli wypełnianie obowiązków płynące nie ze strachu, lecz z prawego sumienia i miłości Chrystusowej. Regulamin normował obowiązki w każdym niemal aspekcie codziennego życia i wzajemnych relacji. Za niewypełnianie ich przewidziano kary. Uregulowane były sprawy porządku, ubioru, kontaktów ze światem zewnętrznym, spożywania posiłków, rekreacji, wychodzenia na zewnątrz itd.⁸¹

Ubiór kleryków wedle przyjętego zwyczaju stanowiła czarna sutanna, w której mieli chodzić cały czas⁸², także w domu rodzinnym i na wakacjach. Poza seminarium dodatkowo ubierali się oni w miękki czarny kapelusz i płaszcz w formie pelerynki do pasa, zimą zaś w palto i czarną barankową czapkę. Obuwie przepisowo było czarne. Każdy alumn musiał posiadać komplet dwóch sutann i komż oraz osobistą garderobę w takiej ilości, by jej nie zabrakło. Pranie bielizny załatwiano sobie prywatnie z siostrami służkami. Alumni przy rozbieraniu i ubieraniu się zawsze byli zobowiązani przestrzegać skromności⁸³.

Klerycy mieszkali w pokojach (nazywanych przez nich „numerami”) trzyosobowych lub pięciosobowych. Mniejsze w liczbie 15 znajdowały się w pawilonie wschodnim i południowym, mieściły się w dawnych celach benedyktyńskich. Pomieszczenia te miały obniżony i sklepiony sufit. Dziewięć większych pokoi było położonych w nowym pawilonie północnym. Miały wysokie sufity. W każdym z pomieszczeń znajdowały się co najmniej dwa okna z drewnianymi parapetami. Umeblowanie we wszystkich izbach było jednakowe. Stał tam stół, dłuższy lub krótszy w zależności od liczby mieszkańców. Za oświetlenie służyły dwie lampy elektrycz-

⁷⁹ BDS, ZR, sygn. R 2116/2, k. 30; *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 7–8.

⁸⁰ BDS, ZR, sygn. R 2116/2, k. 28–29; *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 7–8; Relacja ustna ks. Kazimierza Skawińskiego z 11 stycznia 2022 r.

⁸¹ *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 9–18. Niestety kwerenda nie wykazała bezpośrednich świadectw życia codziennego w czasach wojny, dlatego do jego zobrazowania konieczne było posłużenie się opisami z lat przedwojennych i powojennych. Można przypuszczać, że w przedstawianym okresie wyglądały zasadniczo tak samo, z małymi zmianami wywołanymi rzeczywistością okupacyjną i wojenną.

⁸² Zwracano na to dużą uwagę. Jeszcze w latach 60. XX w. kiedy biskup zobaczył na korytarzu kleryka bez sutanny, stwierdził, że seminarium świecczeje. Relacja ustna ks. Kazimierza Skawińskiego.

⁸³ BDS, ZR, sygn. R 2116/2, k. 24–25; *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 10, 12, 16.

ne: na suficie i na stole. Instalację elektryczną wykonano ze słabego materiału z demobilu wojskowego, dlatego też od czasu do czasu ulegała awarii. Wspomagano się wtedy starymi lampami naftowymi lub świecami. Łóżka były metalowe, na ramach układano drewniane deski, a na nich materace. W pomieszczeniu była również żelazna umywalka. Pościel, ręczniki, mydło i wszelkie przybory stanowiły osobistą własność kleryków. W każdym pokoju stał również piec kaflowy opalany węglem, przynoszonym w zimie przez służącego. Samo rozpalanie pieca należało do obowiązków kleryków. Podłoga była wyłożona białymi heblowanymi deskami, a ściany bielone wapnem. Zamykanie pokoju na klucz było zakazane⁸⁴.

Każdy z alumnów miał obowiązek dbać o porządek swojego otoczenia, m.in. poprzez szanowanie mebli i utrzymanie porządku w księgozbiornicy. Raz na tydzień świecki służący zmywał podłogi, na co dzień zaś mieszkańcy porządkowali pokoje wedle swojego uznania. Zakazywano wyrzucania czegokolwiek na korytarz oraz wylewania przez okno i plucia na podłogę. Nie wolno było wynosić mebli ani wnosić żadnych nowych sprzętów do pokoju. Wszelkie uszkodzenia należało niezwłocznie zgłosić przełożonym. Obok porządku w mieszkaniach zwracano uwagę na utrzymanie właściwego stanu ubrania i higienę osobistą. Warunki higieniczne w seminarium były bardzo złe. Nie było łaźni ani wanien do kąpieli. Soboty i środy były dniami, kiedy wydawano gorącą wodę. Kąpiele jednak ograniczały się jedynie do mycia nóg w miednicy. Budynek nie był skanalizowany w całości, toteż wodę doprowadzono jedynie do pisuarów na parterze. Jedynej ubicacji w budynku używali tylko profesorowie. Klerycy korzystali z położnych na podwórzu drewnianych wychodków. Zamontowana w seminarium instalacja za pomocą pompy elektrycznej doprowadzała wodę ze studni głębinowych w ogrodzie wyłącznie do zbiorników w budynku. Instalacje te, już nieużytkowane i częściowo niekompletne, wciąż znajdują się na poddaszu i w ogrodzie⁸⁵.

Alumni otrzymywali całodzienne wyżywienie składające się z trzech posiłków: śniadania, obiadu i kolacji. Na śniadanie podawano garnuszek (ćwierć litra) gotowanego mleka, herbatę i dwa kawałki chleba (razowego, żytniego, pyłowego). W omastę, tj. masło lub smalec, klerycy zaopatrywali się sami. Trzy razy w tygodniu na obiad podawano mięso, a w pozostałe dni posiłki były bezmięsne i składały się z talerza zupy i porcji kaszy lub okraszonych tłuszczem klusek czy też kotletów ziemniaczanych. Kolacje były z reguły bezmięsne: najczęściej podawano zupę kartoflaną albo kaszę lub kluski, kubek herbaty i kawałek chleba. Klerycy dostawali również paczki żywnościowe od rodziny, mogli też sami się zaopatrywać w odpowiednie produkty na mieście. Posiłki były wystarczające, a żywność świeża, gdyż na ogół pochodziła z własnego gospodarstwa. Klerycy (zwani serwitorami) sami roznosili dania na stoły. W czasie posiłków w refektarzu przebywał wicerektor lub prefekt. Podczas obiadu i kolacji odbywało się czytanie przez lektora jakiejś

⁸⁴ BDS, ZR, sygn. R 2116/2, k. 11, 26; *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 14.

⁸⁵ BDS, ZR, sygn. R 2116/2, k. 25–26; *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 12, 16.

książki naukowej, publicystycznej, wieczorami zaś prasy codziennej (klerycy nie mogli prenumerować gazet). Śniadania odbywały się w skupieniu i ciszy, aby nie rozpraszać tych, którzy przystąpili do komunii świętej. Przy pozostałych posiłkach również obowiązywała cisza, ponieważ słuchano wówczas lektora. Gdy przełożony pozwolił, można było rozmawiać, ale tak, by unikać hałasu. Poza posiłkami nie wolno było przychodzić do refektarza ani wynosić z niego naczyń i nakryć. W czasie okupacji Niemcy czasowo zajęli na własne potrzeby część budynków, między innymi refektarz. Posiłki dla kleryków podawano wówczas w pokoju gościnnym obok głównego wejścia. Poza tym zakazane było picie alkoholu oraz jedzenie poza wyznaczonym czasem⁸⁶.

Kontakty ze światem były ograniczone i kontrolowane. Nie wolno było wychodzić z seminarium ani nawet podchodzić do furty poza wyznaczonym czasem oraz bez wiedzy przełożonego. Wyjątek stanowili tu rzemieślnicy, którzy pojawiali się co jakiś czas, by świadczyć swoje usługi. Raz na tydzień przychodził z miasta fryzjer oraz szewc, który brał do warsztatu powierzone mu buty (a także krawcy i inni specjaliści). Odbywało się to jednak o stale ustalonych porach. Gości można było przyjmować za zgodą wicerektora w rozmównicy. Oczywiście nie było mowy o wprowadzaniu kogokolwiek za furtę seminaryjną. Korespondencja przychodząca do alumnów i przez nich wysyłana przechodziła przez kontrolę wicerektora⁸⁷.

Spacer odbywał się codziennie po zajęciach i brali w nim udział wszyscy klerycy. W sytuacji nadzwyczajnej kleryk mógł sam z wyznaczonym towarzyszem wyjść na miasto. Na przechadzce cel wędrówki wyznaczał dziekan w porozumieniu z prefektem. Spacerowano wówczas parami, w odpowiednim porządku, umiarkowanym krokiem, nie podnosząc głosu. Jedynie za miastem za zgodą przełożonego można było rozluźnić szyki. Nie zatrzymywano się, nie wstępowano do sklepów, nie rozmawiano z obcymi. Wchodząc do kościoła lub innego miejsca, klerycy trzymali się razem, nie mogli się rozchodzić. Najczęściej udawali się nad Wisłę, która była ulubionym celem spacerów, albo w stronę Chwałek. W soboty klerycy szli zwykle na „błonia”, gdzie mogli grać w piłkę nożną lub odbyć dłuższy spacer w kierunku wsi Kamień. Jesienią udawano się w stronę Krakówki „na śliwki”, z których słynęła tamta okolica. Bywały również spacerunki do bardziej oddalonych wiosek (np. Gór Wysokich, Sobótki, Trześni i Wielowosi). Tradycją była wędrówka wiosną i jesienią na wzgórze Salve Regina w Sandomierzu, aby porządkować umieszczony tam w ziemi napis, położony pod wieńczącą szczyt figurą Matki Boskiej⁸⁸.

Kolejnym ważnym punktem dnia była rekreacja, czyli czas poświęcony na wspólną rozrywkę. Zabronione było wówczas oddawanie się nauce. Czas ten spę-

⁸⁶ BDS, ZR, sygn. R 2116/1, k. 13; BDS, ZR, sygn. SD 2116/2, k. 26–27; ASS, KSN, k. 15; *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 13, 15. O innych aspektach żywieniowych: zob. A. Szyłar, P. Tylec, *Osobliwości kuchni...*, dz. cyt., s. 109–192.

⁸⁷ BDS, ZR, sygn. R 2116/2, k. 25; *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 11–12, 17.

⁸⁸ BDS, ZR, sygn. R 2116/1, k. 17; BDS, ZR, sygn. R 2116/2, k. 27–28; *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 15–16.

dzano zwykle na uprawianiu sportów i gier zespołowych albo na zwyczajnym odpoczynku. W przypadku dobrej pogody wychodzono na wirydarz. W przypadku deszczu, a także w zimie zostawano w środku. W seminarium można było oddawać się różnym rozrywkom, były tam bowiem zgromadzone liczne sprzęty do gier. Jeden z pokoi przeznaczono do gry w bilard. Popularne były szachy, a także warcaby, domino i inne „gry pokojowe”. We wcześniejszych latach dość dużą popularnością cieszył się krykiet. W wirydarzu grywano również w kręgle, piłkę ręczną, nożną i w palanta. Czasami wychodzono na łąki nad Wisłą, by tam na rozległym i niezabudowanym terenie swobodnie uprawiać sport. Bywało, że zażywano w rzece kąpeli. W czasie rekreacji przyzwalano na palenie tytoniu, ale tylko w wyznaczonym miejscu⁸⁹.

W regulaminie poświęcono wiele miejsca relacjom wzajemnym, a także wobec przełożonych. W osobie rektora klerycy mieli widzieć swojego drugiego ojca. Z tej racji mieli go słuchać z synowską miłością i okazywać mu szacunek, iść za jego radami i przyjmować z poddaniem jego napomnienia. Taki sam szacunek obowiązywał wobec innych przełożonych i profesorów. Wśród alumnów pierwszeństwo miał wyznaczony przez zarząd dziekan alumnatu wraz z pomagającym mu wicedziekanem. Ich obowiązkiem było czuwanie nad karnością i porządkiem wśród kleryków. W chwilach nieobecności wicerektora i innych przełożonych dziekani informowali o nadużyciach w alumnacie. Wyrazem szacunku do przełożonych było wstawanie w ich obecności oraz kłanianie się. Niedozwolone było wydawanie jakichkolwiek poleceń służbie. W stosunkach między klerykami obowiązywała zasada wzajemnej grzeczności i uprzejmości oraz unikanie stosowania przezwisk⁹⁰.

W razie choroby któregoś z alumnów należało to natychmiast zgłosić odpowiedzialnemu za niedomagających (zwanego *procurator infirmorum*), ten zaś zawiadamiał wicerektora. Nie było oddzielnej sali infirmaryjnej ani gabinetu lekarskiego czy dentystycznego. Lekko chorzy musieli przebywać razem ze zdrowymi. Wyjątkowo, jeśli diagnoza była nieustalona, izolowano ich w oddzielnym pokoju. Z porad lekarskich korzystano w Szpitalu Ducha Świętego położonym kilkaset metrów od seminarium. Koszty leczenia pokrywano z własnych środków. Ciekawą inicjatywą były szczepienia ochronne przeciwko tyfusowi, które zorganizowano 29 kwietnia 1944 r.⁹¹

W okresie wakacyjnym kleryk miał przebywać w domu rodzinnym lub u pozostałej rodziny czy u bliskich znajomych. W tym czasie miejscowy proboszcz miał zastępować mu zwierzchność seminaryjną, okazywać mu życzliwość i pomoc. Nie można było bez jego zgody opuszczać parafii. Jeżeli kościół parafialny był na miej-

⁸⁹ BDS, ZR, sygn. R 2116/1, k. 19–20; *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 14–16; R. Rędzio, *Prywatne Gimnazjum...*, dz. cyt., s. 51.

⁹⁰ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 10–11, 16.

⁹¹ ASD, KPS (1943–1952); BDS, ZR, sygn. R 2116/2 k. 25; *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 16.

scu, alumn miał obowiązek codziennie uczęszczać na Mszę Świętą, miał przyjmować komunię, spowiadać się i kultywować inne praktyki duchowe wzorem seminarystów. Podczas wakacji nie mógł głosić kazań. Na zakończenie wakacji proboszcz pisał do wiadomości rektora tajną opinię o charakterze, pobożności i zachowaniu alumna⁹².

Formacja seminaryjna

Formacja duchowa i święcenia

Pierwszym obowiązkiem kapłana zawsze była świętość życia, stanowienie przykładu cnót i dobrych uczynków. Pobożność życia duchownego powinna przejawiać się odpowiednimi praktykami, to znaczy częstą spowiedzią, codziennym rozmyśleniem, rachunkiem sumienia, nawiedzaniem Najświętszego Sakramentu i odmawianiem różańca, czego wymagało prawo kościelne. Dlatego takiego życia duchownego wymagano również od kandydatów do stanu kapłańskiego. W pierwszej kolejności był za to odpowiedzialny biskup. Jego zadaniem było czuwanie, aby alumni codziennie odmawiali wspólne modlitwy poranne i wieczorne, oddawali się modlitwie myślniej oraz uczestniczyli we Mszy Świętej. Poza tym pilnował, aby spowiadali się co tydzień i z należytą czcią przystępowali do komunii świętej i innych sakramentów, a w niedziele i święta brali udział w uroczystej Mszy Świętej i niesporach, usługując w ceremoniach świętych, odprowadzali rekolekcje, a raz w tygodniu słuchali konferencji o sprawach duchowych⁹³.

Powyższe zadania dokładnie wypełniało sandomierskie seminarium. Jednym z ogólnych jego celów było pielęgnowanie i rozwijanie powołania kapłańskiego przez stosowanie w tym celu środków przyrodzonych i nadprzyrodzonych, co należy rozumieć jako rozwijanie głębokiej religijności. Jako podstawowe punkty takiego wychowania podawano: częste przystępowanie do sakramentów świętych, udział w nabożeństwach i praktyki, czyli ćwiczenia duchowne⁹⁴.

Rytm modlitwom nadawał przede wszystkim Regulamin Seminarium Duchownego, nadany w 1926 r. przez bp. Mariana Ryksa. Wszystkie praktyki pobożnościowe ujęto w jednym zdaniu: „Najważniejszym obowiązkiem alumna jest dążyć do doskonałości i starać się odtworzyć w swem życiu życie Chrystusa Pana”. Jako drogę do osiągnięcia pobożności regulamin postulował ćwiczenia codzienne, cotygodniowe, comiesięczne i coroczne⁹⁵.

Codziennie modlitwy zaczynały się o godzinie 5.30 od wspólnego pacierza w kaplicy. Klerycy w ławkach odprowadzali medytację. Trzymali się przy tym ustalonych

⁹² *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 17–18; *Prima Synodus Dioecesis Sandomiriensis, Sandomiriae* 1923, s. 130 (p. 244, § 2).

⁹³ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, dz. cyt., s. 316–317; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, dz. cyt., s. 495–496.

⁹⁴ ADS, KDwS, sygn. U-5, k. 308, 312.

⁹⁵ *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 4.

schematów. Ojciec duchowny, ks. Gołębiowski, kładł duży nacisk na tę formę pobożności. Sam prowadził rozmyślenia zazwyczaj przez pierwszy miesiąc roku szkolnego. Przez cały rok po modlitwach wieczornych podawał krótkie objaśnienie i punkty do rozmyślenia na kolejny dzień. Medytacja trwała pół godziny, w tym kwadrans w pozycji klęczącej, a kolejny kwadrans stojąc. Każdy kleryk miał swój podręcznik do rozmyślenia. Ks. Gołębiowski wprowadził następujące tytuły: *Rozmyślenia dla kapłanów i kleryków* autorstwa Louisa Brancheraua (t. 1–8, Lwów 1923–1924) oraz *Rozmyślenia o życiu kapłańskim* Józefa Sebastiana Pelczara (t. 1–3, Kielce 1936). Po tych modlitwach uczestniczono we Mszy Świętej, cichej lub przy śpiewach kleryków, podczas której przyjmowano komunię świętą (regulamin zachęcał, aby przystępować do niej codziennie). Po Eucharystii trwano kilkanaście minut w dziękczynieniu i udawano się na śniadanie. Przed obiadem po szczegółowym rachunku sumienia nawiedzano Najświętszy Sakrament, odmawiano *Anioł Pański* lub zależnie od okresu *Regina caeli*. Wieczorem o godzinie 17.30 w kaplicy odbywało się czytanie duchowne, zwykle w milczeniu. Dobierano do niego klasyczne dzieła mistrzów ascetyki, zazwyczaj z Biblioteki Życia Wewnętrzznego księży jezuitów z Krakowa. Czytał jeden z alumnów. Ojciec duchowny streszczał odczytany urywek, podkreślając aktualne punkty. Czasami kleryk czytał inne materiały lub życiorysy świętych podane przez przewodnika duchowego. Raz w tygodniu odbywała się konferencja ascetyczna. Konferencje te nawiązywały zazwyczaj do dni liturgicznych i do okresu roku kościelnego, czasem poruszały aktualne tematy. Miały głęboką podbudowę teologiczną i były ujęte pod kątem ascezy kapłańskiej. Przy pacierzu wieczornym odprawiano ogólny rachunek sumienia. Wspólne modlitwy należało odmawiać powoli, uważnie, z zachowaniem jedności głosu i należnych przystanków, bez przedłużania wyrazów, w naturalnym tonie prostej i szczerzej pobożności, bez żadnego specjalnego artykułowania głosu⁹⁶.

W niektóre dni tygodnia plan modlitw ulegał pewnym zmianom. W święta, niedziele i czwartki klerycy chodzili na nabożeństwa do kościoła katedralnego (czwartkowa Msza Święta wotywna była nazywana „Cibavitem”). W niedziele i święta, jeśli alumnat nie udawał się do katedry, w kaplicy seminaryjnej od godziny 15.00 przez pół godziny był wystawiany Najświętszy Sakrament. W środy, soboty i w niedziele odmawiano wspólnie różaniec. Dniem spowiedzi świętej była sobota lub piątek. Spowiadać mogli tylko kapłani upoważnieni przez biskupa, czyli spowiednicy zwyczajni i nadzwyczajni. Ks. Gołębiowski spowiadał ponadto na każde życzenie alumnów, nie tylko w wyznaczony dzień. Był on stałym spowiednikiem większości z nich. W dniu spowiedzi proboszcz kaplicy (opiekujący się nią alumn) przez umówiony sygnał dzwonkiem dawał znak o nadejściu spowiednika⁹⁷.

⁹⁶ BDS, sygn. R2116/2, k. 28–29; Relacja ustna ks. Kazimierza Skawińskiego; *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 4, 7; W. Wójcik, Ks. *Piotr Gołębiowski...*, art. cyt., s. 49; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 450–455.

⁹⁷ Relacja ustna ks. Kazimierza Skawińskiego; *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 5; W. Wójcik, Ks. *Piotr Gołębiowski...*, art. cyt., s. 50; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 456–458.

W każdą pierwszą niedzielę miesiąca odprawiano rekolekcje miesięczne. W tym dniu klerycy mieli w skupieniu zachowywać *silentium* (święte milczenie). W ich programie było dłuższe od codziennego rozmyślanie poranne prowadzone przez ojca duchownego. Później brali udział w nabożeństwie katedralnym, a po południu ksiądz rektor wygłaszał naukę z uwagami na temat przestrzegania regulaminu seminaryjnego w mijającym miesiącu. Bezpośrednio po tej nauce odbywała się adoracja Najświętszego Sakramentu. Poza tym w każdy pierwszy piątek miesiąca odprawiano uroczystą Mszę Świętą o Najświętszym Sercu Jezusowym z wystawieniem *Sanctissimum*⁹⁸.

Dłuższe rekolekcje odprawiano w dwóch terminach: po wakacjach przez trzy dni i przed Wielkanocą przez cztery dni. Szczególne ważne były dla seminarium niektóre uroczystości w ciągu roku. Takim dniem było święto (13 listopada) św. Stanisława Kostki, patrona sandomierskich kleryków od 1855 r. Seminarium Duchowne posiadało relikwie świętego. Przed tym świętem odprawiano nowennę, a z dniem wspomnienia łączyły się często święcenia w różnych stopniach. Nowennę odprawiano również przed uroczystością Zesłania Ducha Świętego. Na przełomie lutego i marca w katedrze wypadało nabożeństwo czterdziestogodzinne, w którym alumnat brał udział. W tym czasie odprawiano Msze Święte, adorację Najświętszego Sakramentu, godziny kanoniczne (np. jutrznia, tercja, nieszpory) i różne inne modlitwy⁹⁹.

Klerycy mogli udawać się do ojca duchownego w różnym czasie, przy czym przychodzili do niego samorzutnie. Przyjmował ich w swoim mieszkaniu. Pożyczali książki ascetyczne z jego podręcznej biblioteki, która obejmowała kilkaset dzieł, przeważnie mistrzów życia wewnętrznego i życiorysy świętych. Ojciec duchowny dokupywał również nowe dzieła z zakresu duchowości. Czytelnikowi udzielał rad odnośnie do lektury, a czasem pytał o jego zdanie. Poza wymianą książek przy okazji zagadywał kleryka o samopoczucie, ewentualne trudności i wątpliwości. Klerycy przychodzili również ze swoimi problemami i wyrzutami sumienia¹⁰⁰.

Przygotowanie nabożeństw, czuwanie nad porządkiem spowiedzi i czystością w kaplicy było zadaniem kleryka z ostatniego kursu, zwanego proboszczem kaplicy, i pomagającego mu wiceproboszcza z przedostatniego kursu. Przy wyznaczaniu funkcji w alumnacie ojciec duchowny wskazywał radzie kandydatów za pośrednictwem wicerektora. Obok proboszczów w kaplicy pracowało dwóch tzw. sacelanów, wyznaczanych co tydzień przez dziekana alumnatu do prac porządkowych. Istniał

⁹⁸ *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 5–6; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 458.

⁹⁹ *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 6; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 458–461; ASD, *Kronika alumnów ceremoniarzy*, Wpis z 1960 r. Mimo że kwestie notowane w kronikach seminaryjnych działy się kilkanaście lat po opisywanych wydarzeniach, aż do reform Soboru Watykańskiego II nie zachodziły żadne zasadnicze zmiany w sposobie prowadzenia modlitw i nabożeństw, lecz były wierne zastanej tradycji.

¹⁰⁰ W. Wójcik, *Ks. Piotr Gołębiowski...*, art. cyt., s. 50–51.

zwyczaj, że proboszcz prowadził w kaplicy kronikę wydarzeń, z której korzystali jego następcy (niestety nie zachował się zeszyt z tamtych czasów)¹⁰¹.

Ukoronowaniem kleryckich wysiłków były święcenia. W Kościele rzymskokatolickim rozróżniano wówczas siedem stopni święceń: trzy stopnie święceń wyższych (kapłaństwo, które obejmowało prezbiterat i episkopat, diakonat i subdiakoniat) oraz cztery niższych (akolitat, egzorcystat, lektorat, ostiariat) i tonsura¹⁰².

Tonsura nie należała, ściśle rzecz biorąc, do święceń, lecz była ceremonią, w której kandydata do święceń włączano przez postrzyżenie do stanu duchownego, przysposabiającą do przyjęcia święceń. Włączała go również w przywileje i obowiązki stanu duchownego oraz inkardynowała do diecezji. Pierwszy stopień święceń, ostiariat, udzielał klerykowi władzy otwierania i zamykania drzwi do świątyni oraz nakładał obowiązek strzeżenia jej, dbania o szacunek dla świętości kościoła i usuwania z niego niegodnych. Przygotowywał on również księgę Pisma Świętego dla kaznodziei i dzwonił, zwołując wiernych na nabożeństwa. Drugim stopniem święceń był lektorat, który dawał władzę i obowiązek czytania ksiąg świętych i pouczania wiernych. Lektor mógł nauczać wiernych, zwłaszcza dzieci, katechizmu oraz błogosławić chleb i owoce. Trzecim stopniem był egzorcystat, w którym duchowny nabywał władzę wypędzania złych duchów z ciał ludzi ochrzczonych i katechumenów. Z władzy tej mógł korzystać realnie tylko kapłan upoważniony przez biskupa. Czwartym święceniem był akolitat, który pozwalał przygotowywać i podawać ampułki z winem i wodą subdiakonowi, zapalać i nosić świece podczas nabożeństw, towarzyszyć diakonowi i subdiakonowi przy ołtarzu, przygotowywać ogień i kadzidło oraz obsługiwać kadzielnice, a także służyć do prywatnych Mszy Świętych. Subdiakoniat, uważany już za stopień wyższy święceń, wiązał się z pomocą diakonowi i kapłanowi. Zadaniem subdiakona była posługa diakonowi podczas uroczystej Mszy Świętej, śpiew epistoły, podtrzymywanie i podawanie księgi Ewangelii, podawanie diakonowi kielicha i pateny, przygotowanie chleba i wina oraz puryfikacja. Nosił również krzyż na czele uroczystej procesji. Diakoniat był drugim święceniem wyższym, które wiązało się z innymi obowiązkami i prawami niż obecnie. Diakon mógł obsługiwać bezpośrednio kapłanowi lub biskupowi podczas uroczystej Mszy Świętej, podając mu wino i wodę, śpiewać ewangelię, pośrednio dotykać postaci eucharystycznych oraz za pozwoleniem ordynariusza lub proboszcza rozdzielać komunię świętą wiernym. Mógł również za pozwoleniem biskupa głosić słowo Boże i błogosławić ręką przy udzielaniu wiatyku. Mógł za odpowiednimi pozwoleniami odprawiać egzekwie i był także nadzwyczajnym szafarzem chrztu. Zwieńczeniem formacji seminaryjnej były święcenia kapłańskie, które dawały władzę konsekrowania Ciała i Krwi Chrystusa, odpuszczania grzechów i pasterzowania wiernym¹⁰³.

¹⁰¹ W. Wójcik, *Ks. Piotr Gołębiowski...*, art. cyt., s. 50.

¹⁰² F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, dz. cyt., s. 62–74.

¹⁰³ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, dz. cyt., s. 66–73.

Opinię o dopuszczeniu do święceń podejmowała rada pedagogiczna, a ostatecznie zatwierdzał ją biskup. Prawo kanoniczne wymagało przed przyjęciem sakramentu spełnienia następujących warunków: złożenia podania o święcenia, przedłożenia wymaganych świadectw, skrutynium, złożenia egzaminów, zapowiedzi święceń i odprawienia rekolekcji. Prośba o święcenia była wręczana biskupowi w formie własnoręcznie napisanego i podpisanego podania, które zawierało oświadczenie, że kandydat z własnej i nieprzymuszonej woli pragnie święceń, a przed święceniami wyższymi dochodziła jeszcze deklaracja potwierdzana przysięgą wobec ordynariusza, że do święceń przystępuje bez przymusu i zna wynikające z nich obowiązki, zwłaszcza celibatu. Z wymaganych świadectw do wszystkich święceń łącznie wymagano: świadectwa chrztu i bierzmowania oraz ostatniego święcenia, świadectwa odbytych studiów, świadectwa moralności wystawianego przez rektora lub innego kapłana, któremu kandydat był powierzony poza seminarium, a także świadectwa informacyjnego spoza diecezji, jeśli kandydat przebywał poza nią na tyle długo, by mógł zaciągnąć jakąś przeszkodę. Kolejnym wymaganiem były skrutynia, czyli badania kwalifikacji ordynandów, które z polecenia ordynariusza przeprowadzał rektor. Przed święceniami każdy kandydat zdawał egzamin z wiadomości o święceniu, które zamierzał przyjąć, a przed wyższymi święceniami z traktatów teologicznych. Kolejnym warunkiem były zapowiedzi. Nazwiska kandydatów do święceń wyższych ogłaszano publicznie w ich kościołach parafialnych. Przed przyjęciem sakramentu należało jeszcze odbyć rekolekcje. Klerycy przystępujący do święceń subdiakonu i kapłaństwa odbywali pod kierownictwem ojca duchownego rekolekcje sześciodniowe, a przed pozostałymi czterodniowe. Alumni pochodzący spoza diecezji mogli być dopuszczeni do święceń niezależnie od odbytych studiów przez swojego ordynariusza lub za dimisoriami własnego biskupa, mieli napisać własnoręcznie prośbę i załączyć akt chrztu i bierzmowania. Do owej prośby należało również dołączyć opinię zarządu i profesorów seminarium, a gdzie było to możliwe – kwestionariusze wypełnione według podanego wzoru przez proboszcza i „uczciwych” ludzi świeckich. Jeśli z powodów wojennych nie było możliwe zdobycie świadectw z rodzinnej diecezji i od swojego ordynariusza, kandydat do święceń składał odpowiednią przysięgę uzupełniającą, że nie popadł w jakąkolwiek nieprawidłowość ani przeszkodę kanoniczną zabraniających przyjęcia tonsury lub święceń. Z kolei jeśli by brakowało nawet dimisoriów, kandydaci składali przysięgę, że święcenia przyjmują dla własnej diecezji i że powrócą do niej, jak tylko pozwolą na to warunki¹⁰⁴.

Stałego terminu święceń nie było. Chociaż czas i miejsce święceń określono w prawie kanonicznym (kan. 1006–1009), nie przestrzegano ich ściśle. Miejscem udzielania sakramentu była zwykle kaplica seminaryjna lub prywatna kaplica biskupia, a wyjątkowo kościół katedralny i kościół św. Michała w Sandomierzu¹⁰⁵. Łącznie

¹⁰⁴ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); ADS, KDwS, sygn. F-16, k. 135–137, 139, 141; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 463; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, dz. cyt., s. 128–136.

¹⁰⁵ ADS, KDwS, sygn. B-26; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, dz. cyt., s. 137–138.

bp Lorek udzielał różnych święceń 125 alumnom, którzy przeszli przez Wyższe Seminarium Duchowne w Sandomierzu (zob. Aneks 2). Z diecezji sandomierskiej pochodziło 72 kleryków. Najczęściej udzielanym stopniem święceń był diakonat (104 osoby). Najrzadziej bp Lorek udzielał święcenia ostiariatu (tylko 53 razy). Pozostałych święceń udzielano odpowiednio: lektoratu – 54 razy, egzorcystatu – 69 razy, akolitu – 68 razy, subdiakonatu – 104 razy, prezbiteratu – 98 razy. Postrzyżyny odbywały się 30 razy. Najwięcej święceń udzielono w 1940 r. (156). W pozostałych latach udzielano ich kolejno: w 1942 r. – 88, w 1943 r. – 118, w 1944 r. – 29, w 1945 r. – 40, a w latach 1939 i 1941 święceń nie udzielono. Mimo że w diecezji był obecny biskup pomocniczy Paweł Kubicki, nie udzielał on święceń¹⁰⁶.

Formacja intelektualna

Jak wspomniano, Wyższe Seminarium Duchowne w Sandomierzu miało charakter zamkniętego zakładu naukowo-wychowawczego, w którym młodzież duchowna przygotowywała się do stanu kapłańskiego. Jednym z jego określonych statutowo celów było kształcenie w naukach filozoficznych i teologicznych. Nauka w seminarium trwała pięć lat i obejmowała dwuletnie studia filozoficzne, będące jednocześnie przygotowaniem do trzyletniego studium teologicznego. We wrześniu 1943 r. przedłużono studia do sześciu lat, argumentując to trudnościami czasu wojennego. Zaliczono do nich zaległości powstające z powodu przeszkód wynikających z warunków okupacyjnych. Poza tym miało to podtrzymać działalność seminarium wobec zakazu przyjmowania nowych alumnow wydanego przez władze Generalnego Gubernatorstwa. W tym czasie zaczęto łączyć niektóre wykłady kursów teologicznych¹⁰⁷.

Rok szkolny rozpoczynał się we wrześniu i był podzielony na dwa semestry kończące się sesją egzaminacyjną. Nauczanie miało postać wykładów i ćwiczeń seminaryjnych, istniały również koła naukowe. Głównym językiem wykładowym był polski. Chociaż statuty głosiły, że po łacinie należało wykładać prawo kanoniczne, teologię dogmatyczną i teologię moralną, w praktyce profesorowie tych przedmiotów prowadzili zajęcia po polsku¹⁰⁸.

Na początku XX w. i w okresie międzywojennym czyniono starania, aby podnieść poziom nauczania w polskich seminariach, zauważono także duże rozbieżności w posiadanej wiedzy u zgłaszających się kandydatów. Wysiłki te nie ominęły też Sandomierza. W tym celu postanowiono założyć trzyletnie seminarium niższe. Powołano je do życia w 1924 r. Kandydaci mogli tam uzupełnić wykształcenie gimnazjalne¹⁰⁹. Zaczęto również wymagać od kandydatów świadectwa maturalnego gimnazjum filologicznego (bez matury kierowano ich do seminarium niższego). Oprócz

¹⁰⁶ ADS, KDwS, sygn. B-26, k. 102–133.

¹⁰⁷ ASD, KSP (1939–1943); ADS, KDwS, sygn. U-5, k. 308, 311–312, 688.

¹⁰⁸ ADS, KDwS, sygn. U-5, k. 312.

¹⁰⁹ Niższe seminarium duchowne nosiło nazwę Prywatnego Gimnazjum Męskiego Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu.

matury i świadectwa lekarskiego do przyjęcia do seminarium wymagano metryki chrztu i bierzmowania, świadectwa pochodzenia, świadectwa prefekta (katechety), świadectwa proboszcza, które miały wykazać cnotliwe życie i chęć poświęcenia się stanowi kapłańskiemu. Konieczne było, aby małżeństwo rodziców kandydata miało charakter sakramentalny. Prawo przyjmowania do seminarium należało do ordynariusza¹¹⁰.

We wrześniu 1939 r. wykładano następujące przedmioty: archeologię biblijną, ceremonie kościelne, ceremonie parafialne, egzegezę Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu, ekonomię społeczną (nazywaną też socjologią), etykę, historię filozofii, historię Kościoła, historię sztuki kościelnej, homiletykę (wymowę kościelną), introdukcję ogólną do ksiąg Pisma Świętego, język grecki, język hebrajski, język łaciński, katechetykę teoretyczną i praktyczną, metodykę pracy społecznej, patrologię, nauki filozoficzne (liczone razem: kosmologię, kryteriologię, logikę, ontologię, psychologię, teodyceę), pedagogikę wraz z dydaktyką, prawo kanoniczne, śpiew kościelny, technikę wymowy, teologię ascetyczną i mistyczną, teologię dogmatyczną generalną, teologię dogmatyczną specjalną, teologię moralną generalną, teologię moralną specjalną, teologię pastoralną, wstęp do filozofii i wstęp do życia duchowego. Z roku na rok liczba zajęć malała, ponieważ nie można było otwierać nowych roczników¹¹¹.

Tab. 3. Program zajęć według przedmiotów

	Nazwa przedmiotu	Liczba godzin w tygodniu					
		1939/ 1940	1940/ 1941	1941/ 1942	1942/ 1943	1943/ 1944	1944/ 1945
1	Teologia pastoralna	2	b.d.	2	2	2	2
2	Historia filozofii	4	b.d.	4	6	2	1
3	Historia Kościoła	2	b.d.	2	4	2	2
4	Historia sztuki kościelnej	2	b.d.	2	2	2	2
5	Patrologia	2	b.d.	2	2	–	–
6	Liturgia teoretyczna	3	b.d.	3	3	2	2
7	Ceremonie kościelne (liturgia praktyczna)	1	b.d.	–	–	–	1
8	Homiletyka	2	b.d.	2	4	4	2
9	Technika wymowy	1	b.d.	–	–	–	1
10	Ekonomia społeczna	2	b.d.	–	1	1	2

¹¹⁰ ADS, KDwS, sygn. U-5, k. 312; *Regulamin Seminarjum...*, dz. cyt., s. 3; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., 353–354; F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, dz. cyt., s. 491–492.

¹¹¹ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); ASD, Księga ocen alumnów Seminarium Duchownego w Sandomierzu [dalej: KO] (1939–1945).

11	Metodyka pracy społecznej	1	b.d.	1	1	1	1
12	Katechetyka praktyczna	4	b.d.	4	4	4	2
13	Katechetyka teoretyczna		b.d.				–
14	Prawo kanoniczne	4	b.d.	4	6	6	4
15	Pedagogika	2	b.d.	2	–	–	2
16	Dydaktyka		b.d.		–	–	–
17	Teologia ascetyczna i mistyczna	2	b.d.	2	2	2	–
18	Wstęp do życia duchowego	1	b.d.	–	–	–	1
19	Ceremonie parafialne	1	b.d.	1	2	2	1
20	Teologia dogmatyczna specjalna	6	b.d.	6	5	5	5
21	Teologia dogmatyczna generalna	7	b.d.	7	–	–	–
22	Teodycea	12	b.d.	2	–	–	7
23	Logika		b.d.	–	–	–	
24	Kryteriologia		b.d.	–	–	–	
25	Kosmologia		b.d.	–	–	–	
26	Psychologia		b.d.	–	–	–	
27	Ontologia		b.d.	–	–	–	
28	Teologia moralna specjalna	8	b.d.	8	4	4	4
29	Teologia moralna generalna		b.d.		–	–	–
30	Etyka	2	b.d.	2	–	–	–
31	Język łaciński	3	b.d.	–	–	–	2
32	Język grecki	2	b.d.	–	–	–	2
33	Język hebrajski	2	b.d.	–	–	–	2
34	Egzegeza Pisma Świętego	8	b.d.	8	10	6	4
35	Introdukcja ogólna do ksiąg Pisma Świętego	2	b.d.	–	–	–	2
36	Archeologia biblijna	2	b.d.	–	–	–	2
37	Śpiew kościelny	6	b.d.	5	6	4	3
38	Encyklopedia i metodologia filozofii (wstęp do filozofii)	1	b.d.	–	–	–	1
Razem godzin w tygodniu:		97	b.d.	69	64	49	60

b.d. – brak danych

Źródło: ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); ASD, KO (1939–1945).

Liczba wszystkich wykładanych przedmiotów wynosiła 38. Z biegiem lat łączna tygodniowa liczba godzin wykładowych sukcesywnie malała: od 97 w roku szkolnym 1939/1940 przez 71 w 1941/1942 (rozkładu zajęć z 1940/1941 r. nie ma podanego w źródłach), 64 w 1942/1943, do 49 w 1943/1944. W roku szkolnym 1944/1945 możliwe stało się otwarcie kursu pierwszego, a co za tym idzie – liczba godzin wzrosła do 60 i przez kolejne lata zwiększała się. Niektóre pokrewne przedmioty wykładał jeden profesor i z tego powodu traktowano je jako spójny blok zajęć (np. teodyceę, logikę, kryteriologię, kosmologię, ontologię i psychologię traktowano razem jako „nauki filozoficzne” wykładane przez ks. Granatą¹¹²).

Nauki biblijne obejmowały: egzegezę Pisma Świętego, introdukcję ogólną i archeologię biblijną. Wykładowcą był ks. Jan Stępień (do 1942 r.) i ks. Stanisław Legięć, który podjął prowadzenie zajęć po ucieczce poprzednika przed aresztowaniem przez Gestapo. Ks. Jan Stępień miał licencjat kościelny zdobyty na Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie. Z kolei ks. Legięć posiadał jedynie tytuł magistra teologii (z zakresu biblistyki) uzyskany na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, gdyż jego planowany wyjazd do Rzymu na *Biblicum* nie doszedł do skutku z powodu wybuchu wojny. Według rozkładu poszczególnych przedmiotów archeologię biblijną wykładano prawdopodobnie na kursie pierwszym filozoficznym, introdukcję na drugim, egzegezę zaś na trzech, a potem na czterech kursach teologicznych. Na pierwszym kursie teologicznym uczono o psalmach i prorokach Starego Testamentu, na drugim wykładano Ewangelie, listy i Apokalipsę św. Jana, a na trzecim pozostałe listy i Dzieje Apostolskie. Kurs szósty, jako uzupełnienie i pogłębienie dotychczasowo zdobytej wiedzy, przez dwie godziny tygodniowo przerabiał materiał z zakresu Nowego Testamentu. Wcześniej słuchacze uczyli się z podręczników opracowanych przez ks. Edwarda Górskiego, w omawianym okresie używano ich zapewne w dalszym ciągu¹¹³.

Historii Kościoła nauczał ks. Andrzej Wyrzykowski, magister teologii Akademii Duchownej w Petersburgu. W ramach podręcznika stosował on książkę Władysława Krynickiego pt. *Dzieje Kościoła powszechnego*, opracował też własne skrypty. Na trzecim kursie teologicznym wykładał również historię sztuki kościelnej w wymiarze dwóch godzin. Omawiał na nich style budownictwa kościelnego i konserwację

¹¹² ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952).

¹¹³ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); J. Krasieński, *Śp. Ks. Stanisław Legięć...*, art. cyt., s. 234; J. Krasieński, *Sandomiersko-warszawski biblista. Ks. Jan Stępień (1910–1995)*, KDS 88 (1995), nr 12, s. 455; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 359–360. Zob. E. Górski, *Wstęp ogólny historyczno-krytyczny do Pisma świętego*, Sandomierz 1916; E. Górski, *Wykład Psalterza Dawidowego*, Sandomierz 1916; E. Górski, *Jezus Chrystus w świetle Ewangelii*, Sandomierz 1918; E. Górski, *Listy św. Pawła*, Sandomierz 1917.

zabytków. Do prowadzenia zajęć wykorzystywał książkę Charles'a Bayeta pt. *Krótki zarys historii sztuki*¹¹⁴.

Języki starożytne obejmowały łacinę, grekę i hebrajski. Nauczał ich ks. Julian Jarzyna (z wyjątkiem języka hebrajskiego, który ks. Jan Stępień wykładał pod kątem biblijnym, i zajęć z łaciny w 1944/1945 r. prowadzonych przez ks. Wyrzykowskiego). Ks. Jarzyna uzyskał tytuł magistra filologii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Na zajęciach wykładał literaturę i kulturę klasyczną, większość czasu poświęcając na tłumaczenie i objaśnianie tekstów literackich¹¹⁵.

Rozróżniano liturgikę teoretyczną (ceremonie kościelne), czyli *rubrum*, i praktyczną (ceremonie parafialne). Zajęcia prowadził ks. Edward Górski oraz ojciec duchowy (najpierw ks. Gołębiowski, potem ks. Sinka CM). Uczono posługiwania się mszałem, brewiarzem i rytuałem, objaśniano historyczny rozwój obrzędów i ich znaczenie mistyczo-dogmatyczne. Ks. Górski jako podręcznika używał książki Władysława Hozakowskiego pt. *Wykład i dzieje Mszy św.* (Poznań 1914). Celem wykładów z liturgii praktycznej ks. Gołębiowskiego było nauczenie kleryków odmawiania brewiarza, odprawiania Mszy Świętej oraz sprawowania sakramentów i sakramentaliów. Ponieważ podręcznika do wykładu brewiarza nie było, klerycy notowali i zapoznawali się z nim praktycznie. Zwieńczenie zajęć stanowił egzamin przed święceniami subdiakonatu. Do nauki ceremonii Mszy Świętej stosowano *Ceremoniał parafialny* Antoniego Nowowiejskiego, a później *Praxis celebrandi* autorstwa Michaela Gatterera. Jako źródło służyły rubryki mszału. Wykładowi towarzyszyły ruchy profesora przy ołtarzu ustawionym w sali wykładowej. Po przerobieniu całości wykładu jeden z kleryków, zwykle dziekan kursu, wobec profesora i kolegów odprawiał pokazową Mszę, nad którą potem dyskutowano. Później w obecności profesora powtarzali to pozostali klerycy. Źródłem do wykładów ceremonii parafialnej był rytuał rzymski. Tę część wykładów kończyło indywidualne kolokwium. Ks. Sinka dodatkowo stworzył dla alumnów skrypt pt. *Praxis Missam celebrandi*, opracowany na podstawie rytuałów, mszału i *Kodeksu prawa kanonicznego*. Na dalszą bibliografię składały się wzmiankowane już podręczniki Nowowiejskiego i Gatterera oraz inne dzieła. Skrypt zawierał zwarty i szczegółowy opis przebiegu całej Mszy Świętej, począwszy od przygotowania w zakrystii. Podawał również opisy uroczystych i żałobnych Mszy Świętych oraz obowiązki manduktora¹¹⁶.

¹¹⁴ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 374, 395–396; Zob. W. Krynicki, *Dzieje Kościoła powszechnego*, Włocławek 1908; Ch. Bayet, *Krótki zarys historii sztuki*, Warszawa 1911.

¹¹⁵ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); W. Wójcik, *Śp. Ks. Julian Jarzyna...*, art. cyt., s. 185, 188–189.

¹¹⁶ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 382–387; W. Wójcik, *Ks. Piotr Gołębiowski...*, art. cyt., s. 52; T. Sinka, *Ksiądz Jan Sinka CM...*, art. cyt., s. 475. Zob. W. Hozakowski, *Wykład i dzieje Mszy św.*, Poznań 1914; A. Nowowiejski, *Ceremoniał parafialny*, Płock 1931; M. Gatterer, *Praxis celebrandi*, Innsbruck 1940.

Do przedmiotów filozoficznych zaliczano: logikę, kryteriologię, kosmologię, psychologię, ontologię, etykę, teodyceę i historię filozofii. Wszystkie te przedmioty wykładał ks. Granat (z wyjątkiem historii filozofii i wstępu do filozofii, których nauczał ks. Szymański, oraz etyki prowadzonej przez ks. Łagockiego). Na kursach filozoficznych przerabiano: logikę, kosmologię, psychologię, ontologię, kryteriologię (czyli teorię poznania), teodyceę, a historię filozofii na kursach teologicznych. Przy nauczaniu filozofii obowiązującym podręcznikiem była dwutomowa publikacja Sebastiana Reinstadlera pt. *Elementa philosophiae scholasticae* w języku łacińskim, lecz uczniowie mający problemy z łaciną mogli uczyć się z innych książek po polsku¹¹⁷.

Przedmioty pedagogiczno-katechetyczne (katechetyka praktyczna i teoretyczna, pedagogika, dydaktyka) prowadził ks. Władysław Krawczyk. Na wykładach korzystał z trzech podręczników: Stanisława Podoleńskiego pt. *Podręcznik pedagogiczny*, Wacława Kosińskiego pt. *Pedagogika* i Zygmunta Bielawskiego pt. *Pedagogika religijno-moralna*. Dla większości alumnów podstawą przygotowań do kolokwium były jednak własne notatki. Jako zwieńczenie wykładów ostatni kurs prowadził z reguły lekcje w miejscowych szkołach, jednak z braku ocen z katechetyki praktycznej wynika, że w warunkach okupacji nie było to możliwe¹¹⁸.

Prawo kanoniczne wykładał ks. Franciszek Jop, który zdobył doktorat na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie. Podstawę wykładów stanowił dla niego *Kodeks prawa kanonicznego*, a pomocniczo podręczniki Franciszka Bączkowicza pt. *Prawo kanoniczne* oraz Ignacego Grabowskiego pt. *Prawo kanoniczne według nowego kodeksu*. Wykładowca podawał również aktualne przepisy Stolicy Apostolskiej, synodu diecezjalnego, zarządzenia biskupa i przepisy państwowe¹¹⁹.

Teologia dogmatyczna dzieliła się na generalną (ogólną, inaczej fundamentalną), która uwzględniała apologetykę, oraz specjalną, zajmującą się właściwymi

¹¹⁷ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); ASD, KO (1939–1945); H.I. Szumił, *Działalność naukowa ks. prof. Wincentego Granata*, Lublin 2005, s. 26. Zob. S. Reinstadler, *Elementa philosophiae scholasticae*, Freiburg im Breisgau 1932 (główny podręcznik); F. Gabryl, *Logika ogólna*, Kraków 1912; F. Gabryl, *Metafizyka ogólna, czyli nauka o bycie*, Kraków 1903; F. Gabryl, *Noetyka*, Kraków 1930; M. Sieniatycki, *Problem istnienia Boga*, Poznań 1923; K. Weis, *Bóg, Jego istnienie i istota*, Lwów 1929; K. Weis, *Ontologia, czyli metafizyka ogólna*, Lwów 1926; K. Weis, *Psychologia*, t. 1–4, Warszawa 1902–1903; D.J. Mercier, *Psychologia*, tłum. A. Krasnowolski, Warszawa 1901.

¹¹⁸ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); ASD, KO (1939–1945); W. Wójcik, *Ks. Władysław Krawczyk...*, art. cyt., s. 456. Zob. S. Podoleński, *Podręcznik pedagogiczny*, Kraków 1930; W. Kosiński, *Pedagogika*, Sandomierz 1924; Z. Bielawski, *Pedagogika religijno-moralna*, Lwów 1936.

¹¹⁹ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 372; T. Moskal, *Ks. Franciszek Jop...*, art. cyt., s. 72. Zob. *Prima Synodus Dioecesis Sandomiriensis*, dz. cyt. Zob. I. Grabowski, *Prawo kanoniczne według nowego kodeksu*, Lwów 1921.

traktatami teologicznymi¹²⁰. Teologię fundamentalną wykładał ks. Łagocki, a specjalną ks. Granat. Oficjalnym podręcznikiem była publikacja Adolfa Tanquereya pt. *Synopsis theologiae dogmaticae specialis*, korzystano również z czterotomowego dzieła Macieja Sieniatyckiego pt. *Zarys dogmatyki katolickiej* (Kraków 1930–1934). Niektórzy uczniowie przygotowywali skrypt na podstawie podręczników i wykładów. Korzystano również z Pisma Świętego i zbioru dokumentów dogmatycznych Kościoła *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum* zebranego przez Heinricha Denzingera. Ks. Granat poza dziełami naukowymi zabierał na wykłady różne czasopisma i dzieła nieteologiczne. Jego wykładów słuchały jednocześnie wszystkie kursy teologiczne¹²¹.

Teologię moralną, podobnie jak dogmatyczną, podzielono na generalną (fundamentalną) – wykładaną na kursach filozoficznych, oraz specjalną – wykładaną na kursach teologicznych. Zajęcia te prowadził ks. Łagocki posiadający tytuł doktora uzyskany na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie. Prawdopodobnie wciąż posługiwano się podręcznikami Hieronima Noldina pt. *Summa theologiae moralis* i Adolfa Tanquereya pt. *Synopsis theologiae moralis et pastoralis*. Teoretyczną stronę wykładów uzupełniano rozwiązywaniem przypadków sumienia pod kątem spowiednictwa¹²².

Teologia pastoralna miała na celu przygotowanie kleryków do praktyki życia kapłańskiego. W wykładzie uwzględniano aktualne rozporządzenia władzy diecezjalnej i zapoznawano z prowadzeniem kancelarii parafialnej. Wykładowcą był ks. Adam Szymański, który korzystał z własnych skryptów i *Podręcznika praktycznego teologii pastoralnej* autorstwa Karola Dębińskiego, a niemal wszyscy słuchacze sporządzali własne notatki¹²³.

Wymowę kościelną (jak wówczas nazywano homiletykę) wykładał na kursach teologicznych ks. Krawczyk, który uzyskał tytuł magistra nauk ekonomiczno-politycznych na Uniwersytecie Poznańskim. Na zajęciach jako podręcznika używał

¹²⁰ Do traktatów teologicznych zalicza się: angelologię, antropologię, charytologię, chrystologię z soteriologią, demonologię, eklezjologię, eschatologię, hamartologię, kaiologię, mariologię, pneumatologię, protologię, sakramentologię, trynitologię, a ponadto historię dogmatów i historię zbawienia. Por. W. Granat, *Dogmatyka*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin 1985, k. 23.

¹²¹ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 362; H.I. Szumił, *Działalność naukowa...*, dz. cyt., s. 27. Zob. A. Tanquerey, *Synopsis theologiae dogmaticae specialis*, Parisiis 1926–1929, Romae 1935; M. Sieniatycki, *Zarys dogmatyki katolickiej*, Kraków 1930–1934.

¹²² ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); R. Nowakowski, *Kapłani, których nekrologi...*, art. cyt., s. 721; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 364–366. Zob. H. Noldin, *Summa theologiae moralis*, t. 1–3, Oeniponte 1904; A. Tanquerey, *Synopsis theologiae moralis et pastoralis*, t. 1–3, Romae 1906–1912.

¹²³ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); W. Wójcik, *Ks. Adam Szymański...*, art. cyt., s. 317–318; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 367–368. Zob. K. Dębiński, *Podręcznik praktyczny teologii pastoralnej*, t. 1–2, Warszawa 1914.

działa Henryka Haducha pt. *Zasady wymowy ogólnej i kościelnej* oraz własnego skryptu. Podawał literaturę przedmiotu i zachęcał do zbierania przykładów homiletycznych lub korzystania z systematycznych zbiorów, takich jak *Homiletisches Handbuch* Antona Kocha. Duży nacisk kładł na przygotowanie praktyczne. Przedmiotem pomocniczym była technika wymowy (czasem nazywana dykcją), której uczył ks. Krawczyk, i patrologia prowadzona przez ks. Wyrzykowskiego. Patrologia nie była całkowicie podporządkowana homiletyce, chociaż dzieła ojców Kościoła były niezwykle użyteczne pod kątem kaznodziejskim, ukazywały też obraz życia pierwszych chrześcijan¹²⁴.

Socjologia i metodyka pracy społecznej były specjalnością ks. Krawczyka, który na wykładach korzystał z własnego skryptu i książki Antoniego Szymańskiego pt. *Zagadnienia społeczne*. Omawiano przede wszystkim pracę społeczno-oświatową na terenie parafii w organizacjach dla dorosłych, młodzieży i dzieci¹²⁵.

Zajęcia ze śpiewu kościelnego, które miały wszystkie kursy, prowadził ks. Tadeusz Miazga (do 1942 r.) i ks. Wendelin Świerczek CM. Pierwszy kurs przerabiał wiadomości teoretyczne i śpiewy chóralne. Pozostałe kursy dzielono na osoby ze słuchem muzycznym i bez słuchu. Ostatni kurs przerabiał śpiewy mszalne¹²⁶.

Oddzielną kategorię stanowiły wykłady prowadzone przez ojca duchownego: wstęp do życia duchowego oraz teologia ascetyczna i mistyczna. Wstęp do życia duchowego przewidziano na kursie pierwszym, natomiast teologię ascetyczną i mistyczną na kursie czwartym¹²⁷. Alumni mieli do dyspozycji czytelną biblioteczną, którą opiekował się ks. Wyrzykowski. Duchowny ten udostępniał zbiory i pomagał z nich korzystać. W czytelnicy znajdowały się również czasopisma krajowe i zagraniczne, których prenumerata w czasie okupacji została poważnie ograniczona. Ks. Wyrzykowski angażował również kleryków do pomocy w katalogowaniu zbiorów bibliotecznych¹²⁸.

Zakończenie

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie dziejów Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu w latach 1939–1945. Od samego początku II wojny światowej

¹²⁴ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); W. Wójcik, Ks. Władysław Krawczyk..., art. cyt., s. 451, 456; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 377. Zob. H. Haduch, *Zasady wymowy ogólnej i kościelnej*, Kraków 1927; A. Koch, *Homiletisches Handbuch*, Freiburg im Breisgau 1939–1952.

¹²⁵ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); W. Wójcik, Ks. Władysław Krawczyk..., art. cyt., s. 455–456; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 393–394. Zob. A. Szymański, *Zagadnienia społeczne*, Lublin 1929.

¹²⁶ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 389.

¹²⁷ ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952); ASD, KO (1939–1945).

¹²⁸ F. Sidor, *Życie i działalność...*, dz. cyt., s. 46–50; S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne...*, dz. cyt., s. 429–430.

seminarium było świadkiem jej wydarzeń. Sandomierz, chociaż niewielkie miasto, odgrywał dość istotną rolę w jej przebiegu. Przepawy na Wiśle miały znaczenie strategiczne i toczyły się o nie zażarte walki podczas wojny obronnej w 1939 oraz w 1944 r. podczas akcji „Burza” i ofensywy radzieckiej. Walkom tym towarzyszyły również bombardowania artyleryjskie wyrządzające ogromne szkody, także gmachom seminaryjnym. Terror okupacyjny pociągał za sobą mnóstwo ofiar: zabitych, aresztowanych i wywiezionych na roboty do Rzeszy. Rozwijały się struktury państwa podziemnego. Aktywna była konspiracja, w której uczestniczyły osoby związane z uczelnią, np. ks. Jan Stępień. Pod koniec wojny w mieście instalowały się władze komunistyczne, które zajęły na swoje potrzeby część zabudowań seminaryjnych, których już nie oddały.

W czasie gdy pozostałe seminaria w Polsce nie działały z powodu nieprzychylniej postawy okupanta i prowadzonych przez niego krwawych represji, sandomierska uczelnia nie przerywała swojej działalności. Funkcjonowała nadal, mimo że kilka razy musiała tymczasowo wstrzymać pracę z powodu walk frontowych, zajęcia budynków przez okupantów i aresztowania części profesorów z rektorem na czele. Była w stanie zapewnić sobie utrzymanie finansowe i zaopatrzenie w żywność, a nawet nabywać ziemię.

Seminarium Duchowne było prowadzone przez zarząd, na którego czele stał bp Jan Kanty Lorek, ordynariusz sandomierski, oraz rektor ks. Adam Szymański, przy pomocy wicerektora i prefektów. Kluczową rolę w działaniu uczelni odgrywali księża profesorowie i ojcowie duchowni. Byli oni odpowiedzialni za formację duchową i intelektualną. Wykładali pełny zakres przedmiotów filozoficznych i teologicznych konieczny do wykształcenia wartościowych kapłanów. Tworzyli też radę pedagogiczną, która zajmowała się sprawami kształcenia i wychowania, weryfikowała postępy alumnów i decydowała o dopuszczeniu do święceń. Poruszała również bieżące ważne sprawy dotyczące działania zakładu. Seminarium nie byłoby w stanie funkcjonować właściwie bez wzorcowo utrzymanego gospodarstwa rolnego. Troszczyło się o nie bezhabitowe Zgromadzenie Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej przy pomocy grupy pracowników świeckich. Ich ciężka praca chroniła mieszkańców przed koniecznością zabiegania o pożywienie i warunki mieszkaniowe. Byli oni również świadkami istotnych wydarzeń.

Najważniejsze osoby w seminarium, dzięki którym ono istniało, to klerycy. Było ich łącznie 134. W tym niespokojnym czasie wywodzili się z różnych stron kraju. Byli zmuszeni do wojennej tułaczki lub przysłani przez swoich biskupów wskutek zamknięcia własnych seminariów. Niektórzy z nich musieli przezwyciężyć wiele trudów, aby przyjąć święcenia kapłańskie. Trafivszy pod dach sandomierskiej uczelni, byli zobowiązani podporządkować się jej trybowi życia. Seminaryjny regulamin wyznaczał większość aspektów codzienności nawet w drobnych szczegółach. Uregulowany odgórnie był plan dnia, relacje międzyludzkie, aktywność religijna, nauka itd.

Za rozwój duchowy alumnów odpowiadał ojciec duchowny. W tym okresie funkcję tę pełnił ks. Piotr Gołębiowski (późniejszy biskup sandomierski) i ks. Jan Sinka CM. Wprowadzali oni kleryków w życie ascetyczne i dbali o rozwój świętości ich życia. Służyła temu codzienna Msza Święta, nabożeństwa i inne praktyki duchowe, takie jak rekolekcje i dni skupienia. W rozwoju duchowym klerykom pomagały licznie zgromadzone książki na temat życia wewnętrznego. Zwieńczeniem rozwoju duchowego było przyjęcie święceń, których wyróżniano wówczas siedem stopni: ostiariat, lektorat, egzorcystat, akolitat, subdiakoniat, diakonat i prezbiterat, czyli kapłaństwo. Święcenia kapłańskie przyjęło w omawianym okresie 98 kleryków. Równoległe z postęпами w życiu wewnętrznym dbano o zdobywanie wiedzy. Służyły temu wykłady z przedmiotów filozoficznych i teologicznych oraz pomocniczych, np. pedagogiki. W nauce korzystano z licznych podręczników w języku polskim lub po łacinie, a także w innych językach. W omawianym okresie pracowało łącznie czterech wykładowców.

Autor ma świadomość, że przedstawiony artykuł nie wyczerpuje całości omawianego zagadnienia. Historycy z pewnością będą mogli bardziej szczegółowo zająć się niektórymi aspektami dziejów Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu. Dokładniejszego zbadania oczekują np. kwestie finansowe i pierwsze lata ustroju komunistycznego w Polsce, których nie można było rozwinąć ze względu na niewielką ilość materiałów źródłowych. Systematycznego opracowania wymagają również niektóre z przedstawianych sylwetek.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezji Sandomierskiej

Kuria Diecezjalna w Sandomierzu:

- Akta personalne ks. Adama Szymańskiego, FS-206.
- Akta personalne ks. Andrzeja Wyrzykowskiego, FW-105.
- Akta personalne ks. Edwarda Górskiego, sygn. FG-76.
- Akta personalne ks. Jana Stępnia, FS-120.
- Akta personalne ks. Juliana Jarzyny, sygn. FJ-42.
- Akta personalne ks. Michała Łagockiego, sygn. FŁ-1.
- Akta personalne ks. Stanisława Legięcia, sygn. FL-20.
- Akta personalne ks. Tadeusza Miazgi, sygn. FM-79.
- Akta personalne ks. Wincentego Granata, sygn. FG-91.
- Akta święceń alumnów obcych diecezji i zakonników (1937–1951), sygn. F-16.
- Lorek Jan Kanty – księga posług biskupich (1936–1950), sygn. B-26.
- Seminarium Duchowne w Sandomierzu – akta ogólne (1918–1949), sygn. U-5.

Sprawa nieruchomości rolnej seminarium w Rzeczyicy Mokrej (1965–1968), sygn. G-133.

Wyższe Seminarium Duchowne w Sandomierzu – akta alumnów (1930–1948), sygn. U-33.

Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego (brak sygnatur)

Kronika alumnów ceremoniarzy.

Księga ocen alumnów Seminarium Duchownego w Sandomierzu (1939–1945).

Księgi protokołów sesji profesorskich Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu (1939–1943).

Księgi protokołów sesji profesorskich Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu (1943–1952).

Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu

Zespół Rękopisów

Ks. Józef Pastuszka, *Wspomnienia o Seminarium Sandomierskim z lat 1912–1914*, sygn. R 2116/1.

Ks. Józef Pastuszka, *Wspomnienia o sandomierskim Seminarium Duchownym w latach 1921–1930*, sygn. R 2116/2.

Pokwitowania wydane seminarium (1939), sygn. SD 131.

Pokwitowania wydane seminarium (1940), sygn. SD 132.

Archiwum Sióstr Służek NMPN przy Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu

Kronika Domu Sióstr Służek NMPN pod wezwaniem św. Michała Archanioła.

Źródła drukowane

Biskup Franciszek Jop (1897–1976). Wspomnienia w 40. rocznicę śmierci, red. H.J. Sobeczko, Opole 2016.

Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939.

Kraśniński J., *Śp. Ks. Stanisław Legięć*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 76 (1983), nr 9–10, s. 233–235.

Makarewicz S., *Śp. Tadeusz Miazga*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 82 (1989), nr 11–12, s. 276–279.

N., *Śp. Ks. Edward Górski*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 66 (1973), nr 9, s. 215–216.

- Pastuszka J., *Wspomnienie o ks. Adamie Szymańskim*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 61 (1968), nr 11, s. 256–260.
- Pietraszewski J., *Sandomierz. 10 widoków piórkowych*, Sandomierz 1929.
- Prima Synodus Dioecisana Sandomiriensis*, Sandomiriae 1923.
- Regulamin Seminarjum Duchownego Rz. Katolickiego w Sandomierzu (przepisy dla alumnów)*, Sandomierz 1926.
- Sieńko L., *Przemówienie na pogrzebie ks. prof. Wendelina Świerczka CM w Krakowie 15 VIII 1974*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 67 (1974), nr 9–10, s. 235–240.

Relacje ustne

Relacja ustna ks. K. Skawińskiego z 11 stycznia 2022 r.

Opracowania

- Archi/diecezja łódzka. Zarys dziejów*, t. 1, 1920–1945, red. M. Różański, W. Gliński, Łódź 2021.
- Banaśkiewicz J., *Bp Piotr Gołębiowski*, Sandomierz 1989.
- Bayet Ch., *Krótki zarys historii sztuki*, Warszawa 1911.
- Bączkowski F., *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1–3, Opole 1957–1958.
- Białousz T., *Collegium Gostomianum. Dzieje szkoły jezuickiej w latach 1602–1773*, t. 1, Sandomierz 2002, s. 93–123.
- Bielawski Z., *Pedagogika religijno-moralna*, Lwów 1936.
- Biszytyga J., *Ks. Tadeusz Miazga. Szkic biograficzny*, „Studia Sandomierskie” 8 (2001), s. 37–52.
- Budziarek M., *Diecezja łódzka*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 380–405.
- Ceglarek M., *Kapelani Wojska Polskiego z okresu wojny polsko-sowieckiej 1919–1921*, Warszawa 2021.
- Dębiński K., *Podręcznik praktyczny teologii pastoralnej*, t. 1–2, Warszawa 1914.
- Dębowska M., Popek L., *Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów 1939–1945*, Lublin 2010.
- Fijałkowski Z., *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1983.
- Frączak W., *Diecezja włocławska w okresie II wojny światowej*, Włocławek 2013.
- Gabryl F., *Logika ogólna*, Kraków 1912.
- Gabryl F., *Metafizyka ogólna, czyli nauka o bycie*, Kraków 1903.
- Gabryl F., *Noetyka*, Kraków 1930.

- Gałązka W., *175 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu*, Sandomierz 1996.
- Gatterer M., *Praxis celebrandi*, Innsbruck 1940.
- Girzyński Z., *Towarzysze męczeńskiej drogi bł. ks. Stefana Frelichowskiego. Losy duchowieństwa diecezji chełmińskiej w latach 1939–1945*, Toruń 2005.
- Górski E., *Jezus Chrystus w świetle Ewangelii*, Sandomierz 1918.
- Górski E., *Listy św. Pawła*, Sandomierz 1917.
- Górski E., *Wstęp ogólny historyczno-krytyczny do Pisma świętego*, Sandomierz 1916.
- Górski E., *Wykład Psalterza Dawidowego*, Sandomierz 1916.
- Grabowski I., *Zob.*, *Prawo kanoniczne według nowego kodeksu*, Lwów 1921.
- Granat W., *Dogmatyka*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin 1985, k. 23.
- Grunt M., *100-lecie domu Zgromadzenia Sióstr Służek NMPN przy Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu*, „Biuletyn Zgromadzenia Sióstr Służek NMP Niepokalanej” 40 (2008), s. 57–63.
- Grzybowski M.M., *Diecezja płocka*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 406–427.
- Haduch H., *Zasady wymowy ogólnej i kościelnej*, Kraków 1927.
- Hozakowski W., *Wykład i dzieje Mszy św.*, Poznań 1914.
- Jemelity W., *Diecezja łomżyńska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, red. Z. Zieliński, Katowice 1992, s. 66–78.
- Kaczor J., *Seminarium duchowne archidiak[onatu] sandomierskiego (1636–1773)*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 63 (1970), s. 249–253.
- Kiec O., *Kościół w Polsce w okresie niemieckiej okupacji 1939–1945*, „Poznańskie Studia Slawistyczne” (2016), nr 10, s. 145–160.
- Koch A., *Homiletisches Handbuch*, Freiburg im Breisgau 1939–1952.
- Kończak A., *Górski Edward*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 247–250.
- Kończak A., *In vinculis Christo*, „Studia Sandomierskie” 6 (1990–1996), s. 439–453.
- Kosiński W., *Pedagogika*, Sandomierz 1924.
- Kotkowski S., *Seminarium Duchowne w Sandomierzu w latach 1820–1926*, oprac. i przygotowała do druku H.I. Szumił, Sandomierz 2010.
- Kowalik S., *Eksperyment. Władze PRL wobec biskupa Piotra Gołębiowskiego*, Radom 2006.
- Krahel T., *Archidiecezja wileńska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, red. Z. Zieliński, Katowice 1992, s. 11–65.

- Kraśński J., *Sandomiersko-warszawski bibliista. Ks. Jan Stępień (1910–1995)*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 88 (1995), nr 12, s. 454–470.
- Krynicky W., *Dzieje Kościoła powszechnego*, Włocławek 1908.
- Ks. Prałat Andrzej Wyrzykowski, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 48 (1955), nr 6, s. 140–142.
- Kumor B., *Historia Kościoła*, t. 8, Lublin 2001.
- Librowski S., *Diecezja włocławska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 111–131.
- Lis W., *Martyrologia duchowieństwa diecezji płockiej podczas II wojny światowej*, „Studia Płockie” 3 (1975), s. 377–399.
- Madajczyk C., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 2, Warszawa 1970.
- Makarewicz S., *Śługa Boży biskup Piotr Gołębiowski (1902–1980)*, Sandomierz 2000.
- Mandziuk J., *Stępień Jan Piotr*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 9, Warszawa 2006, s. 617–623.
- Matusak P., *Wojna i okupacja*, w: *Dzieje Sandomierza*, t. 4, red. W. Czajka, Warszawa 1994, s. 165–200.
- Mercier D.J., *Psychologia*, tłum. A. Krasnowolski, Warszawa 1901.
- Molendowski L., *Zakony męskie diecezji chełmińskiej i ich losy w czasie II wojny światowej*, Gdańsk–Warszawa 2017.
- Moskal T., *Ks. Franciszek Jop (1897–1976). Biskup pomocniczy w Sandomierzu*, „Studia Sandomierskie” 25 (2018), s. 67–81.
- Moskal T., *Zarys dziejów diecezji sandomierskiej (1818–2018)*, w: *Rocznik Jubileuszowy Diecezji Sandomierskiej*, Sandomierz 2018, s. 9–26.
- Myszor J., *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999.
- Noldin H., *Summa theologiae moralis*, t. 1–3, Oeniponte 1904.
- Nowacki J., *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964.
- Nowakowski R., *Kapłani, których nekrologi nie znalazły się na łamach „Kroniki”*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 103 (2010), nr 9–10, s. 719–722.
- Nowowiejski A., *Ceremoniał parafialny*, Płock 1931.
- Pawlik J., *Diecezja katowicka*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 218–233.
- Piechnik L., *Seminarium diecezjalne w Sandomierzu (1635–1773)*, „Studia Theologica Varsaviensia” 8 (1970), s. 159–229.
- Pietraszewski J., *Sandomierz. Przewodnik po mieście*, Sandomierz 1938.
- Podoleński S., *Podręcznik pedagogiczny*, Kraków 1930.

- Popek L., *Diecezja łucka*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, red. Z. Zieliński, Katowice 1992, s. 497–502.
- Pomerańska R., *Z dziedzictwem w przyszłość. 200 lat diecezji sandomierskiej*, Sandomierz 2018.
- Reinstadler S., *Elementa philosophiae scholasticae*, Freiburg im Breisgau 1932.
- Rędzio R., *Prywatne Gimnazjum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu w latach 1928–1938*, Lublin–Sandomierz 2019, mps w Bibliotece Diecezjalnej w Sandomierzu.
- Schletz A., *Lorek Jan Kanty Rafał*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 17, Wrocław 1972, s. 547–548.
- Sidor F., *Życie i działalność ks. Andrzeja Edmunda Wyrzykowskiego (1879–1955)*, Lublin–Sandomierz 2019, mps w Bibliotece Diecezji Sandomierskiej.
- Sieniatycki M., *Problem istnienia Boga*, Poznań 1923.
- Sieniatycki M., *Zarys dogmatyki katolickiej*, Kraków 1930–1934
- Sinka T., *Ksiądz Jan Sinka CM (1892–1981)*, „*Studia Sandomierskie*” 4 (1983–1984), s. 468–477.
- Stanaszek B., *Diecezja sandomierska 1818–2018. Tradycje historyczne*, Sandomierz 2018.
- Stanaszek B., *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918–1939*, Lublin 1999.
- Stanaszek B., *Księża diecezji sandomierskiej więzieni przez władze komunistyczne po II wojnie światowej*, Rzeszów 2008.
- Stanaszek B., *Usunąć biskupa! Władze PRL wobec ordynariusza diecezji sandomierskiej Jana Kantego Lorka*, Sandomierz 2004.
- Stanaszek B., „*Wrogo ustosunkowany do naszego państwa*”. *Biskup Piotr Gołębiowski w dokumentach komunistycznej bezpieki i władz wyznaniowych*, Sandomierz 2006.
- Stanaszek B., Nowakowski R., *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 1, A–G, Sandomierz 2014.
- Stanaszek B., Nowakowski R., *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 2, H–Ł, Sandomierz 2015.
- Stanaszek B., Nowakowski R., Tylec P., *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 3, M–R, Sandomierz 2017.
- Stanaszek B., Nowakowski R., Tylec P., *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 4, S–Ż. *Biskupi i uzupełnienia*, Sandomierz 2019.
- Sygniet S., *Biogram*, „*Studia Sandomierskie*” 2 (1981), s. 7–9.
- Szumił H.I., *Działalność naukowa ks. prof. Wincentego Granata*, Lublin 2005.

- Szumił H.I., *Kalendarium życia i działalności*, „Studia Sandomierskie” 2 (1981), s. 10–21.
- Szumił H.I., *Oddany Ojczyźnie. Sługa Boży ks. Wincenty Granat*, Sandomierz 2020.
- Szumił H.I., *Profesor i mistrz. Sługa Boży ks. Wincenty Granat*, Lublin 2017.
- Szylar A., Tylec P., *Osobliwości kuchni klasztornej i seminaryjnej, czyli o pokarmach, gotowaniu i jedzeniu w dawnych czasach*, Sandomierz 2020.
- Szymanowicz M., *Leksykon muzyków kościelnych diecezji sandomierskiej 1818–1992* [w przygotowaniu].
- Szymański A., *Zagadnienia społeczne*, Lublin 1929.
- Tanquerey A., *Synopsis theologiae dogmaticae specialis*, Parisiis 1926–1929, Romae 1935.
- Tanquerey A., *Synopsis theologiae moralis et pastoralis*, t. 1–3, Romae 1906–1912.
- Tararuj T., *Diecezja pińska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, red. Z. Zieliński, Katowice 1992, s. 79–87.
- Tylec P., *Bp Marian Ryx (1853–1930). Ordynariusz Sandomierski*, Sandomierz 2020.
- Tylec P., Kobiałka R., *Seminarium. 200 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu*, Sandomierz 2020.
- Walkusz J., *Diecezja chełmińska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 86–97.
- Warso A., *Bp Jan Kanty Lorek jak administrator apostolski diecezji sandomierskiej (1936–1946)*, w: *Biskup Jan Kanty Lorek (1886–1967). Życie i dzieło*, red. B. Stanaszek, Sandomierz 2009, s. 45–115.
- Weis K., *Bóg, Jego istnienie i istota*, Lwów 1929.
- Weis K., *Ontologia, czyli metafizyka ogólna*, Lwów 1926.
- Weis K., *Psychologia*, t. 1–4, Warszawa 1902–1903.
- Wójcik W., *Ks. Adam Szymański (1880–1956)*, „Studia Sandomierskie” 2 (1981), s. 311–338.
- Wójcik W., *Ks. Andrzej Wyrzykowski (1879–1955)*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 2 (1960), z. 1–2, s. 298–302.
- Wójcik W., *Działalność biskupa Franciszka Jopa w Sandomierzu*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 70 (1977), nr 7–8, s. 161–170.
- Wójcik W., *Ks. Piotr Gołębiowski – ojcem duchownym w seminarium sandomierskim*, „Studia Sandomierskie” 3 (1982), s. 47–55.
- Wójcik W., *Ks. Stanisław Legięć (1911–1982)*, „Studia Sandomierskie” 4 (1984), s. 343–356.
- Wójcik W., *Ks. Władysław Krawczyk (1892–1973)*, „Studia Sandomierskie” 3 (1982), s. 450–463.

Wójcik W., *Śp. Ks. Julian Jarzyna*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 72 (1979), nr 7–8, s. 185–192.

Wójcik W., *Życie religijne*, w: *Dzieje Sandomierza*, t. 4, red. W. Czajka, Warszawa 1994, s. 195–200.

Zimałek M., „*Był dobry*” (wspomnienie o Ks. Bp. Janie Kantym Lorku 1886–1967), „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 60 (1967), nr 2–3, s. 46–52.

Zapart A., *Diecezja sandomierska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939–1945*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 440–418.

Aneks 1

Zebrania rady pedagogicznej Seminarium Duchownego w Sandomierzu w latach 1939–1945

	Data	Obecni	Tematy obrad
1	20 października 1939 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki T. Miazga F. Jop J. Jarzyna J. Stępień W. Granat A. Wyrzykowski	1. Przedstawienie aktualnej sytuacji 2. Kandydaci na kurs I 3. Spóźnienia alumnów 4. Stan liczebny alumnatu 5. Zmiany personalne w kadrze profesorskiej i zarządzie 6. Rozkład wykładów między profesorami 7. Egzaminy powakacyjne 8. Wykłady w niższym seminarium 9. Przypomnienie alumnatowi o potrzebie zaopatrzeniu się w podręczniki i pomoce 10. Rozkład godzin wykładowych dla alumnatu 11. Inauguracja roku 12. Wykład inauguracyjny 13. Odczytanie regulaminu alumnatowi 14. Zachęta dla alumnatu
2	5 grudnia 1939 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki T. Miazga F. Jop J. Jarzyna J. Stępień J. Stępień W. Granat A. Wyrzykowski	1. Sprawozdanie z prac 2. Dopuszczenie do obłóczyn kursu I 3. Dopuszczenie do tonsury 4. Przerwa świąteczna 5. Zawieszenie wyjazdów do domów rodzinnych 6. Odpuszczenie egzaminów semestralnych

	Data	Obecni	Tematy obrad
3	28 marca 1940 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki T. Miazga F. Jop J. Jarzyna J. Stępień J. Stępień W. Granat A. Wyrzykowski	1. Sprawozdanie z prac 2. Rekolekcje wielkopostne 3. Ćwiczenia duchowne dla kandydatów do święceń niższych 4. Rekolekcje przed subdiakonatem i święcenia subdiakonatu 5. Święcenia diakonatu 6. Zakończenie wykładów 7. Święcenia kapłańskie 8. Kandydaci do święceń niższych 9. Absolutoria
4	19 czerwca 1940 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki T. Miazga J. Stępień W. Granat A. Wyrzykowski	1. Dziękczynienie za miniony rok 2. Sprawozdanie z prac 3. Wyniki absolutorium 4. Wyniki pierwszego i drugiego semestru, promocje na kolejny rok, egzaminy poprawkowe 5. Sprawy personalne alumnów 6. Urzędy w alumnacie 7. Dyżury wakacyjne 8. Zakończenie roku 9. Powrót alumnów po wakacjach 10. Słowo do alumnatu na wakacje
5	9 września 1940 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki T. Miazga F. Jop J. Jarzyna J. Stępień W. Granat A. Wyrzykowski	1. Sprawozdanie z prac 2. Kandydaci na kurs I 3. Spóźnienia alumnów 4. Stan liczebny alumnatu i przyjęcie alumnów spoza diecezji 5. Sprawa al. Wieslika 6. Sprawa al. Gawęckiego 7. Grono profesorskie 8. Rozkład wykładów między profesorami 9. Egzaminy powakacyjne 10. Słowo do alumnatu 11. Inauguracja roku 12. Rozkład godzin wykładowych dla alumnatu 13. Wykład inauguracyjny 14. Odczytanie regulaminu alumnatowi 15. Modlitwa

	Data	Obecni	Tematy obrad
6	9 września 1941 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki T. Miazga F. Jop J. Stępień J. Stępień W. Granat A. Wyrzykowski	<ol style="list-style-type: none"> 1. Przerwanie roku 1940/1941 2. Dziękczynienie i sprawozdanie z prac 3. Zaległe egzaminy i kolokwia. Sprawy personalne alumnów i promocje 4. Sprawa al. Skąpskiego 5. Organizacja nowego roku akademickiego 6. Sprawa kursu I 7. Alumni przyjęci spoza diecezji 8. Stan liczebny alumnatu 9. Grono profesorskie 10. Rozkład wykładów między profesorami 11. Urzędy w alumnacie 12. Zapoznanie alumnatu z przepisami i ćwiczenia duchowne 13. Zachęta do zaopatrzenia się w podręczniki i pomoce 14. Rozkład godzin wykładowych dla alumnatu 15. Formacja alumnatu 16. Inauguracja roku 17. Wykład inauguracyjny 18. Słowo do alumnów
7	10 grudnia 1941 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki T. Miazga F. Jop J. Jarzyna J. Stępień W. Granat A. Wyrzykowski	<ol style="list-style-type: none"> 1. Postanowienia w sprawie kolokwiów i egzaminów 2. Opóźnienie egzaminów semestralnych 3. Zwolnienia alumnów spoza diecezji z wykładów 4. Ferie świąteczne i ćwiczenia duchowne 5. Dyżur bożonarodzeniowy 6. Rozkład egzaminów
8	6 lutego 1942 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki T. Miazga F. Jop J. Jarzyna J. Stępień J. Stępień W. Granat A. Wyrzykowski	<ol style="list-style-type: none"> 1. Stan liczebny alumnatu, przyjęcia alumnów spoza diecezji 2. Formacja alumnów 3. Egzaminy semestralne 4. Dopuszczenie alumnów do święceń niższych 5. Święcenia niższe 6. Rekolekcje przed subdiakonatem

	Data	Obecni	Tematy obrad
9	23 czerwca 1942 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki T. Miazga F. Jop W. Granat A. Wyrzykowski	1. Dziękczynienie 2. Przypomnienie wydarzeń, stan liczebny alumnatu 3. Przebieg egzaminów i promocje 4. Urzędy w alumnacie 5. Dyżury wakacyjne 6. Ćwiczenia duchowne 7. Zakończenie roku 8. Powrót alumnów po wakacjach 9. Wykład inauguracyjny
10	1 września 1942 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki T. Miazga F. Jop W. Granat A. Wyrzykowski S. Legięć	1. Wyjaśnienie nieobecności biskupa 2. Dziękczynienie i sprawozdanie z prac 3. Wykłady Pisma Świętego 4. Zawieszenie kursu I i II, ustalenie rozkładu wykładów 5. Grono profesorskie 6. Przyjęcia alumnów spoza diecezji 7. Sprawa al. Rudziaka 8. Spóźnienia alumnów 9. Stan liczebny alumnatu 10. Zachęta do zaopatrzenia się w ubrania, pomoce i podręczniki 11. Ćwiczenia duchowne 12. Inauguracja roku i wykład inauguracyjny 13. Odczytanie regulaminu alumnatowi 14. Słowo do alumnów
11	22 marca 1943 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki F. Jop W. Granat A. Wyrzykowski S. Legięć	1. Stan liczebny alumnatu 2. Postępy alumnów w formacji 3. Urzędy w alumnacie 4. Rekolekcje wielkopostne, święcenia niektórych alumnów 5. Wolne wnioski

	Data	Obecni	Tematy obrad
12	4 września 1943 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki F. Jop W. Granat A. Wyrzykowski S. Legięć W. Świerczek	1. Sprawa zakazu przyjęć kandydatów 2. Program studiów dla kursu VI 3. Rozkład wykładów między profesorami 4. Przyjęcie alumnów spoza diecezji 5. Sprawy personalne alumnów 6. Stan liczebny alumnatu 7. Postępy alumnów w formacji i promocje 8. Urzędy w alumnacie 9. Zachęta do zaopatrzenia się we wszystko, co umożliwi egzystencję i pracę 10. Inauguracja roku i wykład inauguracyjny 11. Odczytanie regulaminu alumnatowi 12. Słowo do alumnów
13	10 listopada 1943 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki F. Jop W. Granat A. Wyrzykowski S. Legięć W. Świerczek	1. Ustalenie terminu egzaminów semestralnych i ułożenie programu zajęć dla kursu VI 2. Dopuszczenie alumnów do święceń niższych
14	28 kwietnia 1944 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki F. Jop W. Granat A. Wyrzykowski S. Legięć W. Świerczek	1. Odczytanie protokołu z ostatniego posiedzenia 2. Omówienie absolutoriiów 3. Dopuszczenie do święceń diakonatu 4. Omówienie egzaminów semestralnych 5. Zakończenie roku 6. Szczepienia ochronne
15	28 czerwca 1944 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki F. Jop W. Granat S. Legięć	1. Odczytanie protokołu z ostatniego posiedzenia 2. Stan liczebny alumnatu 3. Omówienie egzaminów rocznych 4. Promocje alumnów 5. Urzędy w alumnacie 6. Dyżury wakacyjne 7. Zakończenie roku i rozpoczęcie kolejnego

	Data	Obecni	Tematy obrad
16	14 grudnia 1944 r.	A. Szymański W. Krawczyk M. Łagocki F. Jop W. Granat A. Wyrzykowski S. Legięć	1. Przedstawienie aktualnej sytuacji 2. Dopuszczenie do święceń subdiakonu 3. Zgłoszenia kandydatów
17	22 lutego 1945 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki F. Jop W. Granat A. Wyrzykowski S. Legięć W. Świerczek	1. Stan liczebny alumnatu. Zgłoszenia kandydatów 2. Rozkład wykładów między profesorami 3. Urzędy w alumnacie 4. Termin rozpoczęcia roku 5. Sprawy personalne alumnów
18	13 kwietnia 1945 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki F. Jop W. Granat A. Wyrzykowski S. Legięć W. Świerczek J. Stępień	1. Stan liczebny alumnatu 2. Dopuszczenie do święceń subdiakonu 3. Dopuszczenie do pozostałych święceń niższych 4. Sprawy personalne alumnów 5. Ustalenie terminów zajęć
19	21 czerwca 1945 r.	J.K. Lorek A. Szymański W. Krawczyk E. Górski M. Łagocki F. Jop W. Granat A. Wyrzykowski S. Legięć W. Świerczek J. Stępień	1. Stan liczebny alumnatu 2. Dopuszczenie do święceń diakonu i subdiakonu 3. Postępy w nauce kursu I 4. Ustalenie terminów zajęć 5. Zgłoszenia kandydatów

Źródło: ASD, KPS (1939–1943); ASD, KPS (1943–1952).

Aneks 2

Święcenia udzielone przez bp. Jana Kantego Lorke w latach 1940–1945

	Imię i nazwisko	Diecezja pochodzenia	Data święceń	Stopień święceń
1	Zbigniew Albert	sandomierska	6 kwietnia 1940 r. 7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
2	Stanisław Maciąg	sandomierska	6 kwietnia 1940 r. 7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
3	Tadeusz Michalski	sandomierska	6 kwietnia 1940 r. 7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
4	Ludwik Stefanowicz	sandomierska	6 kwietnia 1940 r. 7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
5	Józef Śliwak	sandomierska	6 kwietnia 1940 r. 7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
6	Mieczysław Adamski	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
7	Tadeusz Bieganowski	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat

	Imię i nazwisko	Diecezja pochodzenia	Data święceń	Stopień święceń
8	Jan Bystrzejewski	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
9	Józef Gałań	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 8 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
10	Stanisław Jarzyna	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat
11	Stanisław Kwieciński	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	ostiariat, lektorat subdiakonat diakonat prezbiterat
12	Jan Lalewicz	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
13	Stanisław Łapiński	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
14	Roman Mazurkiewicz	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
15	Jan Molga	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
16	Władysław Prząda	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
17	Walenty Słabosz	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 lutego 1942 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat

	Imię i nazwisko	Diecezja pochodzenia	Data święceń	Stopień święceń
18	Jan Żelaśkiewicz	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 17 listopada 1940 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
19	Eugeniusz Cieślakowski	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 8 grudnia 1942 r.	egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
20	Stanisław Dyło	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 8 grudnia 1942 r.	egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
21	Tadeusz Jakubiak	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 8 grudnia 1942 r.	egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
22	Józef Lipidalski	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 8 grudnia 1942 r.	egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
23	Zygmunt Kwiatkowski	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 14 maja 1942 r. 29 czerwca 1942 r. 8 grudnia 1942 r.	egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
24	Czesław Pawłowski	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 8 grudnia 1942 r.	egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
25	Marcin Popiel	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 29 czerwca 1945 r. 1 lipca 1945 r.	egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat
26	Władysław Stefański	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 8 grudnia 1942 r.	egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
27	Tadeusz Szlenzak	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 8 grudnia 1942 r.	egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat

	Imię i nazwisko	Diecezja pochodzenia	Data święceń	Stopień święceń
28	Bolesław Szymański	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 8 grudnia 1942 r.	egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
29	Feliks Broś	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
30	Czesław Florkiewicz	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
31	Jan Gąsowski	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
32	Antoni Gołębski	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
33	Kazimierz Kończyk	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
34	Czesław Lisak	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
35	Józef Nowicki	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
36	Stanisław Orlik	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
37	Antoni Pałęga	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
38	Władysław Sadza	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
39	Józef Słaby	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
40	Adam Szelań	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
41	Lucjan Wojciechowski	sandomierska	7 kwietnia 1940 r. 28 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat

	Imię i nazwisko	Diecezja pochodzenia	Data święceń	Stopień święceń
42	Wincenty Martusiewicz	sandomierska	27 kwietnia 1940 r. 9 czerwca 1940 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	tonsura ostiariat, lektorat diakonat prezbiterat
43	Zygmunt Wieczorek	sandomierska	28 kwietnia 1940 r. 28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 8 grudnia 1942 r.	egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
44	Tadeusz Biela	poznańska	10 listopada 1940 r. 17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
45	Czesław Kurzawski	katowicka	10 listopada 1940 r. 17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 26 stycznia 1941 r.	egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
46	Wincenty Bień	sandomierska	16 listopada 1940 r. 17 listopada 1940 r. 28 lutego 1942 r. 15 kwietnia 1945 r. 22 kwietnia 1945 r. 6 maja 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
47	Józef Głogowski	sandomierska	16 listopada 1940 r. 17 listopada 1940 r.	tonsura ostiariat, lektorat
48	Jan Guziak	sandomierska	16 listopada 1940 r. 17 listopada 1940 r. 28 lutego 1942 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat
49	Bronisław Kaszuba	sandomierska	16 listopada 1940 r. 17 listopada 1940 r. 28 lutego 1942 r. 15 kwietnia 1945 r. 22 kwietnia 1945 r. 6 maja 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
50	Stanisław Socha	sandomierska	16 listopada 1940 r. 17 listopada 1940 r. 28 lutego 1942 r. 15 kwietnia 1945 r. 22 kwietnia 1945 r. 6 maja 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat

	Imię i nazwisko	Diecezja pochodzenia	Data święceń	Stopień święceń
51	Stanisław Tusiński	sandomierska	16 listopada 1940 r. 17 listopada 1940 r. 28 lutego 1942 r. 15 kwietnia 1945 r. 22 kwietnia 1945 r. 6 maja 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
52	Ignacy Ziembicki	sandomierska	16 listopada 1940 r. 17 listopada 1940 r. 28 lutego 1942 r. 15 kwietnia 1945 r. 22 kwietnia 1945 r. 6 maja 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
53	Jerzy Guttry	katowicka	16 listopada 1940 r. 17 listopada 1940 r. 28 lutego 1942 r. 17 grudnia 1944 r. 11 marca 1945 r. 18 marca 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
54	Roman Michałek	poznańska	16 listopada 1940 r. 17 listopada 1940 r. 28 lutego 1942 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat
55	Teodor Lerch	poznańska	17 listopada 1940 r. 28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 8 grudnia 1942 r.	egzorcystat, akolitat subdiakoniat diakoniat prezbiterat
56	Julian Banaś	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	subdiakoniat diakoniat prezbiterat
57	Józef Barański	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	subdiakoniat diakoniat prezbiterat
58	Stanisław Czernik	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	subdiakoniat diakoniat prezbiterat
59	Stanisław Dudela	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	subdiakoniat diakoniat prezbiterat
60	Józef Dziadowicz	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	subdiakoniat diakoniat prezbiterat
61	Zygmunt Gaj	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	subdiakoniat diakoniat prezbiterat

	Imię i nazwisko	Diecezja pochodzenia	Data święceń	Stopień święceń
62	Tadeusz Gawęcki	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 26 stycznia 1941 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
63	Bronisław Kaczmarcki	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
64	Feliks Kowalik	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
65	Jan Król	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
66	Antoni Mąkosz	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
67	Mieczysław Ośka	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
68	Władysław Segiet	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
69	Edward Stępień	sandomierska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 10 maja 1941 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
70	Jan Pohl	poznańska	17 listopada 1940 r. 15 grudnia 1940 r. 26 stycznia 1941 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
71	Stanisław Myśliwiec	łucka	19 stycznia 1941 r. 21 stycznia 1941 r. 26 stycznia 1941 r. 2 marca 1941 r. 10 września 1941 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
72	Franciszek Robakowski	poznańska	26 stycznia 1941 r. 2 marca 1941 r. 9 marca 1941 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
73	Henryk Ćwikliński	poznańska	29 marca 1941 r. 9 maja 1941 r. 10 maja 1941 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
74	Stefan Gawroński	sandomierska	10 maja 1941 r.	prezbiterat

	Imię i nazwisko	Diecezja pochodzenia	Data święceń	Stopień święceń
75	Piotr Wilniewiczyc	pińska	18 października 1941 r. 19 października 1941 r. 26 października 1941 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
76	Janusz Piechowiak	poznańska	27 lutego 1942 r. 28 lutego 1942 r. 21 kwietnia 1943 r. 29 czerwca 1945 r. 1 lipca 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat
77	Stanisław Słyk	sandomierska	27 lutego 1942 r. 28 lutego 1942 r. 21 kwietnia 1943 r. 29 czerwca 1945 r. 1 lipca 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat
78	Józef Suligowski	sandomierska	27 lutego 1942 r. 28 lutego 1942 r. 21 kwietnia 1943 r. 29 czerwca 1945 r. 1 lipca 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat
79	Marcin Ziółkowski	łucka	27 lutego 1942 r. 28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 13 lutego 1944 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
80	Jan Rother	katowicka	27 lutego 1942 r. 28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 29 czerwca 1942 r.	egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
81	Józef Lewandowski	chełmińska	28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 8 grudnia 1942 r. 28 marca 1943 r. 19 czerwca 1943 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
82	Józef Małkiewicz	chełmińska	28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 8 grudnia 1942 r. 28 marca 1943 r. 19 czerwca 1943 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, lektorat subdiakonat diakonat

	Imię i nazwisko	Diecezja pochodzenia	Data święceń	Stopień święceń
83	Paweł Müller	chełmińska	28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 8 listopada 1942 r. 6 grudnia 1942 r. 8 grudnia 1942 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
84	Feliks Piechowski	chełmińska	28 lutego 1942 r. 14 maja 1942 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
85	Marian Wolniewicz	poznańska	28 lutego 1942 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
86	Mieczysław Wieślik	sandomierska	28 lutego 1942 r.	egzorcystat, akolitat
87	Bolesław Grabowicz	łódzka	13 maja 1942 r. 14 maja 1942 r. 21 kwietnia 1943 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat
88	Stanisław Pytkowski	sandomierska	13 maja 1942 r. 14 maja 1942 r. 21 kwietnia 1943 r. 29 czerwca 1945 r. 1 lipca 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat
89	Jan Kulik	łódzka	14 maja 1942 r. 21 kwietnia 1942 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat
90	Kazimierz Gorszwa	łódzka	14 maja 1942 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
91	Edward Wilk	łódzka	14 maja 1942 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
92	Tadeusz Kowalczyk	łódzka	14 maja 1942 r. 29 czerwca 1942 r. 8 grudnia 1942 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
93	Witold Biały	płocka	8 grudnia 1942 r. 28 marca 1943 r. 11 kwietnia 1943 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
94	Romuald Biedrzycki	płocka	8 grudnia 1942 r. 28 marca 1943 r. 11 kwietnia 1943 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat

	Imię i nazwisko	Diecezja pochodzenia	Data święceń	Stopień święceń
95	Marian Olkowski	płocka	8 grudnia 1942 r. 28 marca 1943 r. 11 kwietnia 1943 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
96	Józef Poskart	płocka	8 grudnia 1942 r. 28 marca 1943 r. 11 kwietnia 1943 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
97	Stefan Smarzyński	włocławska	8 grudnia 1942 r. 28 marca 1943 r. 19 czerwca 1943 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
98	Lucjan Zielonkiewicz	włocławska	8 grudnia 1942 r. 23 marca 1943 r. 19 czerwca 1943 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
99	Zygmunt Grynagiel	włocławska	20 kwietnia 1943 r. 21 kwietnia 1943 r.	tonsura ostiariat, lektorat
100	Aleksander Winiarski	włocławska	20 kwietnia 1943 r. 21 kwietnia 1943 r. 21 kwietnia 1943 r. 17 grudnia 1944 r. 11 marca 1945 r. 18 marca 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
101	Stefan Wojtas	włocławska	20 kwietnia 1943 r. 21 kwietnia 1943 r. 21 listopada 1943 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat
102	Sylwester Kończal	chełmińska	20 kwietnia 1943 r. 21 kwietnia 1943 r. 21 listopada 1943 r. 24 czerwca 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat prezbiterat
103	Czesław Łaszyński	wileńska	20 kwietnia 1943 r. 21 kwietnia 1943 r.	tonsura ostiariat, lektorat
104	Wacław Śnieg	wileńska	20 kwietnia 1943 r. 21 kwietnia 1943 r. 21 listopada 1943 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat
105	Wacław Eborowicz	poznańska	20 kwietnia 1943 r. 21 kwietnia 1943 r.	tonsura ostiariat, lektorat
106	Leon Dębowski	włocławska	21 kwietnia 1943 r. 21 listopada 1943 r. 8 grudnia 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
107	Sylwester Janiak	włocławska	21 kwietnia 1943 r. 21 listopada 1943 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat
108	Edward Smolarek	włocławska	21 kwietnia 1943 r. 21 listopada 1943 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat

	Imię i nazwisko	Diecezja pochodzenia	Data święceń	Stopień święceń
109	Józef Sobieraj	włocławska	21 kwietnia 1943 r. 21 listopada 1943 r.	ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat
110	Hieronim Brzozowski	włocławska	21 kwietnia 1943 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
111	Wacław Cieślakowski	sandomierska	21 kwietnia 1943 r. 29 czerwca 1945 r. 1 lipca 1945 r.	egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat
112	Leon Kuchta	chełmińska	21 kwietnia 1943 r. 21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat prezbiterat
113	Franciszek Januszewski	łomżyńska	30 maja 1943 r. 3 czerwca 1943 r. 19 czerwca 1943 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
114	Jan Misiewicz	łomżyńska	30 maja 1943 r. 3 maja 1943 r. 19 czerwca 1943 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
115	Włodzimierz Gólkiewicz	łucka	20 listopada 1943 r. 21 listopada 1943 r. 6 maja 1945 r. 29 czerwca 1945 r. 1 lipca 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat
116	Czesław Chojecki	płocka	21 listopada 1943 r. 8 grudnia 1943 r. 18 grudnia 1943 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
117	Wincenty Martusiewicz	sandomierska	21 listopada 1943 r.	subdiakonat
118	Józef Napiórkowski	łomżyńska	21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r.	subdiakonat diakonat
119	Adolf Pogorzelski	łomżyńska	21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r.	subdiakonat diakonat
120	Witold Romański	włocławska	21 listopada 1943 r. 18 grudnia 1943 r. 7 maja 1944 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
121	Aleksander Ni[e]parko	sandomierska	21 kwietnia 1945 r. 22 kwietnia 1945 r. 6 maja 1945 r. 29 czerwca 1945 r. 1 lipca 1945 r.	tonsura ostiariat, lektorat egzorcystat, akolitat subdiakonat diakonat

	Imię i nazwisko	Diecezja pochodzenia	Data święceń	Stopień święceń
122	Tadeusz Kowalski	poznańska	7 kwietnia 1940 r. 8 kwietnia 1940 r. 14 kwietnia 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
123	Roman Siwa	gnieźnieńska	7 kwietnia 1940 r. 8 kwietnia 1940 r. 14 kwietnia 1940 r.	subdiakonat diakonat prezbiterat
124	Jerzy Ponicki	poznańska	7 kwietnia 1940 r. 14 kwietnia 1940 r.	diakonat prezbiterat
125	Mieczysław Smorawiński	poznańska	7 kwietnia 1940 r.	prezbiterat

Źródło: ADS, KDwS, sygn. B-26, k. 102–133.

Abstrakt

Wyższe Seminarium Duchowne w Sandomierzu w latach 1939–1945

Artykuł ukazuje dzieje Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu w latach 1939–1945. Problematykę tę przedstawiono w czterech częściach. Pierwsza z nich jest zatytułowana *Kontekst historyczno-prawny* i ukazuje sytuację społeczno-polityczną Sandomierza w latach II wojny światowej, represje stosowane przez okupantów wobec seminariów duchownych na terenie Polski oraz sposób finansowania sandomierskiej uczelni. Druga część pt. *Obsada personalna* zajmuje się pracownikami zakładu: zarządem, profesorami i tworzoną przez nich radą pedagogiczną, a także pozostałymi pracownikami, czyli siostrami zakonnymi i osobami świeckimi zajmującymi się utrzymaniem placówki. Trzeci fragment pt. *Alumni* traktuje o klerykach: ich liczbie i pochodzeniu, a także o codziennym życiu seminaryjnym. Ostatnia część jest opisem formacji seminaryjnej. Ukazuje zatem metody formacji intelektualnej i duchowej alumnatu w omawianym okresie. Opracowanie kwestii zawartych w artykule stało się możliwe dzięki szerokiej kwerendzie źródłowej, m.in. w Archiwum Diecezji Sandomierskiej, Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego oraz w Bibliotece Diecezjalnej w Sandomierzu. Artykuł jest uzupełnieniem dotychczasowego stanu wiedzy o dziejach seminarium duchownego w Sandomierzu oraz o funkcjonowaniu Kościoła katolickiego w czasie II wojny światowej.

Słowa kluczowe: seminarium duchowne, Sandomierz, II wojna światowa, diecezja sandomierska, bp Jan Kanty Lorek, ks. Adam Szymański

Abstract

The Higher Theological Seminary in Sandomierz from 1939–1945

This article presents the history of the Higher Theological Seminary in Sandomierz from 1939-1945. This issue is presented in four parts. The first is titled “Historical and Legal Context” and shows the socio-political situation in Sandomierz during World War II, the repressions used by the occupying forces against the seminaries in Poland, and how the Sandomierz university was financed. The second part, titled “Personnel”, deals with the seminary staff: the managers, the professors and the educational council they form, as well as the other employees, namely the religious sisters and lay people involved in the maintenance of the seminary. The third section, titled “Alumni”, deals with the seminarians: their numbers and backgrounds, as well as daily seminary life. The last part is a description of seminary formation. Thus, it shows the methods of spiritual and intellectual formation of the seminary students during the period in question. The elaboration of the issues contained in the article was made possible by an extensive source search, including: Sandomierz Diocesan Archives, the Archives of the Higher Seminary and the Sandomierz Diocesan Library. The article adds to the existing body of knowledge on the history of the Sandomierz Theological Seminary, as well as broadens knowledge on the functioning of the Catholic Church during World War II.

Keywords: seminary, Sandomierz, World War II, Sandomierz diocese, Bishop Jan Kanty Lorek, Fr. Adam Szymanski

